

วิวัฒนาการกรุงธนบุรี

ธนบุรีเป็นชุมชนเมืองที่มีประวัติความเป็นมาและวิวัฒนาการตามประวัติศาสตร์ สืบเนื่องมาช้านาน นับแต่สมัยอยุธยาตอนต้น ซึ่งได้ปรากฏหลักฐานการตั้งถิ่นฐานในบริเวณนี้กันแล้ว ความสำคัญและบทบาทของเมืองธนบุรีได้สืบเนื่อง และเพิ่มความสำคัญขึ้นตามลำดับ จากชุมชนชาวประมงริมน้ำ จนกลายมาเป็นเมืองท่าและเมืองหน้าด่านที่สำคัญ ในรัชสมัยของสมเด็จพระนารายณ์มหาราช จนกระทั่งเป็นเมืองหลวงของประเทศสยามในรัชสมัยของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช

ความสำคัญและบทบาทของเมืองธนบุรีที่เปลี่ยนแปลงไปตามกาลเวลาในอดีตนั้น มีผลทำให้ชุมชนกรุงธนบุรี มีสภาพแวดล้อมที่แปรเปลี่ยนไปตามความสำคัญและบทบาทของเมืองในแต่ละยุค

ในการศึกษาวิวัฒนาการของกรุงธนบุรี แบ่งการศึกษาตามยุคสมัยของการเปลี่ยนแปลงออกเป็น 3 ยุค ดังนี้

1. เมืองท่าในสมัยกรุงศรีอยุธยา (พ.ศ.1893-2310)
2. เมืองหลวงในสมัยกรุงธนบุรี (พ.ศ.2310-2325)
3. เมืองธนบุรีในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ (พ.ศ.2325-ปัจจุบัน)

โดยมุ่งเน้นการศึกษาใน 2 ลักษณะคือ

1. ความสำคัญและบทบาทของชุมชนเมือง ได้แก่ บทบาททางด้านสังคม เศรษฐกิจและการปกครอง ฯลฯ
2. สภาพแวดล้อมเมืองในด้านกายภาพ ได้แก่ ลักษณะการตั้งถิ่นฐาน การสร้างบ้านแปลงเมือง การสัญจร ลักษณะสถาปัตยกรรมและโบราณสถานอันควรรักษา ฯลฯ

จากการศึกษาบทบาท และสภาพแวดล้อมของเมืองในแต่ละยุคดังกล่าวแล้ว ได้ศึกษาในประเด็นสรุปเกี่ยวกับ เอกลักษณ์และคุณค่าของเมืองกรุงธนบุรี ที่ปรากฏออกมาในลักษณะของผลงานทางสถาปัตยกรรม ศิลปกรรมตามลักษณะของสภาพบ้านเมืองในแต่ละยุค

เมืองท่าที่สำคัญในสมัยกรุงศรีอยุธยา (พ.ศ. 1893 - 2310)

1. ยุคก่อนขุดคลองลัดบางกอก

สภาพทางภูมิศาสตร์ดั้งเดิมก่อนที่จะมีการตั้งถิ่นฐานในบริเวณกรุงธนบุรีนั้น เป็นบริเวณพื้นที่ที่อยู่ต่ำกว่าระดับน้ำทะเล จากการสำรวจทางวิศวกรรมพร้อมรอยของชายฝั่งอ่าวไทยอยู่ไกลถึงจังหวัดอุตรดิตถ์ และตามปรากฏการณ์ทางธรรมชาติพื้นที่บริเวณนี้ได้ถูกดินตะกอนและโคลนทับถมจนเกิดเป็นพื้นที่ราบลุ่มอันอุดมสมบูรณ์ขนาดใหญ่ที่เรียกว่า "ที่ราบลุ่มเจ้าพระยา" (ม.ร.ว. แฉ่งน้อย ศักดิ์ศรี และคณะ, 2534)

บริเวณที่ราบลุ่มภาคกลางหรือที่ราบลุ่มเจ้าพระยาแห่งนี้มีแม่น้ำธรรมชาติหลายสายที่มีต้นกำเนิดจากเทือกเขาทางตอนเหนือไหลคดเคี้ยววกวนลงมาทางใต้ เช่น แม่น้ำเจ้าพระยา แม่น้ำท่าจีน แม่น้ำแม่กลอง เป็นต้น จากสภาพที่เป็นพื้นที่ราบขนาดใหญ่ที่มีความอุดมสมบูรณ์ประกอบด้วยสภาพภูมิอากาศที่เหมาะสมกับการตั้งถิ่นฐาน จึงมีผู้คนมาตั้งบ้านเรือนทำมาหากินตามลุ่มน้ำต่าง ๆ เกิดการรวมตัวกันตามธรรมชาติเป็นหมู่บ้านตาม 2 ฟากฝั่งแม่น้ำสายสำคัญโดยเฉพาะแม่น้ำเจ้าพระยา

การตั้งถิ่นฐานในบริเวณที่ราบลุ่มภาคกลางนี้ได้ปรากฏหลักฐานตั้งแต่สมัยทวารวดี ซึ่งเป็นอาณาจักรสมัยประวัติศาสตร์ที่แน่นอนแห่งแรกในราชอาณาจักรไทย มีอายุประมาณราวพุทธศตวรรษที่ 11 หรือ 12 ถึงพุทธศตวรรษที่ 16 ดังที่ พันตรี อิริค ไชเคนเฟเดิน ได้กล่าวไว้เมื่อ ค.ศ. 1927 ในหนังสือ "Guide to Bangkok with Notes on Siam" (อ้างถึงใน บทความ เกษรัตน์โกสินทร์ นิจ วิทยุธีระนันท์, 2525) ว่า

"ในขณะที่กรุงลพบุรีเป็นเมืองหลวงของอาณาจักรมอญ ซึ่งครอบครองลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาอยู่ประมาณหนึ่งพันห้าร้อยปีมานั้น บริเวณส่วนใต้สุดของลุ่มแม่น้ำที่ซึ่งปัจจุบันเป็นที่ตั้งของบางกอกหรือกรุงเทพฯ นี้ ยังอยู่ภายใต้ผืนน้ำในอ่าวสยาม ต่อมากระแสน้ำในแม่น้ำเจ้าพระยาได้พัดเอาตะกอนดินลงมาเสริมปากแม่น้ำพอกพูนออกมาโดยลำดับ จนถึงสมัยที่สถาปนากรุงศรีอยุธยาขึ้นเมื่อ พ.ศ. 1893 บางกอกยังเป็นแต่เพียงฝั่งน้ำที่เป็นโคลนตม และมีคนอาศัยอยู่เป็นกลุ่มเล็ก ๆ เท่านั้น"

1.1 บทบาทของชุมชน

ชุมชนที่เติบโตในช่วงเวลาดังกล่าวนั้น สันนิษฐานว่าคงเป็นชุมชนที่เกาะตัวกันอยู่ริมแม่น้ำลำคลอง ผู้คนปลูกบ้านเรือนริมฝั่งหรืออาศัยอยู่ในเรือนแพและประกอบอาชีพประมงน้ำจืด เพาะปลูก ในท้องที่เรียกสวนไร่นาเลี้ยงชีพ ยังไม่ปรากฏบทบาทความสำคัญเท่าใดนัก และยังไม่ปรากฏชื่อเรียกชุมชนนี้

1.2 สภาพแวดล้อมชุมชน

จากลักษณะทางกายภาพ บริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาตอนล่างนี้เป็นบริเวณผืนแผ่นดินใหม่ ที่เกิดจากการทับถมของดินตะกอนปากแม่น้ำ โดยมีลำน้ำไหลคดเคี้ยววกวน ซึ่งจากการสันนิษฐานว่าการตั้งถิ่นฐานของชุมชนบริเวณนี้คงเป็นชุมชนเล็ก ๆ ที่เกาะตัวตามแนวลำน้ำ โดยอาศัยการปรับตัวให้เข้ากับสภาพแวดล้อมที่เหมาะสมกับการตั้งถิ่นฐานและเริ่มเป็นชุมชนที่มีความหนาแน่น และความสำคัญขึ้นในเวลาต่อมา

2. ยุคภายหลังการขุดคลองลัดบางกอก

แต่เดิมสภาพลำน้ำเจ้าพระยามีได้มีการไหลเวียนดังเช่นทุกวันนี้ เป็นลำน้ำธรรมชาติที่มีลักษณะคดเคี้ยววกวน โดยช่วงบริเวณบางกอก ลำน้ำไหลวกวนจากทางเหนือเรื่อยมาจนถึงปากคลองบางกอกน้อย ตรงสถานีรถไฟบางกอกน้อยในปัจจุบัน ลำน้ำไหลเข้าคลองบางกอกน้อยผ่านวัดศรีสุคาราม เลี้ยวซ้ายลงใต้ที่คลังชั้นผ่านวัดกุหาสวรรค์ เลี้ยวซ้ายผ่านตลาดพลู วัดอินทาราม วัดกัลยาณมิตร เลี้ยวขวาลงใต้บริเวณป้อมวิไชยประสิทธิ์หรือบริเวณปากคลองบางกอกใหญ่ในปัจจุบัน (อิระฮัย ธนาเศรษฐ, 2534) ดังนั้นพื้นที่บริเวณกรุงเทพมหานคร ทั้งฝั่งพระนครและฝั่งธนบุรี หรือบริเวณชุมชนบางกอก เป็นแผ่นดินผืนเดียวกัน และมีการสันนิษฐานว่ามีชุมชนดั้งเดิมที่มีศูนย์กลางชุมชนอยู่บริเวณวัดกุหาสวรรค์ (วัดศาลาลี่หน้า)

ตามที่หนังสือแบบเรียนภูมิศาสตร์ของกรมตำรา กระทรวงศึกษาธิการ ฉบับพิมพ์ครั้งแรก พ.ศ. 2464 (ภูมิศาสตร์ประเทศไทย) ได้กล่าวไว้ตอนหนึ่งว่า

"เมืองธนบุรีเดิมตั้งอยู่ในคลองบางกอกใหญ่ ตรงวัดมหาสวรรค์ หรือที่เรียกว่าวัดศาลาลี่หน้า เมื่อรัชกาลสมเด็จพระไชยราชาธิราชสมัยกรุงศรีอยุธยา โปรดให้ขุดคลองลัดแม่น้ำเจ้าพระยา ตั้งแต่ปากคลองบางกอกน้อยเดิยวนี้ มาถึงปากคลองบางกอกใหญ่ ที่ตรงวัดอรุณราชวราราม คลองนั้นนานมากกลายเป็นแม่น้ำเจ้าพระยา จึงย้ายเมืองธนบุรีมาตั้งป้อมปราการขึ้นที่ตรงวัดอรุณราชวรารามหรือที่เรียกว่าวัดแจ้งเดิยวนี้" (ส.พลายน้อย, 2535)

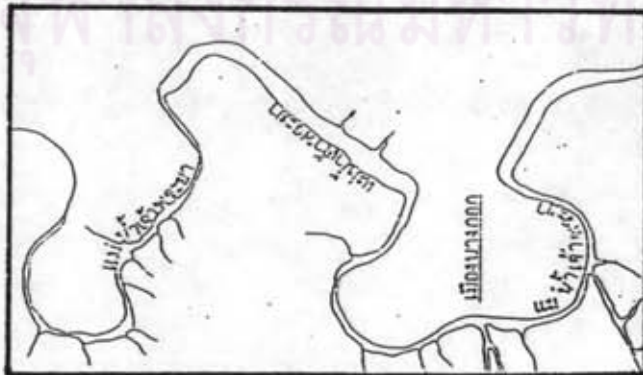
ดังปรากฏหลักฐานจากการสำรวจทาง โบราณวัตถุสถานของกรุงรัตนโกสินทร์ฝั่งธนบุรี พบว่าในแถบคลองบางกอกน้อย บางกอกใหญ่ บางเขื่อนกั้น และบางขุนเทียน มีวัดโบราณขนาดใหญ่โตสร้างมาตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาอยู่เป็นจำนวนมากบางแห่งยังคงปรากฏสิ่งก่อสร้างอันเป็นแบบอย่างทางศิลปกรรมสำคัญ อาทิ วัดเงิน (วัดรัชฎาธิษฐาน) วัดทอง (วัดกาญจนสิงหาสน์) วัดศาลาลี่หน้า (วัดมหาสวรรค์) วัดแก้ว วัดกำแหง ฯลฯ อาณาบริเวณนี้ยังมีผู้คนไทยที่นับถือพุทธศาสนา ตั้งถิ่นฐานอยู่เป็นชุมชนใหญ่ เพราะเป็นเมืองเศรษฐกิจที่สำคัญยิ่งเมืองหนึ่งในสมัยกรุงศรีอยุธยา (แผนที่ 3.1)

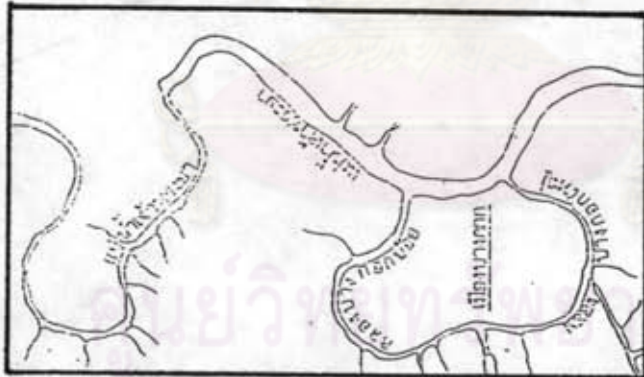
แผนที่ 3.1 แสดงที่ตั้งชุมชนเมืองธนบุรี

ในสมัยนั้นการค้าติดต่อค้าขายกับชาวต่างประเทศทางเรือ และสำเภามีความสำคัญมาก และจำเป็นต้องอาศัยแม่น้ำเจ้าพระยาเป็นเส้นทางคมนาคมที่สำคัญ แต่อุปสรรคจากความคดเคี้ยวของแม่น้ำ ทำให้การเดินทางติดต่อกับนานาประเทศเป็นไปได้ด้วยความยากลำบากและล่าช้าเป็นอันมาก ด้วยเหตุนี้พระมหากษัตริย์ไทยหลายพระองค์ทรงโปรดเกล้าฯ ให้ขุดคลองลัดคลองเชื่อมเพื่ออำนวยความสะดวกของแม่น้ำเจ้าพระยาขึ้นในหลายช่วงด้วยกัน

การขุดคลองลัดแม่น้ำเจ้าพระยา ได้เริ่มในรัชสมัยของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ (พ.ศ. 1991-2031) ทรงโปรดเกล้าฯ ให้ขุดคลองเชื่อมระหว่างคลองบ้านพร้าวกับคลองเชียงราก เป็นสายแรก และต่อมามีการขุดคลองลัดแม่น้ำเจ้าพระยาเพิ่มขึ้นอีก 5 แห่ง คือ คลองลัดตำบลบางกรวย คลองลัดตำบลบางกอก คลองลัดหน้าเมืองธนบุรี คลองลัดปากเกร็ด ตำบลบางบัวทอง และคลองลัดนครเขื่อนขันธ์ ซึ่งผลจากการขุดคลองลัดเหล่านี้เป็นการเปิดเส้นทางคมนาคมจากกรุงศรีอยุธยาสู่ทะเลหลวง และเป็นการเอื้อต่อการดูแลปกครองหัว

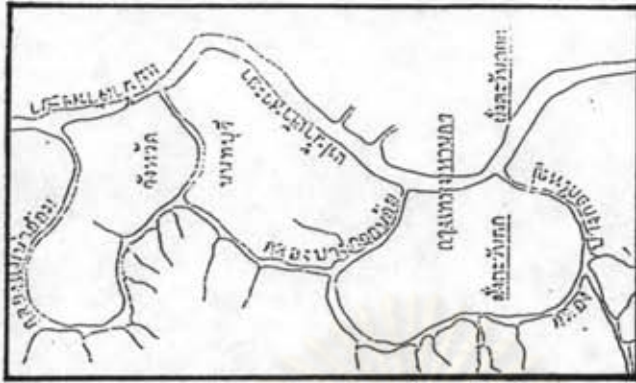
1
แม่น้ำเจ้าพระยา
สมัยกรุงศรีอยุธยา
(ก่อนยุคคลองเจ้าตาก)

2
คลองบางกอกน้อยและแม่น้ำเจ้าพระยา
สมัยสมเด็จพระไชยราชาธิราช
(ยุคคลองเจ้าตาก)

3
คลองบางกอกน้อยและแม่น้ำเจ้าพระยา
สมัยสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ
(พ.ศ. 2091 - 2111)

4
คลองบางกอกน้อยและแม่น้ำเจ้าพระยา
สมัยกรุงธนบุรี-กรุงรัตนโกสินทร์

ภาพประกอบที่ 3.1 แสดงวิวัฒนาการแม่น้ำเจ้าพระยา

เมืองในอาณาจักรเวทนี้ได้อย่างใกล้ชิดมากขึ้นด้วย (ปิยนาด บุนนาค และคณะ, 2525)
(แผนที่ 3.2)

การขุดคลองลัดแม่น้ำเจ้าพระยา ณ ตำบลบางกอกนี้ขุดขึ้นในรัชสมัย สมเด็จพระไชยราชาธิราช (พ.ศ.2077 - 2089) เพื่อเป็นการร่นระยะการเดินทางนั้น สันนิษฐานว่าคงไม่ได้ขุดจากแผ่นดินคอน หากมีคลองลัดเล็ก ๆ อยู่แล้ว ซึ่งชาวบ้านขุดประจบกันเป็นลู่ทาง ครั้นขุดคลองขยายขึ้นน้ำกัดเซาะกว้างกลายเป็นแม่น้ำแนวสั้น ๆ โดยขุดตั้งแต่ปากคลองบางกอกน้อยไปจรดปากคลองบางกอกใหญ่หรือคลองบางหลวง ระยะทาง ประมาณ 2 กิโลเมตร

จากการขุดคลองลัดบางกอกนี้ ทำให้สภาพลำน้ำเจ้าพระยาเดิมเปลี่ยนเส้นทางจนคลองที่ขุดใหม่ขยายตัวกว้างออกไปเป็นลำน้ำใหญ่ ส่วนแม่น้ำเดิมคับแคบลง และตื้นเขินจนเปลี่ยนสภาพเป็นคลองในเวลาต่อมา ทำให้สภาพพื้นที่ตำบลบางกอกที่เคยเป็นแผ่นดินผืนเดียวกันถูกแยกเป็น 2 ส่วน โดยมีลำน้ำเจ้าพระยาไหลผ่านกลางและได้ชื่อว่าเมืองธนบุรีตามกฎหมายอาษาหลวงตราไว้ในรัชสมัยสมเด็จพระมหาจักรพรรดิเขียนว่า "ทณบุรี" ต่อมาในพระราชกำหนดเก่าสมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททองเขียนว่า "ทณบุรี" (กฎหมายตราสามดวง เล่ม 6, 2506)

ที่ตั้งชื่อบางกอกว่า ธนบุรี สมัยนั้นยังไม่พบหลักฐานแน่ชัดว่ามีความเป็นมาอย่างไร แต่สันนิษฐานกันว่าคงเป็นเมืองที่มั่งคั่งสมบูรณ์ สามารถเพาะปลูกผลไม้เลิศรสมากมาย เช่น ทุเรียน เงาะ และมังคุด ท้องที่บางแห่งในเมืองธนบุรีในอดีตเรียกกันว่า "สวนโน" คู่กับ สวนนอก ได้แก่ ท้องที่เขตแม่กลอง จนมีคำพูดกันติดปากว่า "สวนโนในบางกอก สวนนอกบางช้าง"

2.1 บทบาทของเมืองธนบุรีศรีมหาสมุทร

หลังจากที่ได้มีการขุดคลองลัดบางกอก เพื่อร่นระยะทางการเดินเรือติดต่อระหว่างกรุงศรีอยุธยากับทะเลหลวง ทำให้บริเวณชุมชนริมแม่น้ำเมืองธนบุรี เริ่มมีบทบาทและความสำคัญขึ้นเป็นอย่างมาก ดังนี้

1. บทบาททางเศรษฐกิจ

แผนที่แสดงแม่น้ำเจ้าพระยาเดิมและตอนที่ยุดใหม่

ฉบับราชบัณฑิตยสถาน

เครื่องหมาย

- แม่น้ำ, คลอง, ดอนที่ขุดใหม่
- แม่น้ำ, คลอง, เดิม

(ค่าหาคความกว้างของลำน้ำตอนที่ยุดใหม่ ขยายส่วนนี้เพื่อให้เห็นวีถีเดิม)

การศึกษาคุณค่าสภาพแวดล้อมเมืองและชุมชนกรุงธนบุรีเพื่อการอนุรักษ์

แลดบ แม่น้ำเจ้าพระยาสายเดิมและตอนที่ขุดใหม่
 สัญลักษณ์
 ที่มา

๒

แผนที่ 3.2

ก. การทำมาหากินของชาวเมืองธนบุรี

เมืองธนบุรี เป็นเมืองเศรษฐกิจที่สำคัญยิ่งของกรุงศรีอยุธยาสภาพภูมิประเทศมีความเหมาะสมในการเพาะปลูก ทำสวนผลไม้ และเป็นอาชีพหลักของชาวธนบุรีที่สืบทอดต่อกันมาโดยผลไม้ที่ปลูกอยู่ที่เมืองธนบุรีนี้จะถูกส่งไปขายเพื่อเลี้ยงประชากรในกรุงศรีอยุธยา นอกจากนี้ยังมีหมากเป็นสินค้าออกที่สำคัญซึ่งนับว่าเป็นรายได้ทางหนึ่งของกรุงธนบุรีและแผ่นดินสยาม

นอกจากอาชีพทำสวนผลไม้แล้วยังมีการทำนาบ้างเล็กน้อยในบริเวณตอนที่ลี้จากแม่น้ำเจ้าพระยาเข้าไปและทางฝั่งซ้ายของแม่น้ำ (ฝั่งกรุงรัตนโกสินทร์) เป็นที่ลุ่มน้ำท่วมถึงจึงเหมาะที่จะทำนามากกว่าสวนผลไม้ ส่วนบรรดาผู้คนที่อาศัยตามริมน้ำหรือตามแนว จะประกอบอาชีพทางการค้าขายเล็ก ๆ น้อย ๆ เช่น อาหาร ผลไม้ โดยมีตลาดน้ำสำคัญอยู่บริเวณปากคลองบางกอกใหญ่

ข. การค้าขายกับชาวต่างประเทศ

ชาวต่างประเทศที่เข้ามาติดต่อค้าขายในสมัยกรุงศรีอยุธยานิยมเรียกชื่อเมืองธนบุรีว่า เมืองบางกอก ในฐานะเมืองหน้าด่านที่สำคัญระหว่างปากแม่น้ำเจ้าพระยากับกรุงศรีอยุธยา โดยในแผนที่เดินทางทะเลครั้งโบราณที่ชาวต่างประเทศได้ทำไว้ตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา ปรากฏตำแหน่งเมืองธนบุรีในชื่อของเมือง "บางกอก" โดยสะกดว่า BANGKOK BANOOK BANNOC BANCKOK ในบางแผ่นเรียกว่า SIAN ไว้ตรงบางกอก อันหมายถึง สยามประเทศ ฉะนั้นเมืองธนบุรีหรือที่ชาวต่างประเทศเรียกว่าบางกอก ในสมัยกรุงศรีอยุธยาจึงเปรียบเสมือนสัญลักษณ์ของราชอาณาจักรไทยด้วย ดังที่บาทหลวงลูแบร์ ราชทูตจากราชสำนักฝรั่งเศสที่เข้ามากรุงศรีอยุธยาในรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราชจดบันทึกไว้ว่า

"ข้าพเจ้าต้องกล่าวตามที่เห็นแก่คำว่ากรุงสยามมีราษฎรอยู่ตามฝั่งทะเลสยามนั้น น้อยนักน้อยหนา ที่จริงชายฝั่งทะเลก็ไม่ได้ไกลจากบางกอกอะไรนักแต่ราษฎรเกือบทั้งหมดจะตั้งบ้านเรือนอยู่ตามแม่น้ำใช้เรือแพได้สะดวกพอที่จะช่วยให้ทำการค้าขายทางทะเลได้ ชื่อตำบลที่เหล่านี้โดยมาก โดยเหตุที่กล่าวแล้วน่าจะเรียกว่า เมืองท่าเรือ ที่ชาวต่างประเทศไปมาค้าขาย เมื่อเช่นนี้เมืองบางกอกฝ่ายสยามเรียกเมืองธน แต่ชาวต่างประเทศไม่มีใครรู้เหมือนชื่อบางกอกก็เป็นเมืองท่า" (ลาลูแบร์, 2505)

สินค้าที่ไทยทำการค้ากับชาวต่างประเทศในสมัยนั้น มี งาม ข้าง ข้าวสาร ข้าวเปลือก พริกไทย นอแรด หนังสัตว์ต่าง ๆ อ้อย ยาสูบ ฝ้าย นิมเสน ครั่ง ไหม ดิบก ตะกั่ว ไม้มีราคาต่าง ๆ น้ำตาลดิบ น้ำมันมะพร้าว หมาก รังนก และปีกนก ทองแดง เหล็ก ดินประสิว ซึ่งเป็นสินค้าที่ไทยส่งไปขายยังมอญ จีน ลาว เขมร เกาหลีต่าง ๆ ตามแหลมมาลาญญู อินเดีย ญี่ปุ่น นอกจากนี้ยังขายให้กับบริษัทต่างประเทศ ทางแถบตะวันตก ทั้งในรูปแบบของการแต่งเรือสำเภาไปค้าขายเอง โดยมีลูกเรือเป็นชาวจีน ควบคุมเรือและชาวต่างประเทศเข้ามาหาซื้อสินค้าที่เมืองธนบุรีและกรุงศรีอยุธยา

พื้นที่เมืองธนบุรีหลังจากขุดคลองลัดบางกอกแล้วเมืองธนบุรี เริ่มมีความสำคัญขึ้นทั้งด้านการค้าและด้านยุทธศาสตร์ จนกระทั่งมีบทบาทเป็นเมืองหน้าด่านมีชื่อว่า "เมืองธนบุรีศรีมหาสมุทร" หรือ ขอนบางกอก (CANAN BANGKOK) กำหนดเป็นจุดบังคับให้เรือและสำเภาทุกลำหยุดจอดทอดสมอเพื่อแจ้งรายละเอียดเกี่ยวกับการเดินทาง สินค้าที่บรรทุกและผู้โดยสาร รวมทั้งเก็บภาษีอากรทั้งขาขึ้นและขาล่อง ชุมชนเมืองบางกอกเริ่มเปลี่ยนบทบาทจากหมู่บ้าน สวนผลไม้และไร่นา มาเป็นเมืองด่านสำคัญทางการค้ามีเจ้าเมืองคนต่างพระเนตรพระกรรณ เป็นเวลานานกว่า 300 ปี ตลอดสมัยกรุงศรีอยุธยา (กรมศิลปากร, 2521)

2. บทบาททางยุทธศาสตร์

จากลักษณะทางกายภาพของเมืองธนบุรี ที่เป็นเมืองค้ำน้ำ และเป็นเมืองท่าริมแม่น้ำระหว่างปากแม่น้ำ กับกรุงศรีอยุธยาจึงเป็นชัยภูมิที่มีความสำคัญทางยุทธศาสตร์ในสมัยนั้นเป็นอย่างมาก

ในรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ได้มีการติดต่อทางการทูตและการติดต่อค้าขายกับประเทศทางซีกโลกตะวันตกอย่างกว้างขวาง โดยเฉพาะกับประเทศฝรั่งเศสได้เข้ามามีบทบาทในประเทศไทยเป็นอย่างมาก ทั้งด้านการค้าและได้รับอนุญาตให้เข้ามาสอนศาสนาในราชอาณาจักรไทยด้วย โดยมีเจ้าพระยาวิไชยเอนทร์เป็นผู้อำนวยการฝ่ายกรมท่าและการค้าของไทย

ในขณะนั้นฝรั่งเศสมีความคิดที่จะช่วยปกป้องอิทธิพลการรุกรานและ พยายามที่จะยึดเมืองบางกอก (ธนบุรี) จากอังกฤษและฮอลันดา เพื่อที่จะเป็นใหญ่และมีอำนาจลึทธิซาดในท้องทะเลแถบนี้ เพราะเมืองบางกอก (ธนบุรี) เป็นเมืองท่าและเมืองยุทธศาสตร์ที่สำคัญในภูมิภาคนี้

ด้วยทำเลที่ตั้งที่เหมาะสมทางยุทธศาสตร์ของเมืองธนบุรีจนเป็นที่ต้องการของชาวตะวันตกเป็นอย่างมาก เจ้าพระยาวิไชยเอนทร์จึงเป็นผู้ดำริเกี่ยวกับการสร้างป้อมปราการขึ้นที่เมืองธนบุรีเพื่อป้องกันศัตรูผู้รุกรานทางทะเล โดยนำความกราบบังคมทูลสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ขอนพระบรมราชานุญาตดำเนินการสร้างป้อมปราการที่เมืองธนบุรีทั้งสองฟากแม่น้ำ และทำสายโซ่ใหญ่ซึ่งขวางลำน้ำตลอดถึงกันทั้งสองฟาก ในพงศาวดารบางฉบับเรียกว่า ป้อมธนบุรีข้าง ป้อมวิไชยเอนทร์ข้าง

ตั้งปรากฏหลักฐานในหนังสือ "Siamese White" ของ Maurice Collis ว่า ใน พ.ศ. 2218 Constantine Phaulkon ซึ่งได้รับสถาปนาเป็นเจ้าพระยาวิไชยเอนทร์ เมื่อ พ.ศ. 2207 ได้เล็งเห็นความสำคัญของบางกอกในฐานะเป็นเมืองหน้าด่านและเป็นทำเลที่มั่นสำหรับป้องกันข้าศึกศัตรู จึงกราบทูลสมเด็จพระนารายณ์มหาราช (พ.ศ. 2201-2231) ให้ทรงเสริมกำแพงป้อมที่มีอยู่แล้วที่ฝั่งตะวันตกของแม่น้ำ เจ้าพระยาตรงปากคลองบางกอกใหญ่ให้ใหญ่โตและแข็งแรงยิ่งขึ้น ป้อมนี้ W.A.R. Wood ได้เอื้อชื่อไว้ใน "A History of Siam" ว่า "ป้อมวิไชยประสิทธิ์" มีปืนใหญ่ตั้งอยู่ถึง 80 กระบอก และได้สร้างขึ้นตามแบบยุโรปโดยบาทหลวงชาวฝรั่งเศส ชื่อ คุณพ่อ Thomas Valguarnera ซึ่งเป็นผู้มีฝีมือทางสถาปัตยกรรมและทางวิศวกรรม นอกจากนี้ คุณพ่อ Thomas ได้ออกแบบก่อสร้างป้อมที่บางกอก นนทบุรี พระนครศรีอยุธยา และในที่อื่น ๆ อีกหลายแห่ง โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อต่อต้านการรุกรานของชาวต่างชาติในสมัยนั้น (อ้างถึงใน "เกาะรัตนโกสินทร์" นิจ วิทยุชเรนนท์, 2525)

สมเด็จพระนารายณ์มหาราชทรงเล่าเปรียบเทียบกับเมืองธนบุรีเมื่อสร้างขึ้นเป็นป้อมปราการในแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราชนั้น ความมุ่งหมายจะทำให้เป็นเมืองด่านรักษาทางน้ำเหมือนเมืองเชอนซันต์ (พระประแดง) ที่สร้างขึ้นในชั้นหลัง

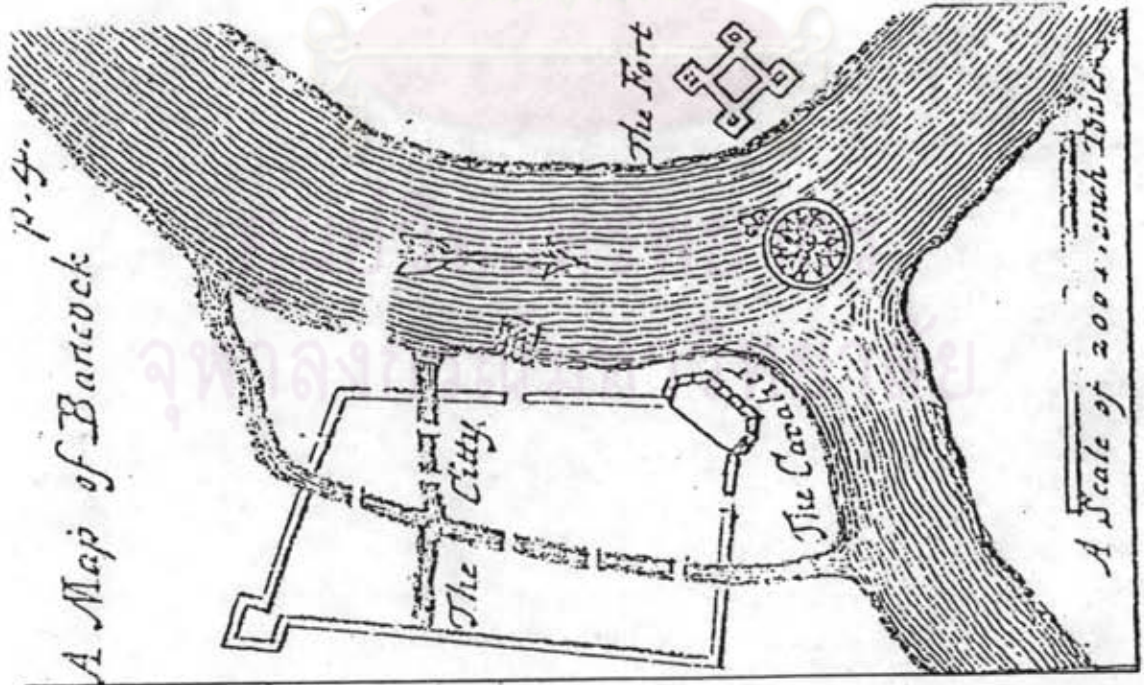
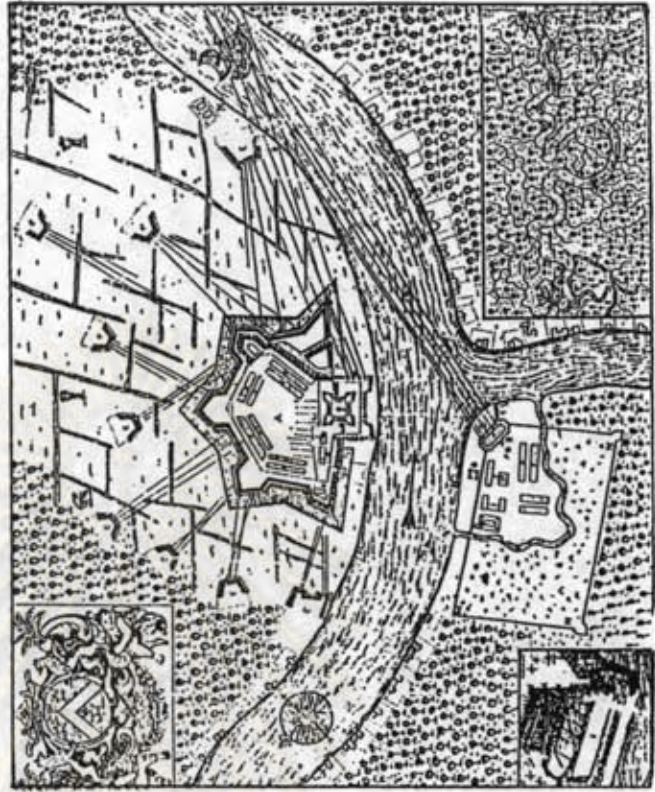
ป้อมปราการที่จัดสร้างขึ้นนั้น มีลักษณะเป็นป้อมสี่เหลี่ยมทำด้วยอิฐมีสายโซ่ซึ่งขวางแม่น้ำระหว่างป้อม มีคนเชื้อชาติแขกบ้าง โปรตุเกสบ้างเป็นผู้บังคับป้อม มีทหารอาสาทั้งต่างชาติและทหารไทยร่วมประจำการที่ป้อมประมาณ 400 คน

ใน พ.ศ. 2226 แผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช สมเด็จพระเจ้าหลุยส์ที่ 14 ได้ทรงแต่งตั้งให้ นายเซอร์วาโลนอร์ เดอโซมองค์ เป็นราชทูตและบาทหลวงเดอซัวลีเป็นอุปทูตเดินทางมายังกรุงศรีอยุธยา และได้มีแนวความคิดร่วมระหว่างไทยกับฝรั่งเศสในการจัดสร้างป้อมขึ้นใหม่ทางฝั่งตะวันออก โดยป้อมใหม่ที่จัดสร้างขึ้นอยู่ระหว่างวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม และปากคลองตลาดในปัจจุบัน ซึ่งเป็นป้อมที่มีขนาดใหญ่

แผนที่เมืองธนบุรี ค.ศ. 1784 (ฉบับพิมพ์ใหม่) โดยกรมศิลปากร พ.ศ. 2525
 แผนที่เมืองธนบุรี ค.ศ. 1784 (ฉบับพิมพ์ใหม่) โดยกรมศิลปากร พ.ศ. 2525

- A อนุสาวรีย์พระยาพิชัยดาบหัก
- B อนุสาวรีย์สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช
- C พระที่นั่งสุทไธสวรรย์ปราสาท
- D อนุสาวรีย์สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช
- E พระที่นั่งสุทไธสวรรย์ปราสาท
- F อนุสาวรีย์พระยาพิชัยดาบหัก
- G อนุสาวรีย์สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช
- H อนุสาวรีย์พระยาพิชัยดาบหัก
- I อนุสาวรีย์พระยาพิชัยดาบหัก
- J อนุสาวรีย์สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช
- K อนุสาวรีย์พระยาพิชัยดาบหัก
- L อนุสาวรีย์สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช
- M อนุสาวรีย์พระยาพิชัยดาบหัก
- N อนุสาวรีย์สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช
- O อนุสาวรีย์พระยาพิชัยดาบหัก
- P อนุสาวรีย์สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช
- Q อนุสาวรีย์พระยาพิชัยดาบหัก
- R อนุสาวรีย์สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช
- S อนุสาวรีย์พระยาพิชัยดาบหัก

ภาพประกอบที่ 3.2 แผนที่ป้อมเมืองธนบุรี

โตกว่าป้อมธนบุรีมาก และมีพันเอกเคอเฟอร์บังนาททหารชาวฝรั่งเศส เป็นผู้บังคับป้อมและ
เจ้าเมืองบางกอกได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์เป็นพระศักดิ์สงคราม ป้อมบางกอกนี้ได้สร้าง
เสร็จเรียบร้อยเมื่อ พ.ศ. 2231 และมีกองทหารฝรั่งเศสประจำการอยู่

แผนการสร้างป้อมฝั่งตะวันออกที่ฝรั่งเศสได้ออกแบบจัดสร้าง
อย่างมั่นคงใหญ่โตมากนี้เป็นแผนผังที่เขียนไว้ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2220 ซึ่งเป็นเวลาก่อนที่
นาย เซอวาลิแอร์ เดอโซมองต์ จะเข้ามาเมืองไทยถึง 6 ปี ประกอบกับมีบันทึกและ
จดหมายเหตุต่าง ๆ ในพงศาวดารมีเหตุผลที่สอดคล้องกันในหลักฐานที่ชี้ให้เห็นว่า ฝรั่งเศสมี
นโยบายและเตรียมการที่จะเข้ายึดครองไทยไว้เช่นเดียวกับอังกฤษและฮอลันดาแต่ไม่สามารถ
ดำเนินการได้สำเร็จ ทั้งนี้เนื่องจากในตอนปลายของแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช เป็น
ช่วงเวลาที่เกิดเหตุการณ์ยุ่งยากขึ้น เมื่อสมเด็จพระนารายณ์มหาราชใกล้สวรรคต สมเด็จพระ
เพทราชาทรงควบคุมอำนาจไว้ และไม่ทรงโปรดให้มิถองทหารฝรั่งเศสเข้ามาตั้งใน
ราชอาณาจักรไทย จึงได้จัดกองทัพไทยขับไล่กองทัพฝรั่งเศสจากป้อมเมืองธนบุรี และ
ยึดป้อมไว้ได้ ฝ่ายทหารฝรั่งเศสย้ายข้ามปากไปรวมกำลังกันที่ป้อมบางกอกเกิดการต่อสู้กัน
ต่อมา นายพล เดส์ ฟารีซ และสมเด็จพระเพทราชาสามารถเจรจาสงบศึกได้โดยกองทัพ
ฝรั่งเศสยินยอมถอนกำลังออกไปอย่างสันติ

เมื่อสมเด็จพระเพทราชาทรงขับไล่กองทัพฝรั่งเศส ออก
จากป้อมบางกอกในฝั่งตะวันออกจนหมดสิ้นแล้ว พระองค์ได้ทรงโปรดให้รื้อป้อมบางกอกออก
เสียด้วยทรงเห็นว่าใหญ่โตเกินที่ไทยจะรักษาไว้ได้คงเหลือแต่ป้อมธนบุรีฝั่งตะวันตก ซึ่งต่อมา
เรียกกันว่าป้อมวิไชยเอนทร์หรือป้อมวิไชยประสิทธิ์จนถึงปัจจุบัน

2.2 สภาพแวดล้อมเมืองธนบุรีศรีมหาสมุทรภายหลังการขุดคลองลัดบางกอก

1. ลักษณะการสร้างชุมชนและผังเมือง

เมื่อลำน้ำที่ตัดขึ้นใหม่ได้แยกพื้นที่ตำบลบางกอกออกเป็น 2
ส่วนนั้น สภาพการตั้งถิ่นฐานบ้านเมืองก็ได้เปลี่ยนแปลงไปจากเดิมตามบทบาทการเปลี่ยนแปลง
เข้าสู่ความเป็นเมืองท่า และเมืองยุทธศาสตร์ที่สำคัญของกรุงศรีอยุธยา ชุมชนเมืองบางกอกนี้
เริ่มมีการตั้งถิ่นฐานกันมากทางบริเวณฝั่งธนบุรีมากกว่าฝั่งพระนคร ดังจะเห็นได้จากบันทึกของ
นิโกลาส์ แชรราเวล (Nicholas Cervaize) คณะทูตชาวฝรั่งเศสในสมัยสมเด็จพระนารายณ์
มหาราช ที่กล่าวถึงผังเมืองบางกอกไว้ว่า

"ผังเมืองนั้นมีส่วนยาวมากกว่าส่วนกว้าง มีอาณาบริเวณไม่
เกินครึ่งสี่ มีกำแพงกันเฉพาะทางด้านซ้ายแม่น้ำใหญ่ ซึ่งไหลผ่านตัวเมือง ทางด้านทิศ
ตะวันออกกับทิศใต้"

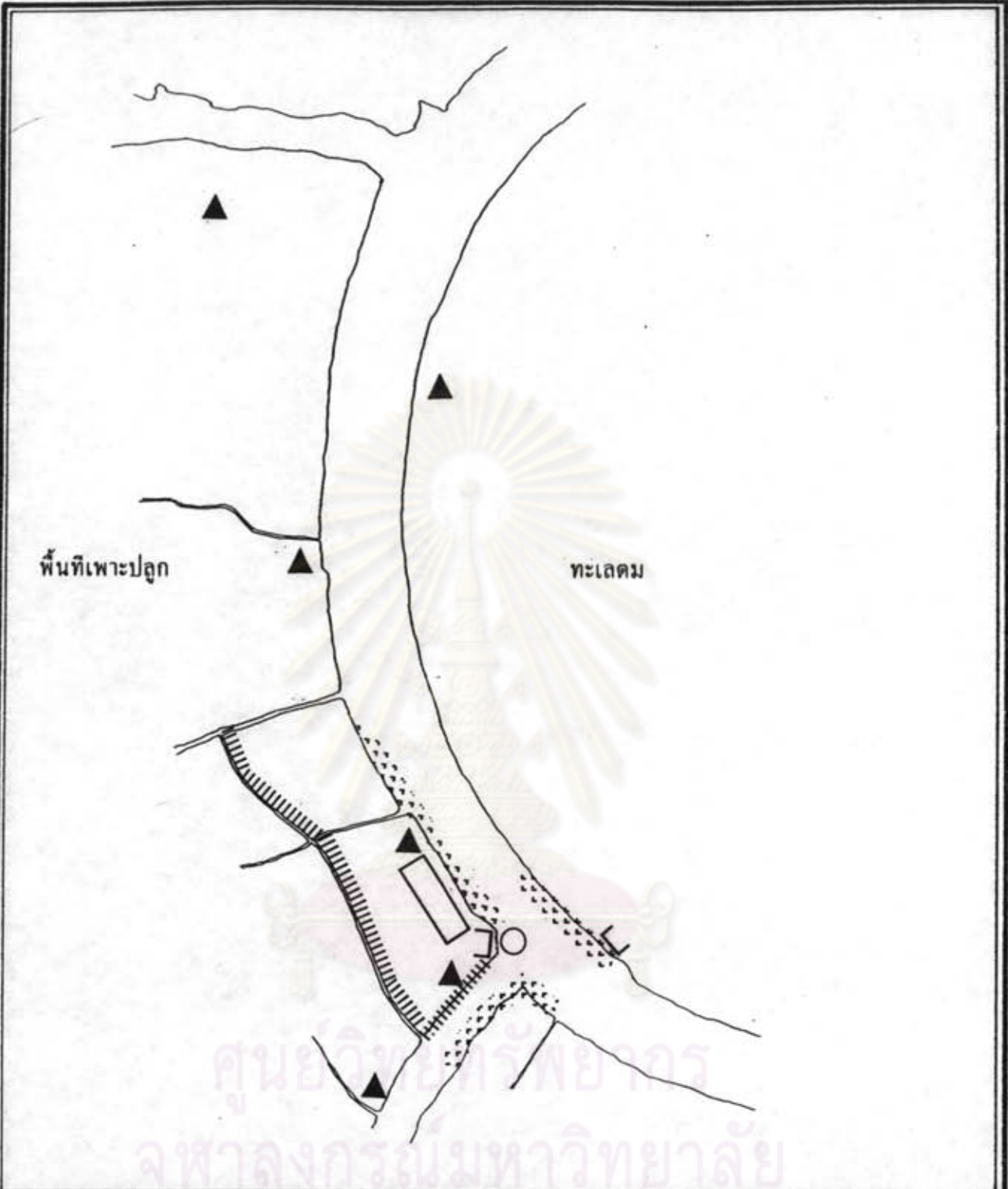
ตัวเมืองบางกอกมีกำแพง ค่าย คู ประตู หอรบเนียบพร้อม
ตามลักษณะของเมืองปราการที่สำคัญ แต่เป็นเมืองป้อมขนาดเล็ก สันนิษฐานว่า ด้านตะวันออก
ยึดแนวแม่น้ำเป็นคูเมือง ไม่ปรากฏว่ามีกำแพงนอกจากป้อมริมแม่น้ำ ทิศเหนือไม่มีหลักฐาน
แต่สันนิษฐานว่าคงจะยึดคลองมอญเป็นคูเมือง ทิศตะวันตกกำแพงเมืองเลียบตามแนวคลองหลัง
วัดอรุณราชวราราม ลงไปจนถึงวัดโมลีโลกยาราม ทิศใต้มีคลองบางกอกใหญ่เป็นคูเมือง
และกำแพงเมืองเหมือนด้านทิศตะวันตก

จากบันทึกทางประวัติศาสตร์ของพ่อค้าชาวฮอลันดา ในรัชสมัย
สมเด็จพระนารายณ์มหาราช หลังจากชุดคลองลัดบางกอกแล้ว บริเวณปากคลองบางหลวง
หรือคลองบางกอกใหญ่ได้ระบุว่า เมืองธนบุรีเป็นเมืองที่มีกำแพงล้อมรอบ สิ่งก่อสร้างที่สำคัญ
ของเมืองคือ ตึกนักรบรองสำหรับบุคคลสำคัญ กับป้อมสองฝากแม่น้ำ ข้างใต้ป้อมตะวันออกมี
โบสถ์ตั้งอยู่ไปโบสถ์หนึ่งชื่อ โบสถ์ Conceptcion (อยู่แถบตลาดน้อย) และมีโบสถ์ทางพุทธ
ศาสนายู่เหนือป้อมโบสถ์หนึ่ง (อยู่แถบวัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์) ทางใต้ป้อมโบสถ์หนึ่ง
(อยู่แถบวัดราชบูรณะ) ส่วนโบสถ์พุทธศาสนาทางแถบตะวันตกมีอยู่เป็นจำนวนมาก(แผนที่ 3.3)

2. การตั้งถิ่นฐาน

การตั้งถิ่นฐานของชุมชนเมืองบางกอกหลังจากการขุด
คลองลัดบางกอกแล้ว พบว่า ชุมชนมีการกระจุกตัวกันหนาแน่นทางบริเวณฝั่งธนบุรี โดยมีทั้ง
ชาวไทยพื้นเมืองดั้งเดิมที่อาศัยอยู่ก่อนแล้ว และบรรดาข้าราชการ ทหารชาวไทยจากกรุงศรี
อยุธยาที่มาปฏิบัติหน้าที่ รวมทั้งบรรดาพ่อค้าต่างประเทศที่มีติดต่อค้าขายไม่ว่าจะเป็นพ่อค้า
ชาวจีน แขก โปรตุเกส สเปน ฯลฯ หมอสอนศาสนาชาวโปรตุเกส และบรรดาทหารต่าง
ชาติที่มารักษาป้อมปราการ ซึ่งคงจะพอกกล่าวได้ว่า เมืองบางกอกในขณะนั้นเป็นเมืองมาก
หน้าหลายตา เป็นที่นพบปะของทั้งชาวไทยและชาวต่างประเทศ

ถิ่นฐานบ้านช่องในขณะนั้น ผู้คนอาศัยอยู่ตามริมฝั่งแม่น้ำอาศัย
การติดต่อคมนาคมกันโดยทางน้ำเป็นสำคัญ มีรูปแบบของชุมชนน้ำโดยแท้ วิถีชีวิตของผู้คนผูกพัน
อยู่กับน้ำทั้งชาวพื้นเมืองที่ตั้งบ้านเรือน แพร่ ออรัมน้ำ และชาวต่างประเทศที่เข้ามาค้าขายที่
จอดเรือของตนอยู่บริเวณเมืองบางกอกก่อนที่จะติดต่อกับกรุงศรีอยุธยา โดยมีศูนย์กลาง

การศึกษาคุณค่าสภาพแวดล้อมเมืองและชุมชนกรุงธนบุรีเพื่อการอนุรักษ์

แสดง	ผังเมืองธนบุรี ศรีมหาสมุทร สมัยกรุงศรีอยุธยา		
สัญลักษณ์	▲	วัด	○
		แนวกำแพง	สถานี
	┌	ป้อมปราการ	
	□	ตึกรับรองชาวต่างชาติ	
	ชุมชน	
ที่มา	จากการศึกษาข้อมูลทางประวัติศาสตร์		

๓๖

แผนที่ 3.3

ชุมชนอยู่ทางฝั่งวัดมะกอกจนถึงวัดบางหว้าใหญ่ ขณะเดียวกันฝั่งตรงข้ามคือบริเวณพระบรม-
มหาราชวังในปัจจุบันมีชุมชนชาวจีนและชาวไทยตั้งบ้านเรือนอยู่อาศัยและทำมาค้าขายในสมัย
อยุธยาตอนปลายมีวัดสำคัญ ๆ ได้แก่ วัดมะกอกหรือวัดอรุณราชวราราม, วัดบางหว้าใหญ่
หรือวัดระฆังโฆสิตาราม วัดสลัก หรือวัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ เป็นต้น

3. การประกอบอาชีพ

จากสภาพการทั่วมของดินตะกอนบริเวณที่ราบลุ่มเจ้าพระยา
ทำให้ดินบริเวณนี้เป็นดินที่อุดมสมบูรณ์เหมาะแก่การเพาะปลูก บริเวณเมืองบางกอกโดยเฉพาะ
ทางฝั่งธนบุรีจึงเป็นบริเวณที่ทำนาทำสวนได้ผลดี และเป็นพื้นที่สวนผลไม้อันลือชื่อของประเทศ
สยาม ส่วนพื้นที่ฝั่งพระนครในขณะนั้นยังคงเป็นที่ราบลุ่มต่ำมากมีแต่ท้องทุ่ง เช่น ทุ่งพระเมรุ
ทุ่งญาไท ทุ่งมักกะสัน ฯลฯ จะทำมาหากินก็ไม่สะดวกเหมือนฝั่งตะวันตก ดังที่บรรดาชาว
ต่างประเทศได้กล่าวถึงสภาพสวนผลไม้ฝั่งธนบุรีไว้มากมายเช่น

"สวนผลไม้ที่บางกอกนั้นมีอาณาบริเวณยาวไปตามชายฝั่งแม่น้ำ
โดยทวนขึ้นไปสู่เมืองสยาม (หมายถึง กรุงศรีอยุธยา) ถึง 4 ลี้ กระทั่งจรดตลาดขวัญทำให้
เมืองหลวงแห่งนี้อุดมสมบูรณ์ไปด้วยผลาหารซึ่งคนพื้นเมืองชอบบริโภคกันหนักหนา หมายถึง
ผลไม้นานาชนิดเป็นอันมาก" (ลาลูแบร์, 2505)

และจากบันทึกของบาทหลวงตาชาร์ด บันทึกไว้ในจดหมาย
เหตุการณ์เดินทางครั้งที่ 2 ซึ่งเข้ามาในแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช เมื่อปี พ.ศ.
2230 - 2237 ได้กล่าวถึงเมืองบางกอกไว้ว่า

"และโดยที่บางกอกเป็นเมืองสวนของประเทศสยาม ซึ่งมี
ผลไม้รสเยี่ยมทั่วราชอาณาจักรมารวมกันอยู่อย่างสมบูรณ์ เขาจึงนำมาให้เป็นของกำนัลแก่
เราแห่งหนึ่ง"

การปลูกและการตั้งถิ่นฐานโดยอาศัยแม่น้ำลำคลองเป็นพื้นฐาน
ยังเป็นแหล่งประกอบอาชีพที่สำคัญของชาวบ้านคือ การประมง หาปลา และสัตว์น้ำดำรงชีพ
ถึงแม้ในสมัยนั้นจะมีการติดต่อค้าขายระหว่างกรุงศรีอยุธยา และชาวต่างประเทศมากมาย
แต่การค้าขายกับต่างประเทศจะเป็นการผูกขาดโดยพระมหากษัตริย์ และขุนนางเท่านั้น ส่วน
อาชีพหลักของราษฎรคือ เกษตรกรรม

สรุปสภาพแวดล้อมเมืองธนบุรีในสมัยกรุงศรีอยุธยา

หลังจากมีการขุดคลองลัดบางกอกขึ้นแล้ว การคมนาคมติดต่อระหว่างกรุงศรีอยุธยาและนานาประเทศ มีความสะดวกมากขึ้น เมืองธนบุรีจากเดิมที่เป็นเพียงชุมชนริมน้ำเล็ก ๆ ที่มีศูนย์กลางชุมชนอยู่บริเวณวัดศาลาลี้หน้า ก็ได้กลายมาเป็นชุมชนเมืองท่า และเมืองยุทธศาสตร์ที่สำคัญของกรุงศรีอยุธยา เริ่มมีการวางผังเมือง สร้างป้อมปราการ กำแพงเมือง ถิ่นฐานบ้านเรือน โดยยึดตามสภาพทางกายภาพที่เป็นเมืองท้องคุ้งริมน้ำ กิจกรรมและวิถีชีวิตของชาวเมืองเริ่มมีความหลากหลายขึ้นทั้งในระดับชาวบ้านดั้งเดิม ข้าราชการที่ดูแลปกครองเมือง ทหารไทยและทหารต่างประเทศ หมอสอนศาสนา พ่อค้าต่างชาติ จากสภาพของชุมชนริมน้ำเล็ก ๆ เริ่มเข้าสู่ความเป็นเมืองที่มีความสมบูรณ์ทั้งด้านเศรษฐกิจและความมั่นคงมากขึ้น จนมีความเหมาะสมที่จะเป็นเมืองหลวงต่อจากกรุงศรีอยุธยาในสมัยกรุงธนบุรี

เมืองหลวงในสมัยกรุงธนบุรี (พ.ศ. 2310 - 2325)

1. ช่วงปลายสมัยกรุงศรีอยุธยา

หลังจากที่กรุงศรีอยุธยาเสียให้แก่พม่าเป็นครั้งที่ 2 ในปีพ.ศ. 2310 นั้น บ้านเมืองของไทยอยู่ในสภาวะบ้านแตกสาแหรกขาด หัวเมืองใหญ่น้อยแตกแยกระส่ำระสาย หัวเมืองใหญ่หลายเมืองรวมทั้งเมืองธนบุรีตกเป็นของพม่า ราษฎรหลบภัยสงครามแตกกระสานซ่านเซ็น มีการอพยพของประชาชนไปยังถิ่นที่ปลอดภัย คือ ความปลอดภัยทั้งการกวาดต้อนผู้คนจากพม่า และปลอดภัยจากทุพภิกขภัยกับโจรภัย ที่กระหน่ำซ้ำเติมประชาชนในภาคกลางอย่างหนัก

จากสภาวะสงครามที่เริ่มจากพม่าเริ่มเข้ามายึดหัวเมืองต่าง ๆ ตั้งแต่ ปี พ.ศ. 2307 - 2310 และทำการปล้นสะดมอยู่โดยรอบเป็นเวลาถึง 3 ปีกว่า จึงจะสามารถยึดกรุงศรีอยุธยาได้ ประกอบกับความอดอยาก ขาดแคลนอาหาร บิบบังคับให้ประชาชนต้องเกาะกลุ่มเข้าหากันเพื่อเอาชีวิตรอดเกิดกลุ่มอิสระมาตั้งแต่ก่อนกรุงแตก แต่ละกลุ่มมีเป้าหมายที่แตกต่างกัน พวกหนึ่งอาจต้องการเพียงความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สิน พวกหนึ่งต้องการปล้นสะดมหาอาหาร และทรัพย์สินของผู้อื่นเพื่อประทังชีวิต การที่ท้องที่ภาคกลางไม่ได้ทำนาอย่างเต็มที่มาสองปีติดต่อกันในระหว่างสงคราม อีกทั้งสำเภาจากต่างประเทศไม่กล้าเข้ามาจอดแวะค้าขายกับอยุธยาตลอดช่วงสงคราม ทำให้เกิดสภาพเศรษฐกิจแร้นแค้นอย่างหนักแก่

ประชาชน ในขณะที่รัฐบาลกลางได้สูญเสียในทางปฏิบัติไปเกือบ 2 ปีแล้วนั้น ล้วนเป็นความจำเป็นที่ต้องเกาะกลุ่มกันทางการเมืองเพื่อเอาตัวรอด และในบรรดากลุ่มเหล่านี้ที่มีโอกาสทางใดทางหนึ่งอำนาจก็อาจเติบโตขึ้นจนกลายเป็นแคว้นอิสระ เช่น พิชณโลก สว่างคุบริ นครศรีธรรมราช จันทบูร รวมทั้งชุมชนของพระยาตากหรือพระเจ้ากรุงธนบุรี ก็เช่นเดียวกันที่มีลักษณะผสมของการเมืองแบบชุมชนแท้และแบบกึ่งราชอาณาจักรอยู่ด้วยกัน ข้อแตกต่างระหว่างก๊กโจรและก๊กที่มีเป้าหมายทางการเมืองที่ค่อนข้างจะเบาบาง (นิธิ เอี้ยวศรีวงศ์, 2536)

ขณะที่กองทัพของพม่าได้มาล้อมกรุงศรีอยุธยาอยู่นั้น ชุมชนพระยาตากได้ตีฝ่าวงล้อมออกมาแล้วมุ่งหน้าไปยังหัวเมืองชายทะเลฝั่งตะวันออก ด้วยเหตุที่ว่าหัวเมืองทางด้านตะวันออกนั้นยังค่อนข้างปลอดภัยจากกองทัพพม่ามากกว่าที่จะยกกองทัพไปตั้งมั่นที่ เมืองตาก ซึ่งจะต้องผ่านดินแดนที่ถูกพม่ายึดไว้หลายแห่ง รวมทั้งเมืองตากที่พระองค์ทรงปกครองนั้นได้ถูกพม่ายึดครองมากกว่า 2 ปีแล้ว นอกจากนี้หัวเมืองชายทะเลตะวันออก ยังเป็นศูนย์กลางการติดต่อกับส่วนอื่น ๆ ของราชอาณาจักรอีกด้วย

หลังจากเสียดู่งประมาณ 2 เดือน พระยาตากได้โจมตีเมืองจันทบุรีด้วยกำลังทหารไพร่พลที่รวบรวมมาและเข้ายึดเมืองได้สำเร็จ ในเวลานั้นกิตติศัพท์ของพระยาตากในฐานะผู้ที่มีนโยบายจะกอบกู้กรุงศรีอยุธยา จึงเป็นความหวังเดียวของขุนนางส่วนกลาง

จากรากฐานของกองทัพไพร่พลที่ได้จากหัวเมืองชายทะเลตะวันออก พระยาตากสินได้เสด็จนำทัพ ซึ่งในพระราชพงศาวดารกล่าวว่ามีไพร่พล 5,000 คน กลับเข้ายึดศูนย์กลางของ พระราชอาณาจักรอยุธยาคืนโดยอาศัยการเดินทางทางทะเล (นิธิ เอี้ยวศรีวงศ์, 2536)

ในขณะนั้นพม่าได้เข้ายึดเมืองธนบุรีไว้เป็นที่มั่นทางทะเล และได้แต่งตั้งคนไทยชื่อ นายทองอิน ซึ่งเข้าพวกกับพม่าให้อยู่รักษาเมืองธนบุรี ครั้นกองทัพพระเจ้าตากสินได้เข้ายึดชุมชนทางแถบริมฝั่งเจ้าพระยาตอนล่างนั้น เมืองธนบุรีก็สามารถถูกยึดได้โดยไม่ยากเย็น และได้เพิ่มไพร่พลอีกจำนวนหนึ่งจากการเข้าตีเมืองธนบุรี นำทัพเข้าตีค่ายโพธิ์สามต้น ซึ่งเป็นที่ตั้งทัพใหญ่ของพม่าในขณะล้อมกรุงศรีอยุธยาแตกพ่ายไป

2. ช่วงสถาปนากรุงธนบุรี

หลังจากที่พระเจ้าตากสินมหาราชทรงกอบกู้เอกราชกลับคืนจากพม่าได้แล้ว พระองค์ได้เสด็จกลับเข้ามาประทับในกรุงศรีอยุธยา ในขณะที่สภาพกรุงศรีอยุธยาทั้งใน

พระราชวังและพระนคร ปราสาทราชวัง พระตำหนักใหญ่น้อย วัดวาอาราม บ้านเรือน
ประชาชน ถูกทำลายลง นอกจากนี้ท้องที่แถบอยุธยาทั้งหมดตกในอยู่สภาวะจลาจล สภาพจิตใจ
ของราษฎรก็ถูกทำลายลงไปพร้อม ๆ กับกรุงศรีอยุธยา

การที่พระเจ้าตากสินมหาราช ทรงสถาปนาพระราชอำนาจและบูรณะซ่อมแซม
บ้านเมืองที่ถูกทำลายลงไปนั้น ต้องอาศัยเวลา และการดำเนินนโยบายที่ยืดหยุ่นกว่าการทุ่มเท
กำลังเพียงอย่างเดียว จึงทำให้พระองค์คิดที่จะกลับไปสร้างพระนครแห่งใหม่ขึ้นที่เมืองจันทบุรี
แต่บรรดาขุนนาง ข้าราชการ พระสงฆ์ และประชาราษฎรทั้งปวงทูลขอให้พระองค์อยู่เป็น
ผู้นำทางภาคกลางต่อไป ตั้งพระราชพงศาวดารกรุงธนบุรี ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) ได้กล่าว
ไว้ว่า

"ตั้งใจจะไปเมืองจันทบุรี แต่เมื่อประชาราษฎรทูลมากเข้าจึงยับยั้งอยู่ ณ
เมืองธนบุรี"

ด้วยเหตุนี้พระองค์จึงทรงเห็นว่า เมืองธนบุรีมีความเหมาะสมในหลายประการ
ดังนี้ (สนั่น เมืองวงศ์, 2518)

1. เมืองธนบุรีเป็นเมืองเล็ก เหมาะสมกับกำลังที่มีอยู่จะรักษาไว้
2. ท่าเล็ที่ตั้งใกล้ปากอ่าวสะดวกกับการติดต่อค้าขายกับชาวต่างประเทศ
และยังสามารถควบคุมการค้าเลียงอาวูและเลียบึงต่าง ๆ ที่จะเล็ดลอดไปทางตอนบนใน
กรณีที่จะรพ่งกันระหว่างเมืองหลวงกับหัวเมืองฝ่ายเหนือ
3. เมืองธนบุรีมีป้อมปราการสมัยอยุธยาเหลืออยู่บ้าง พอใช้เป็นเครื่อง
ป้องกันได้ในระยะแรก
4. ถ้ามีข้าศึกมามากเหลือกำลังรบ ก็อาจจะหลบหนีไปตั้งมั่นในที่อื่น ๆ โดย
เส้นทางเรือ เช่น จันทบุรีได้สะดวก
5. ทรงต้องการมีเมืองหลวงที่มีแม่น้ำคั่นกลางแบบ พิษณุโลก สุพรรณบุรี
เพื่อที่จะสามารถใช้กองเรือสนับสนุนการรบทางด้านหัวเมือง ท้ายเมืองได้คล่องแคล่ว (มาถึง
สมัยรัชกาลที่ 1 ทรงค้ำใจว่าเป็นข้อเสียมากกว่า)
6. ตั้งอยู่ไม่ไกลศูนย์กลางเดิมมากนัก จึงยังเป็นแหล่งรวมผู้คน ขวัญและ
กำลังใจของคนใต้โดยอาศัยที่มีผู้นำที่เข้มแข็ง

ด้วยเหตุผลดังกล่าวทำให้สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช ทรงสถาปนาเมือง
ธนบุรีเป็นเมืองหลวง และทรงปราบดาภิเษก ในปี พ.ศ. 2310 เรียกชื่อราชธานีแห่งใหม่ว่า
"กรุงธนบุรีศรีมหาสมุทร" และบรรดาขุนนางข้าราชการทั้งหลายจึงพร้อมใจกันอันเชิญเสด็จขึ้น

เดลิ้งดวลราชสมบัติ เป็นพระมหากษัตริย์กษัตริย์ในราชวงศ์กรุงธนบุรีสืบต่อมา ทรงพระนามว่า "สมเด็จพระบรมราชาที่ 4" ในวันที่ 28 ธันวาคม พ.ศ. 2311 อันเป็นวันกำหนดการพระราชพิธีถือน้ำพิพัฒน์เกล้า และวางพวงมาลา ถวายบังคมพระบรมราชานุสาวรีย์ ที่วงเวียนใหญ่ฝั่งธนบุรีในปัจจุบันนี้ (ส.เทียน ศก.โสภณ, 2527)

หลังจากที่พระเจ้าตากสินมหาราชทรงสถาปนากรุงธนบุรี เป็นราชธานีต่อจากกรุงศรีอยุธยาแล้วนั้น บทบาทและความสำคัญของกรุงธนบุรีได้เปลี่ยนหน้าที่ จากเมืองท่า และเมืองยุทธศาสตร์ ที่ปกป้องกรุงศรีอยุธยาจากการรุกรานทางทะเล มาเป็นราชธานีศูนย์กลางการปกครองของประเทศไทย

2.1 บทบาทของกรุงธนบุรีในฐานะของเมืองหลวง

ในสมัยที่กรุงธนบุรีเป็นราชธานีแห่งใหม่ ต่อจากกรุงศรีอยุธยา ทำให้บทบาทของกรุงธนบุรีมีความสำคัญมากขึ้นดังนี้

1. บทบาททางการปกครอง

ในระยะแรกที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชทรงสถาปนากรุงธนบุรีเป็นเมืองหลวง บรรดาหัวเมืองต่าง ๆ ที่ขึ้นอยู่กับกรุงธนบุรีมีน้อยมาก คงจะมีแต่เฉพาะหัวเมืองชั้นในราชอาณาเขตเท่านั้น ทั้งนี้เป็นเพราะบรรดาหัวเมืองที่อยู่ห่างไกลออกไปต่างตั้งตัวเป็นชุมนุมต่าง ๆ และตั้งตัวเป็นใหญ่ในเวลานั้นเสียหมด ลักษณะการปกครองในสมัยนั้นดำเนินตามแบบแผนของกรุงศรีอยุธยาเป็นหลัก คือ การปกครองแบบจตุสดมภ์ แยกการปกครองออกเป็น 2 ส่วน คือ ส่วนกลาง หรือส่วนราชธานี และส่วนภูมิภาค มีการปกครองแบ่งออกเป็นเมืองพระยามหานคร และเมืองประเทศราช

ภายหลังจากการสถาปนาเมืองธนบุรีเป็นเมืองหลวงแล้ว ภาระที่สำคัญ เฉพาะหน้าของสมเด็จพระเจ้าตากสินประการหนึ่งก็คือ การปราบปรามพม่าที่กรุงธนบุรี และกรุงศรีอยุธยา ให้ราบคาบแล้วดำเนินการปราบชุมนุมต่าง ๆ ที่พยายามตั้งตนเป็นใหญ่เพื่อรวบรวมแผ่นดินไทยเข้าให้กลับมามีเอกราชดังเช่นเดิม

หลังจากปราบปรามชุมนุมต่าง ๆ จนราบคาบแล้ว สมเด็จพระเจ้าตากสินทรงเพียรพยายามขยายพระราชอาณาเขต ทำให้พระราชอาณาจักรไทยในรัชสมัยของพระองค์กว้างใหญ่ไพศาลไม่น้อยไปกว่าสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนปลาย กล่าวคือ

ทิศเหนือ ได้หัวเมืองล้านนาไทย ตลอดถึงเมืองเชียงแสน
ทิศตะวันออกเฉียงเหนือ ได้หัวเมืองลาว ตลอดนครเวียงจันทร์
หัวเมืองพวน และนครหลวงพระบาง

ทิศตะวันออกเฉียงใต้ ได้หัวเมืองเขมร ตลอดถึงเมืองพทฺธิมาศ
ทิศใต้ ได้ตลอดถึงเมืองไทรบุรี กลันตัน และตรังกานู

(เสื่อก่อน ศก.โลภณ., 2527)

จากการที่ข้ายพระราชอาณาเขตออกไปในครั้งนี้ (ปี พ.ศ. 2321)
กองทัพของพระเจ้ากรุงธนบุรีได้ไปตีนครเวียงจันทร์ ได้หัวเมืองลาวทั้งหมด พร้อมกับได้อัญเชิญ
"พระแก้วมรกต" กลับคืนมาจากลาวที่นำไปจากเมืองเชียงใหม่ ตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้น
และนำมาประดิษฐานไว้ ณ วัดแจ้ง (วัดอรุณราชวราราม)

2. บทบาททางเศรษฐกิจ

นคร พันทึ่รงค์ ได้กล่าวถึงสภาพทางเศรษฐกิจตลอดระยะเวลา
15 ปีของกรุงธนบุรีไว้ว่า นับตั้งแต่หลังจากต้องเสียกรุงศรีอยุธยาให้แก่พม่าในปี พ.ศ. 2310
ประเทศชาติ บ้านเมืองต้องประสบกับความย่อยยับอย่างใหญ่หลวงในทุก ๆ ด้าน การค้าขาย
ทำไร่ ทำนา ติดต่อกับต่างประเทศ ต้องหยุดชะงักลงอย่างสิ้นเชิง เศรษฐกิจของ
ประเทศตกต่ำลงอย่างมาก อาหารอัตคัดขาดแคลนประกอบด้วยผู้คนจำนวนมากต่างหลีกหนีภัย
สงครามอพยพสู่กรุงธนบุรี

ภายใต้สถานการณ์อันเลวร้ายในช่วงแรกนี้ สมเด็จพระเจ้าตากสิน
มหาราชทรงแก้ปัญหาความเลวร้ายนี้โดยการเปิดพระคลังหลวงนำเงินออกมาซื้อข้าวปลาอาหาร
แจกจ่ายแก่บรรดาพลนิกร ทั้งที่อยู่กรุงธนบุรีและผู้ที่ยอพยพมาจากกรุงศรีอยุธยา โดยพระองค์
ทรงช้างพระที่นั่งเสด็จออกแจกจ่ายข้าวปลาอาหาร เสื้อผ้า ด้วยพระองค์เอง จนสภาพทาง
เศรษฐกิจเริ่มดีขึ้น

ในระบอบนี้ยังคงมีสงครามรบพุ่งอยู่กับพม่า และประเทศข้างเคียง
โดยตลอด แต่สภาพทางเศรษฐกิจเริ่มกระเตื้องขึ้นบ้าง มีการทำนุบำรุงบ้านเมืองในด้านต่าง ๆ
เช่น การศาสนา บูรณะวัดวาอารามขึ้นมากมาย ทั้งวัดที่ทรงสร้าง เช่น วัดบางยี่เรือเหนือ
(วัดราชคฤหรววิหาร) และวัดที่ทรงบูรณะ เช่น วัดหงส์ หรือวัดเจ้าสัวหงส์ (วัดหงส์รัตนาราม)
วัดบางหว้าใหญ่ (วัดระฆังโฆสิตาราม) วัดแจ้ง (วัดอรุณราชวราราม) วัดบางยี่เรือใต้
(วัดอินทาราม) โดยเฉพาะวัดอินทารามทรงบูรณะเป็นพิเศษ มีการสร้างพระวิหาร เสนาสนะ

กฎมากกว่า 200 กฎ และทรงยกให้เป็นพระอารามหลวงชั้นเอก ซึ่งการทำนุบำรุงศาสนา
นี้จำเป็นต้องให้เงินเป็นจำนวนมาก อย่างไรก็ตามผู้ที่อาศัยในกรุงธนบุรีก็ดำเนินชีวิตได้
สะดวกสบายกว่าระยะแรกเป็นอย่างมาก ราษฎรเริ่มประกอบอาชีพทำมาหากินตามปกติ
โดยยึดการทำนาเป็นอาชีพหลัก และได้รับการดูแลส่งเสริมจากทางราชการเป็นอย่างดี
สมเด็จพระเจ้าตากสินทรงรวบรวมแรงงาน ด้วยการป่าวประกาศชักชวนให้ราษฎรทั้งหลาย
ที่หลบหนีมาให้กลับมาตั้งถิ่นฐานประกอบอาชีพได้ตามเดิม โดยให้บริเวณพื้นที่ด้านนอกคูเมือง
เรียกว่า "ทะเลตม"(ฝั่งพระนคร) ให้เป็นที่ปลูกข้าวเลี้ยงชาวเมืองไปจนถึงทุ่งสามเสน
ทุ่งบางกะปิ ส่วนพื้นที่ฝั่งตะวันตกได้ทำนาไปจนถึงกระทู้มแบน หนองบัว แขวงเมืองนครชัยศรี
ในสมัยนั้น และอาชีพที่นำรายได้มาสู่ประชาชนและทางราชการอีกทางหนึ่งก็คือ การขุดหา
ทรัพย์สินจากแหล่งที่ซ่อนต่าง ๆ จากกรุงศรีอยุธยา และได้มีการส่งขุนนางไปประจำที่กรุงศรี
อยุธยา เพื่อทำหน้าที่จัดระเบียบที่เกี่ยวข้องกับการขุดทรัพย์สินสมบัติให้ถูกต้องและจัดการเก็บภาษี
อากรจากทรัพย์สินที่ขุดได้

เมื่อบ้านเมืองค่อย ๆ กลับคืนสู่สภาวะปกติสุขแล้ว สมเด็จพระเจ้า
ตากสินมหาราชได้ทรงหันมาฟื้นฟูการค้าขายทางทะเลกับต่างประเทศ มีการแต่งสำเภาลง
ออกไปค้าขายกับบรรดาประเทศในแถบนี้หลายชาติด้วยกัน เช่น จีน ญี่ปุ่น และบรรดา
ประเทศทางแถบตะวันตกที่มามีอิทธิพลทางแถบนี้ เช่น โปรตุเกสที่ประเทศอินเดีย ฮอลันดาที่
หมู่เกาะสุมาตรา และอังกฤษที่แหลมมาลาญ นอกจากนี้ยังได้มีพ่อค้าชาวต่างประเทศเข้ามา
ค้าขายที่กรุงธนบุรี โดยเฉพาะพ่อค้าชาวจีน มีสินค้าเครื่องใช้อื่น ๆ เช่น อวูที่พ่อค้าจีนรับมา
จากชาติตะวันตก การติดต่อค้าขายกับชาวต่างประเทศนี้เป็นการเพิ่มพูนรายได้ให้แก่ประเทศ
ชาติเพื่อนำมาทำนุบำรุงบ้านเมืองอีกทางหนึ่ง

ในช่วงปลายสมัยกรุงธนบุรี ปัญหาทางด้านศึกสงครามกับพม่าลดน้อย
ลงไปมาก แต่บ้านเมืองกลับมีปัญหาคความขัดแย้งภายใน จากการที่พระองค์ต้องคร่ำเคร่งกับศึก
สงครามทรงยกทัพออกราชกลับคืนจากพม่า และตรากตรำกับภารกิจของบ้านเมือง จนแทบไม่มี
เวลานักผ่อน ตลอดระยะเวลากว่า 15 ปี ที่พระองค์ครองราชย์ จึงเป็นเหตุให้พระองค์ทรง
เหนื่อยล้าทางจิตใจ จึงหันไปสนพระทัยทางด้านวิปัสสนากรรมฐาน บรรดาขุนนางบางคนฉวย
โอกาสแสวงหาผลประโยชน์ส่วนตัว เกิดความเดือดร้อนขึ้นทั่วไป จนก่อเกิดปัญหาทางเศรษฐกิจ
ตกต่ำลงอีกครั้งหนึ่ง

สรุปบทบาทกรุงธนบุรีในฐานะเมืองหลวง

หลังจากสภาวะสงครามไทย - นมาสงบลง ทั้งสภาพบ้านเมือง และสภาพจิตใจของประชาชนชาวไทยถูกทำลายลงอย่างมาก จึงเป็นภาระอันยิ่งใหญ่ของพระเจ้าตากสินที่ทรงดำรงตำแหน่งพระมหากษัตริย์ไทยในขณะนั้นที่จะต้องฟื้นฟู ทั้งสภาพบ้านเมืองที่ย่ำแย่จนต้องสถาปนากรุงธนบุรีขึ้นเป็นเมืองหลวงแห่งใหม่ จัดระบบการปกครองประเทศให้เป็นหนึ่งเดียวกัน ฟื้นฟูสภาพเศรษฐกิจที่ย่ำแย่ รวมทั้งเรียกขวัญและกำลังใจของพลสกนิกกลับคืนมา

บทบาทของกรุงธนบุรี ในภาวะที่เป็นเมืองหลวงแห่งใหม่ภายหลังจากภัยสงครามนี้ จึงเป็นเมืองที่เป็นที่พึ่งของประชาชนชาวไทย เป็นศูนย์กลางทั้งทางด้านการเมือง การปกครอง การค้าขาย ตลอดจนเป็นที่ประทับของพระมหากษัตริย์ อันเป็นศูนย์รวมจิตใจของประชาชนชาวไทย สืบเนื่องต่อจากกรุงศรีอยุธยา

แต่ด้วยระยะเวลาอันสั้นของกรุงธนบุรี กอปรกับสภาวะบ้านเมืองที่ยังไม่สงบจากภัยสงครามในขณะนั้น การพัฒนาบ้านเมือง วิธีการติดต่อค้าขาย การบริหาร การปกครอง จึงยังคงดำเนินรอยตามรูปแบบของกรุงศรีอยุธยา

2.2 สภาพแวดล้อมเมืองและชุมชนกรุงธนบุรี

1. การสร้างบ้านแปลงเมือง

หลังจากที่พระเจ้าตากสินทรงสถาปนากรุงธนบุรีเป็นราชธานีแล้ว พระองค์ทรงมีพระราชดำริที่จะขยายเมืองให้มีความใหญ่โตเพียงพอที่จะรองรับราษฎร ทั้งที่ตั้งถิ่นฐานอยู่ในบริเวณนี้มาแต่ดั้งเดิม และผู้ที่อพยพหนีภัยสงครามมาจากกรุงศรีอยุธยา และจำเป็นต้องปรับปรุงทำนุบำรุงกรุงธนบุรีให้มีความเหมาะสมทางยุทธศาสตร์มากขึ้น เพื่อเตรียมรับภัยสงครามในเวลานั้น

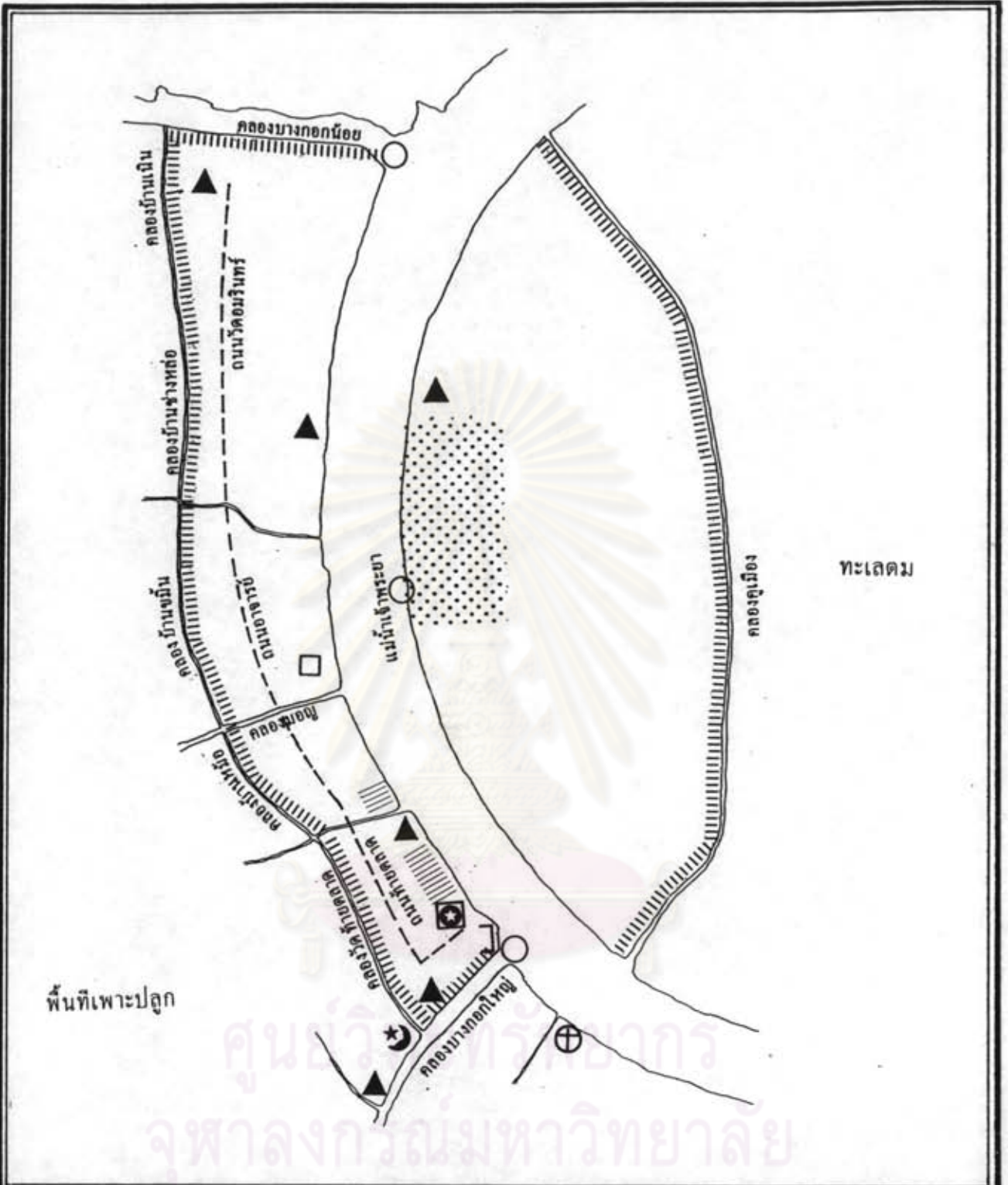
พระองค์จึงทรงโปรดให้ขยายเมืองขึ้นไปทางเหนือจรดคลองบางกอกน้อย สร้างกำแพงตามแนวคลองที่ขุดใหม่เพื่อเป็นคูเมืองด้านตะวันตก ที่มีชื่อเรียกต่างกันเป็นตอน ๆ ไปคือ ตอนปากคลองจากปากคลองบางกอกน้อยถึงสถานีรถไฟธนบุรี เรียกว่า คลองบ้านเนิน (ปัจจุบันเป็นสถานีรถไฟธนบุรี) จากสถานีรถไฟธนบุรีถึงคลองวัดระฆังเรียกว่า คลองบ้านช่างหล่อ เพราะผ่านบ้านช่างหล่อซึ่งเป็นย่านหล่อพระพุทธรูป ตั้งแต่คลองวัดระฆังถึงคลองมอญ เรียกว่า คลองบ้านขมิ้น เพราะผ่านชุมชนทำขมิ้นผึ่งสำหรับย้อมจีวรขาย จาก

คลองมอญถึงคลองวัดแจ้ง(คลองนครบาล) เรียกว่า คลองบ้านหม้อ ตั้งแต่คลองวัดแจ้งถึงคลองบางกอกใหญ่เรียกว่า คลองวัดท้ายตลาดหรือคลองวัดโมลีโลก (จดหมายเหตุอนุรักษกรรรัตนโกสินทร์, 2525) พร้อมกันนี้ได้ขยายเมืองไปทางทิศตะวันออก ยึดแม่น้ำเจ้าพระยาไว้กลางเมือง ทรงโปรดฯให้ขุดคลองคูเมืองด้านตะวันออกที่เรียกกันว่า คลองคูเมืองเดิม ในปัจจุบัน และสร้างกำแพงเมืองขนานตามแนวคลองทั้ง 2 ผัง

และเนื้อเป็นการเสริมสร้างความมั่นคงทางยุทธศาสตร์ พระองค์ทรงโปรดให้ตั้งค่ายด้วยไม้ทองเหลืองทั้งต้น ล้อมพระนคร ทั้งสองฟากแม่น้ำ แล้วเกณฑ์ไพร่พลในกรุง พลตามหัวเมือง ระดมกันทำค่ายฟากตะวันตกตั้งแต่แนวกำแพงเมืองเก่า (คลองมอญ) ไปจนถึงวัดบางหว้าน้อยหรือวัดอมรินทราราม(จรดคลองบางกอกน้อย)ลงไปจนถึงศาลเทพารักษ์หัวโขนเอาแม่น้ำทั้ง 2 ข้าง เอามูลดินถมเป็นเชิงเทินทั้งสามด้าน เว้นแต่ด้านริมแม่น้ำ และเกณฑ์ไพร่พลไปรื้ออิฐจากกำแพงเมืองพระประแดง กำแพงค่ายโพธิ์สามต้น และสิกกูบางไทร ทั้งสามค่าย ขนบรรทุกเรือมาก่อกำแพง และป้อมตามที่ถมเทินดิน 3 ด้าน ทั้ง 2 ฟากน้ำเอาไว้ส่วน ป้อมวิไชยเอนทร์ บริเวณพระราชวังนั้น ทรงให้เปลี่ยนชื่อเป็น "ป้อมวิไชยประสิทธิ์" แล้วขุดที่สวนเดิมเป็นที่นา นอกคูเมืองทั้ง 2 ฟากให้เรียกว่า "ทะเลตม" ไว้สำหรับจะได้นำนาไถล้นพระนครเมื่อมีข้าศึกเข้ามาจะได้ทำมาหากินเลี้ยงหัวเมืองได้ นอกจากจะเป็นที่นาแล้วบริเวณกรุงธนบุรีเป็นพื้นที่ที่อุดมไปด้วยสวนผลไม้อันเลื่องชื่อนานาพันธุ์ (จดหมายเหตุอนุรักษกรรรัตนโกสินทร์, 2525)

นอกจากการขุดคูเมืองทั้ง 2 ด้านแล้ว จดหมายเหตุของบาทหลวงชาวฝรั่งเศสสรุปหนึ่งได้กล่าวว่า

"พระเจ้าตากสินมหาราชสร้างถนนหนทางในฤดูหนาว แต่ไม่ได้กล่าวให้แน่ชัดว่า สร้างถนน ณ ที่แห่งใด เข้าใจว่าคงสร้างเลียบกำแพงเมืองเริ่มจากปากคลองบางกอกใหญ่ ผ่านวัดแจ้ง วัดนาค วัดบางหว้าใหญ่ ไปจนถึงวัดบางหว้าน้อย ตามแนวถนนอรุณอมรินทร์ในปัจจุบัน (ชื่ออรุณอมรินทร์เรียกตามชื่อวัดอยู่ที่หัวถนนและท้ายถนน) ลักษณะของถนนเป็นถนนปูอิฐ ตะแคง แล้วโรยทราย ส่วนกว้างของถนนเห็นจะไม่เกิน 5 วา มีชื่อเรียกปรากฏในหมายกำหนดการครั้งรัชกาลที่ 1 ว่าด้วยการยิงปืนในพิธีตรุษ ว่าชื่อ ถนนอาจารย์ ถนนวัดอมรินทร์และถนนวัดโมลีโลก ซึ่งเป็นถนนสายเดียวกันแต่ชาวบ้านเรียกชื่อต่างกันเป็นตอน ๆ คือ ตอนผ่านวัดท้ายตลาด เรียกถนนวัดท้ายตลาด หรือ ถนนวัดโมลีโลก ตอนผ่านวัดอมรินทร์เรียกว่า ถนนวัดอมรินทร์ และผ่านวัดบางหว้าใหญ่ เรียกว่า ถนนอาจารย์ ทำนองเดียวกับการเรียกชื่อ คลองฝั่งตะวันตก ต่อจากถนนจะเป็นตรอกแคบ ๆ เป็นทางเดินเข้าสู่วัด และหมู่บ้าน สมัยนั้นชาวบ้านชาวเมืองไม่มีรถลากหรือรถยนต์เป็นพาหนะการเดินทาง

การศึกษาคุณค่าสภาพแวดล้อมเมืองและชุมชนกรุงธนบุรีเพื่อการอนุรักษ์

แสดง ผังเมืองกรุงธนบุรี

สัญลักษณ์	พระราชนิเวศน์	วัง
▲	วัด	ชุมชนอิสลาม
□	ป้อมวิไชยประสิทธิ์	ชุมชนชาวจีน
	แนวกำแพง	ชุมชนชาวตะวันตก
○	ตลาดน้ำ	
ที่มา	จากการศึกษาข้อมูลทางประวัติศาสตร์	

๒

แผนที่ 3.4

อาศัยทางน้ำเป็นสำคัญ ถนนจึงสร้างไว้สำหรับขบวนแห่ ขบวนช้าง ขบวนม้า ของพระเจ้าแผ่นดินเท่านั้น" (ชัย เรื่องศิลป์, 2526) (แผนที่ 3.4)

ในปี พ.ศ. 2537 กองโบราณคดี กรมศิลปากร ได้ทำการขุดพบแนวฐานกำแพงเมืองกรุงธนบุรี เป็นแนวยาวบริเวณริมคลองคูเมืองเดิม ช่วงหลังวัดราชประดิษฐานาราม ซึ่งการขุดพบในครั้งนี้ ถือได้ว่าเป็นการยืนยันถึงหลักฐาน และความสำคัญทางประวัติศาสตร์กรุงธนบุรีอีกชั้นหนึ่ง

2. พระราชวังและฝั่งเมือง

เมื่อพระเจ้าตากสินมหาราชทรงโปรดยก ให้มีการสร้างกรุงธนบุรี เป็นเมืองหลวงอย่างสมบูรณ์แล้ว แต่ด้วยสภาพเหตุการณ์บ้านเมืองในขณะนั้น จึงมิได้มีพิธีการวางเสาหลักเมือง เพียงแต่พระองค์ทรงโปรดยก ให้สร้างพระราชวังขึ้นเป็นการชั่วคราว โดยสร้างบริเวณทางตอนใต้ของกรุงธนบุรีติดกับกำแพงเมืองด้านตะวันตก ติดกับป้อมบางกอกหรือป้อมวิไชยประสิทธิ์ และวัดท้ายตลาด ด้านเหนือโอบรอบวัดแจ้ง ไปจนถึงแนวคลองเล็ก ๆ เรียกว่า คลองนครบาล ที่เป็นที่ตั้งของสถานที่สำคัญ ๆ เช่น กรมพระนครบาล ศาลลูกขุนในศาลหลวง ตะแลงแกง โรงปูน และฉางหลวง ตั้งอยู่ทางฝั่งตะวันตกทั้งสิ้น กรมพระนครบาลตั้งอยู่ริมคลองมะกอก หรือคลองวัดแจ้ง จึงเป็นเหตุให้คนทั้งหลายเรียก คลองมะกอกว่า คลองนครบาล ศาลลูกขุนในตั้งอยู่ในวังชั้นนอก ศาลหลวงอยู่ในพระราชวัง เข้าใจว่าคงอยู่ใกล้ประตูวังด้านตะวันตกใกล้ถนนใหญ่ ตะแลงแกงอยู่หลังวัดแจ้ง ฉางหลวงอยู่ริมแม่น้ำวัดบางหว้านอกกับวัดบางหว้าใหญ่ในบริเวณศิริราชพยาบาลในปัจจุบันนี้ โรงปูนตั้งอยู่ที่บ้านปูน (เหนือวัดบางหว้าใหญ่) (ชัย เรื่องศิลป์, 2526)

ลักษณะทางกายภาพของกรุงธนบุรี บริเวณปากคลองบางกอกใหญ่ มีขนาดลำน้ำที่กว้างเหมือนกับแม่น้ำเจ้าพระยา ทางฝั่งป้อมวิไชยประสิทธิ์บริเวณท้ายเมืองธนบุรีเป็นที่ดอนเพราะเป็นฝั่งเดิม ฝั่งข้างกุฎจีนเข้าไปนั้นเป็นที่ลุ่ม วัดโบราณจะอยู่เรียงรายไปตามฝั่งข้างตอน ตั้งแต่ปากคลองไปจนถึงวัดสังข์กระจาย บริเวณวัดดอกไม้ (วัดบุปผาราม) วัดน้อยบางไส้ไก่ (วัดหิรัญรุจี) วัดเสาชะโคต (วัดสุทธินาราม) วัดคิตตวัด ซึ่งวัดเหล่านี้ เดิมเป็นวัดอยู่ริมฝั่งลำน้ำเจ้าพระยาเดิมทั้งสองฝาก ปัจจุบันกลายเป็นวัดในที่ดอน อยู่ในเรือในสวนทั้งสิ้น เพราะคลื่นงอกออกมามากกว่า 300 ปีเศษ ที่ตรงวัดกัลยาณมิตรนั้น เป็นกลางลำน้ำเจ้าพระยาลึกถึง 13 วาจนเรือกำปั่นสำเภาจอดทอดสมออยู่ที่ตรงวัดกัลยาณมิตรนั้นเป็นนิจสิน เมื่อสร้างวัด

กัลยาณมิตร ขุดจากอุโบสถนั้นพบสมอไม้และสมอเหล็กในสมัยสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช (สยามประเทศ เล่ม 1 หน้า 476 อ้างถึงใน ชัย เรื่องศิลป์, 2526)

วัดที่สำคัญที่สุดในกรุงธนบุรีสมัย คือ วัดบางหว้าใหญ่ (วัดระฆังโฆสิตาราม) เพราะเป็นวัดที่สมเด็จพระสังฆราชประทับ วัดแจ้ง (วัดอรุณราชวราราม) และ วัดท้ายตลาด (วัดโมลีโลกยาราม) เป็นวัดที่อยู่ในเขตพระราชวังจึงไม่มีพระสงฆ์จำพรรษาอยู่ วัดสำคัญรองลงมาจะเป็นวัดบางอีเรือไทยหรือบางอีเรือใต้ (วัดอินทาราม) ในคลองบางกอกใหญ่ ซึ่งพระเจ้าตากสินมหาราชทรงบูรณะปฏิสังขรณ์มากกว่าวัดอื่น ๆ และเป็นที่น่าสนใจที่ตำบลบางอีเรือในคลองบางกอกใหญ่ มีกลุ่มวัดชื่อวัดบางอีเรือ อยู่ถึงสามวัด คือ วัดบางอีเรือมอญ (วัดราชคฤหรววิหาร) วัดบางอีเรือกลาง (วัดจันทาราม) และวัดบางอีเรือไทย (วัดอินทาราม) ตั้งเรียงกันไปใกล้ ๆ กัน ซึ่งแสดงว่าตำบลนี้มีผู้คนหนาแน่นมาแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา

3. การตั้งถิ่นฐานและชุมชน

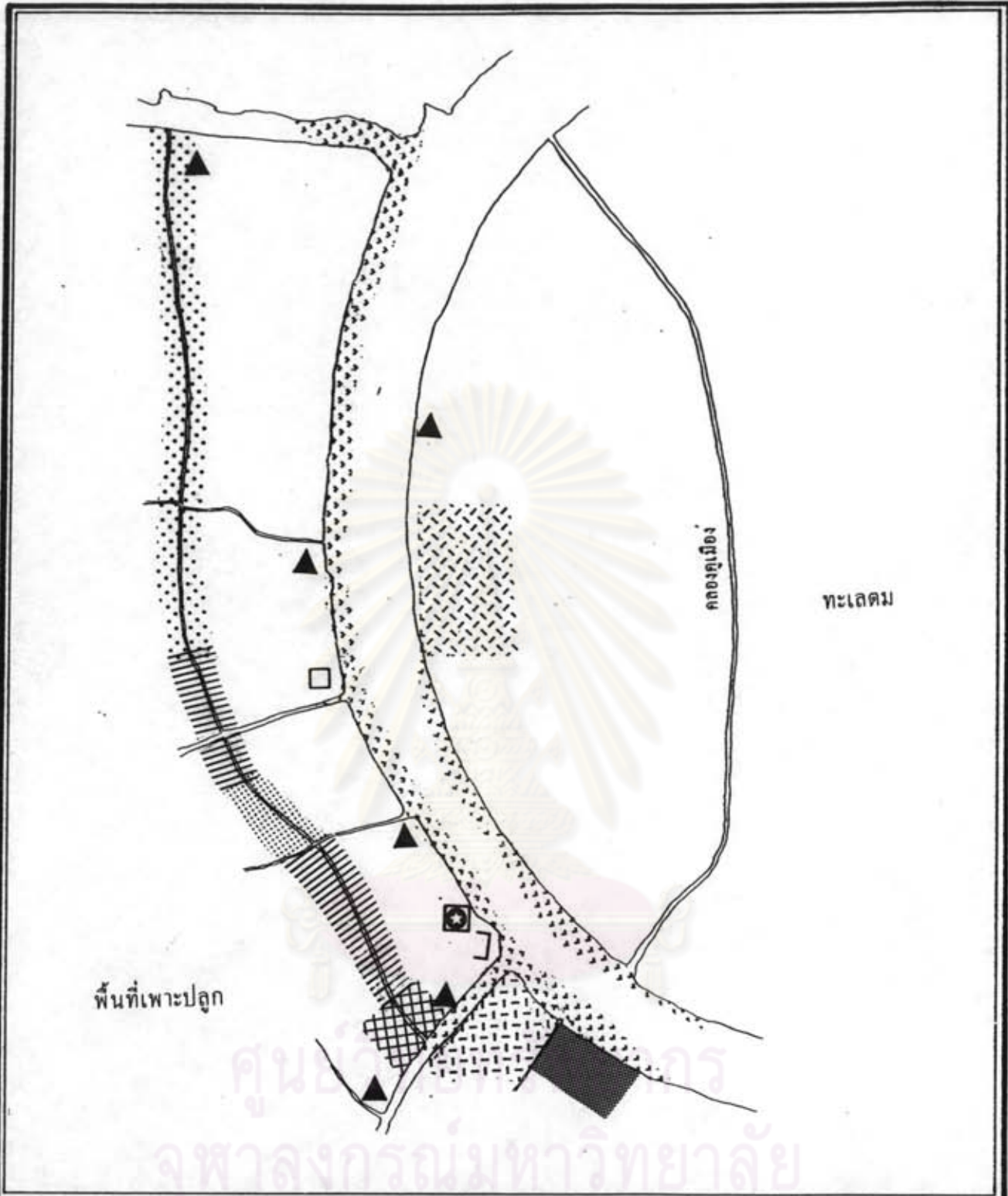
กรุงธนบุรีช่วงหลังปี พ.ศ. 2316 สถาปนาเมืองค่อนข้างจะเรียบร้อยมีกำแพงเมืองอยู่ทั้ง 2 ฝากในลักษณะ "เมืองอกแตก" สถาปนาในกำแพงเมืองทางฝั่งตะวันตกมีการรวมตัวเป็นชุมชนเมืองที่ค่อนข้างหนาแน่น เป็นบริเวณที่อยู่ของราชวงศ์ ชุนนาง พระสงฆ์ พ่อค้า พื้นที่ส่วนใหญ่ยังคงสภาพเป็นเรือสวนไร่นา ดังเช่นที่เคยเป็นมาตั้งแต่สมัยอยุธยา สำหรับพื้นที่ในกำแพงเมืองฝั่งตะวันออกเป็นเพียงชุมชนเล็ก ๆ ของชาวต่างชาติโดยเฉพาะชาวจีนที่ตั้งบ้านเรือนอยู่เป็นหย่อม ๆ พื้นที่ที่เหลือทั้งหมดล้วนเป็นที่ว่างเปล่าและที่นา

ก. ชุมชนชาวไทย

การตั้งถิ่นฐานบ้านเรือนของราษฎรในขณะนั้นคงพอแยกออกได้เป็น 2 ลักษณะ

1. พวกที่อยู่มาแต่ดั้งเดิม พวกนี้ไม่สามารถสืบหลักฐานได้ว่าอยู่มาตั้งแต่เมื่อใด แต่คงจะอยู่มาตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี ด้วยปัจจัยที่เหมาะสมในการตั้งถิ่นฐาน และบทบาทที่สำคัญของเมืองธนบุรีทางเศรษฐกิจ การค้า และทางด้านยุทธศาสตร์ คนกลุ่มนี้จะมีการตั้งถิ่นฐานทางฝั่งธนบุรีมากกว่าฝั่งพระนคร เพราะเป็นที่ราบมีชุมชนอยู่หนาแน่น

2. พวกที่อพยพเข้ามาเมื่อกรุงศรีอยุธยาเสียแก่พม่าใน พ.ศ. 2310 คนกลุ่มนี้เข้ามาเมื่อกรุงธนบุรีเป็นราชธานี โดยมีทั้งชาวไทยที่มาจากกรุงศรีอยุธยาและจากเมืองอื่น ๆ ที่ถูกกวาดต้อนมาเป็นเชลย เช่น นิหตุโลก นครราชสีมา เป็นต้น

การศึกษาคุณค่าสภาพแวดล้อมเมืองและชุมชนกรุงธนบุรีเพื่อการอนุรักษ์

แสดง ที่ตั้งชุมชนต่าง ๆ ในสมัยกรุงธนบุรี

สัญลักษณ์	ชุมชนชาวไทยเวียดนาม	ชุมชนชาวจีน	ชุมชนชาวมุสลิมนิกายสุหนี่	ชุมชนชาวมุสลิมนิกายชีอะห์	พระราชวัง	พระราชานิเวศน์
	ชุมชนมอญ (คลองมอญ คลองบางหลวง)	วัด				
			ชุมชนชาวตะวันตก (โปรตุเกส)			

แผนที่ 3.5

ที่มา จากการศึกษาค้นคว้าทางประวัติศาสตร์

คนกลุ่มนี้เกือบทั้งหมดจะอาศัยอยู่ทางฝั่งธนบุรีเช่นเดียวกัน เพราะเป็นราชธานี สกเว้นพวก
ชาวจีนที่ได้รับพระบรมราชานุญาตให้อยู่บริเวณฝั่งพระนคร บริเวณพระบรมมหาราชวังในปัจจุบัน
ชุมชนที่อาศัยอยู่ทางฝั่งกรุงธนบุรีนี้จะกระจายตัวอยู่ตามริม
แม่น้ำลำคลองสายต่าง ๆ ที่มีอยู่เป็นจำนวนมาก อาทิ คลองบางกอกน้อย คลองมอญ คลอง
นครบาล และโดยเฉพาะอย่างยิ่งคลองบางกอกใหญ่ หรือคลองบางหลวงจะเป็นบริเวณที่ชุมชน
ไทยรวมตัวกันหนาแน่น ทั้งนี้เพราะอยู่ใกล้บริเวณพระราชวังของพระเจ้ากรุงธนบุรี ซึ่งอยู่
ปากคลองบางหลวงนั่นเอง ผู้คนที่อยู่ในบริเวณคลองบางหลวงนี้ได้แบ่งออกเป็น 2 พวกคือ

1. พวกที่อยู่ริมคลองบางหลวงทั้ง 2 ฝาก ซึ่งเป็นบ้าน
ของบรรดาขุนนางข้าราชการ เจ้านายต่าง ๆ ซึ่งมีสวนผลไม้อยู่หลังบ้านเป็นอาชีพรอง
2. พวกที่อยู่หลังบ้านริมคลองลึกเข้าไป พวกนี้จะเป็น
เกษตรกร ชาวสวน ค้าขาย ของสวน แทบจะไม่มีขุนนางเลย (กาญจนาคพันธ์, 2519)

ข. ชุมชนชาวจีน

ชาวจีนเริ่มเดินทางเข้ามาเมืองไทยตั้งแต่สมัยใดไม่ปรากฏ
แน่ชัด แต่มีหลักฐานเกี่ยวกับการติดต่อค้าขายระหว่างไทยกับจีน มาตั้งแต่สมัยสุโขทัยแล้ว จน
กระทั่งสมัยกรุงศรีอยุธยา เป็นต้นมา ชาวจีนที่อาศัยอยู่ในเมืองไทยสามารถมีสิทธิพิเศษต่าง ๆ
ที่ไม่แตกต่างไปจากชาวไทย พระมหากษัตริย์ไทยมิได้รังเกียจเด็ดคั่นท์ หรือกีดกันชาวจีนใน
ประเทศไทยแต่อย่างใด รวมทั้งชาวจีน และชาวไทยนับถือศาสนาพุทธ กินข้าว และปลาเป็น
อาหารหลัก จึงทำให้ไม่จำเป็นต้องปรับตัวเข้ากับสภาพแวดล้อมใหม่มากนัก

ในสมัยกรุงธนบุรี ชาวจีนมีบทบาทอย่างมากในกองทัพภ
ของพระเจ้าตากสินมหาราชในการกอบกู้เอกราชกลับคืนจากพม่า พระองค์ได้รับการช่วยเหลือ
และร่วมมือจากชาวจีนจำนวนมาก อีกทั้งพระองค์ทรงมีเชื้อสายจีนแต่จิวจากทางพระบิดาด้วย
ดังนั้นชาวจีนจำนวนมากที่ได้ร่วมกันกอบกู้เอกราชกลับคืนนี้ ได้ติดตามพระองค์มาตั้งถิ่นฐานใน
ราชธานีแห่งใหม่นี้ด้วย ชาวจีนในสมัยนี้ได้รับความเอาใจใส่ รวมทั้งได้รับความไว้วางใจ
จากทางการไทยเป็นพิเศษ โดยเฉพาะอย่างยิ่งชาวจีนแต่จิว จนกระทั่งมีผู้กล่าวว่า ชาวจีน
เหล่านี้มีฐานะเป็น "จีนหลวง" (ลาวิตริ ทัญยสุต, 2527) พระเจ้าตากสินมหาราชทรง
โปรดให้ชาวจีนเหล่านี้ตั้งถิ่นฐานบ้านเรือน อยู่อาศัย และทำการค้าขาย ในบริเวณฝั่งตรงข้าม
พระราชวังของพระองค์ บริเวณที่ตั้งของพระบรมมหาราชวังในปัจจุบัน โดยทรงแต่งตั้ง
พระยาราชเศรษฐี ชาวจีนที่มีชื่อเสียง และเป็นที่นับถือ เชื้อฝั่งในหมู่ชาวจีนโดยทั่วไป เป็นผู้
ควบคุมดูแลชาวจีนในบริเวณนั้น นอกจากนี้ยังมีชาวจีนอีกจำนวนหนึ่งที่อพยพลงมาจากกรุงศรี

อยุธยา และตั้งบ้านเรือนอยู่ริมคลองบางกอกใหญ่ ตรงกับกุฎจีนเนื่องกับพระราชวังเดิมลงมาทางใต้ ประกอบอาชีพค้าขายทางเรือในคลอง

ค. ชุมชนชาวตะวันตก

ชุมชนชาวตะวันตก ในบริเวณบางกอกหรือกรุงธนบุรีนั้นมีมาตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา ทั้งที่มาติดต่อค้าขาย เผยแพร่คริสต์ศาสนา จนกระทั่งมีบทบาททางการทหาร ในสมัยนั้นชาวตะวันตกโดยเฉพาะชาวฝรั่งเศส เข้ามาตั้งถิ่นฐานทางบริเวณป้อมปราการ ทางด้านฝั่งพระนครและบริเวณทางใต้ของพระราชวังทางแถบกุฎจีน ต่อมาป้อมปราการ ทางด้านฝั่งพระนครได้ถูกรื้อทำลายลงในสมัยพระเพทราชาบรรดาชาวตะวันตกบริเวณกุฎจีนก็ยังคงสภาพความเป็นชุมชน มาจนถึงสมัยกรุงธนบุรี โดยเป็นที่ตั้งของพวกคริสตังเข้ารีตเชื้อสายโปรตุเกส หรือที่เรียกอีกชื่อหนึ่งว่า กุฎีฝรั่ง

ในปีพ.ศ. 2312 พระเจ้าตากสินมหาราชทรงพระราชทานที่ดินให้บรรดาบาทหลวง และมีชัชนารีชาวตะวันตกที่มีส่วนร่วมในการกอบกู้เอกราชกลับคืนมาจากหน้ามือโดยพระราชทานที่ดิน เพื่อสร้างวัดขึ้นเป็นศูนย์กลางชุมชนให้แก่บุตรหลานชาวโปรตุเกส ในขณะนั้น คือ วิหารข้างตาคูรุส ลูกหลานชาวโปรตุเกสนี้ได้รับราชการเป็นทหารแม่นปืนบ้าง หมอรักษาบาดแผลที่ใช้ขี้ผึ้งตำราหลวงบ้าง ล่ามในกรมท่าบ้าง และพวกชาวโปรตุเกสนี้มีความชำนาญทำขนมเค้กที่คนไทยเรียกว่า "ขนมฝรั่ง" มาก

ที่กุฎจีนนี้มีสินค้าอันเลื่องชื่อมากก็คือ ขนมฝรั่ง และขนมบ้าบิ่น ที่มีต้นตำรับอันยาวนานมาจากชาวโปรตุเกส ในปัจจุบันนี้ชาวกุฎจีนทั้งหลายยังคงมีความรู้สึกที่ตนสืบเชื้อสายมาจากชาวโปรตุเกสดำรงเอกลักษณ์การทำขนมบ้าบิ่น ทองหยิบ ทองหยอด ฝอยทอง ฯลฯ ได้อย่างไม่ลบลือน ถึงแม้จะเป็นคนไทยมาหลายชั่วอายุคนแล้ว และยังคงแต่นับถือศาสนาคริสต์ นิกายโรมันคาทอลิก โดยมีวัดข้างตาคูรุสเป็นศูนย์กลางชุมชน

ง. ชุมชนชาวอิสลาม

ชาวอิสลาม หรือชาวมุสลิมเริ่มเข้ามามีบทบาทในประเทศไทยตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาเช่นเดียวกับชาวจีน และชาวต่างชาติอื่น ๆ โดยเฉพาะในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ตำแหน่งราชการที่มีหน้าที่ติดต่อค้าขายเป็นของชาวต่างชาติทั้งสิ้น ดังเช่น ตำแหน่งกรมท่ากลางเกี่ยวกับฝรั่งผู้เป็นเจ้าของคือ พระวิไชยเณทร์ (ต่อมาได้เลื่อนตามลำดับเป็น เจ้าพระยาวิไชยเณทร์อัครมหาเสนาบดี) ซึ่งมีตำแหน่งเทียบเท่ากับ พระโชฎีกกรมท่าซ้ายเกี่ยวกับจีน และพระจุฬารามท่าขวาเกี่ยวกับแขก(วิบูล วิจิตรวาทการ,)

บทบาทหน้าที่ของชาวมุสลิมในสมัยนั้น นอกจากจะมีหน้าที่ติดต่อกับชาวต่างชาติทางการทูต และการค้าขายแล้ว ยังมีมุสลิมเข้ารับตำแหน่งขุนนางฝ่ายในของราชสำนักเป็นผู้เชี่ยวชาญทางด้านขนบประเพณีฝ่ายในราชสำนัก

ชาวมุสลิมที่อาศัยในกรุงศรีอยุธยาแต่เดิมอาศัยจุดแคอยู่ที่ ตำบลหัวรอ และตำบลคลองตะเคียน นับถือนิกายสุหนี่ ประกอบอาชีพค้าขายสินค้าประเภทแป้ง กระจง และ น้ำอบร่ำ น้ำหอม ซึ่งเป็นเครื่องสำอางค์ของหนุ่มสาวสมัยนั้น รวมทั้งเสื้อผ้าอาภรณ์ และเครื่องเทศ ครั้นกรุงศรีอยุธยาเสียแก่พม่า บรรดาชาวมุสลิมที่จุดแคเรียงรายอยู่ต้องพลัดพรากกระจัดกระจายหนีหลบซ่อนตัวบ้าง ที่เหลือก็พากันอพยพลงแม่น้ำเจ้าพระยาลงมาที่กรุงธนบุรี แวะจุดแคตามคลองบางกอกน้อย คลองบางกอกใหญ่เต็มทั้งสองฟาก และลิกตามแนวคลองเข้าไปจนถึงตลาดพลู ส่วนใหญ่ยังคงนิยมใช้เรือนแพอยู่เป็นที่จึงนิยมเรียกกันว่า "แขกแพ" และได้ตั้งถิ่นฐานทางตอนใต้ของพระราชวังพระเจ้ากรุงธนบุรี มีกุฎใหญ่ หรือกุฎต้นสน ซึ่งต่อมาเปลี่ยนชื่อเป็น มัสยิดต้นสน ประกอบศาสนกิจร่วมกัน

ในสมัยกรุงธนบุรี พระเจ้าตากสินมหาราช ทรงรวบรวมไพร่พล กอบกู้เอกราชกลับคืนจากพม่านั้นก็ได้อพยพมาตั้งถิ่นฐานอยู่เป็นจำนวนมากไม่ยอมแพ้แก่ข้าราชกรรเหล่านี้ส่วนใหญ่ได้ติดตามพระองค์หลบหนีมาจากรุงศรีอยุธยาด้วยและเมื่อทราบว่ามัสยิดอยู่ใกล้กับพระราชวัง ต่างพากันมาตั้งหลักแหล่งปลูกบ้านเรือนอาศัยอยู่เป็นจำนวนมาก ต่อมาพระเจ้าตากสินทรงพระราชทานที่ดินส่วนใหญ่ให้แก่มัสยิดต้นสน เพื่อขยายให้กว้างขวางขึ้นสำหรับเป็นสุสานของบรรดาชาวมุสลิมสืบมาทุกวันนี้

เมื่อบรรดาชาวมุสลิมอยู่รวมกันในบริเวณปากคลองบางกอกใหญ่มากขึ้น และแม้ว่ามัสยิดต้นสนจะเป็นมัสยิดที่มีขนาดใหญ่ แต่ก็ไม่สามารถขยายรองรับประชากรที่เพิ่มขึ้นในขณะนั้นได้ ท่านโต๊ะหยี คหบดี แขกแพ ในขณะนั้นพร้อมด้วยบรรดาสัมครพรรคพวกของท่านได้ร่วมกันสร้างมัสยิดขึ้นอีกหลังหนึ่ง ทางฝั่งตะวันออกของคลองบางกอกใหญ่ ตรงกันข้ามกับมัสยิดต้นสน และขนานนามว่า มัสยิดกุฎขาว และได้เปลี่ยนเป็นมัสยิดบางหลวงในปัจจุบัน

ส่วนแขกเจ้าเซ็นหรือนิกายชีอะห์ เช่น พวกแขกอินเดียน เปอร์เซีย อาหรับ และอิหร่าน ซึ่งมีอยู่บ้างในกรุงศรีอยุธยา และได้อพยพลงมาตั้งถิ่นฐานที่บ้านเรือนอยู่บริเวณทางด้านเหนือของพระราชวังของพระเจ้าตากสินมหาราชไปจนถึงคลองมอญ มีกุฎเจ้าเซ็น (มัสยิดคตุงธรรมของกุฎเจริฎนาศน์ ฝั่งธนบุรี) อยู่ตรงข้ามกับชุมชนจีนทางฝั่งพระนคร

จ. ชุมชนอื่น ๆ

นอกจากชุมชนชาวจีน ชาวตะวันตก และชาวมุสลิมที่อาศัยอยู่บริเวณกรุงธนบุรี ดังที่ได้กล่าวมาแล้ว ยังมีชาวต่างชาติอื่น ๆ ที่อพยพลงมาตั้งถิ่นฐานบริเวณกรุงธนบุรีอีกมาก เช่น ชาวลาวที่ได้อพยพแยกย้ายตั้งบ้านเรือนในที่ต่าง ๆ ในสมัยรัชกาลที่ 1 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ บรรดาชาวลาวที่เป็นไพร่หลวง ไพร่สมของวังหลังได้ตั้งบ้านเรือนบริเวณคลองบางกอกน้อยใกล้วังหลัง

ชาวมอญครั้งกรุงศรีอยุธยา ส่วนหนึ่งตั้งบ้านเรือนอยู่บริเวณคลองมอญที่แยกจากแม่น้ำเจ้าพระยามุ่งตะวันตก ซึ่งอยู่ระหว่างคลองวัดระฆัง และคลองวัดอรุณ หมู่บ้านชาวมอญอีกส่วนหนึ่งจะอยู่ใต้คลองบางกอกใหญ่ไปเล็กน้อย จากคลองบางกอกใหญ่จะมีคลองวัดท้ายตลาด และคลองคูเมืองเดิมฝั่งธนบุรี เชื่อมติดต่อไปยังคลองวัดอรุณและคลองมอญได้

4. ตลาด

บริเวณที่เป็นที่ตั้งของกรุงธนบุรีนั้น เคยเป็นเมืองหน้าด่านค้าขายที่สำคัญ ในสมัยกรุงศรีอยุธยา แต่เมื่อย้ายราชธานีจากกรุงศรีอยุธยามาอยู่ที่กรุงธนบุรี บทบาทของเมืองท่าที่เป็นที่รู้จักกันดีของชาวต่างประเทศก็ไม่คล้กเท่าสมัยกรุงศรีอยุธยา กรุงธนบุรีมิได้เป็นตลาดใหญ่เช่นเดิม ทั้งนี้เนื่องมาจากภัยสงครามที่ยืดเยื้อมาตั้งแต่สมัยอยุธยาตอนปลาย ทำให้พ่อค้าชาวต่างประเทศจำนวนมากไม่กล้าเดินทางเข้ามาติดต่อค้าขาย ยกเว้นพ่อค้าชาวจีนที่ยังคงเข้ามาค้าขายอย่างสม่ำเสมอทั้งพ่อค้าเก่าและใหม่ ซึ่งอาจเป็นเพราะการที่พระเจ้าตากสินมหาราชทรงมีเชื้อสายจีน ประกอบกับพระองค์ได้จัดส่งคณะทูตไปเจริญสัมพันธไมตรีกับราชวงศ์จีนอยู่บ่อย ๆ ชาวจีนจึงมีความมั่นใจว่าพวกเขาจะสามารถติดต่อค้าขายได้อย่างปลอดภัย

ตลาดที่ใหญ่ที่สุดในสมัยนั้น สันนิษฐานว่าจะอยู่บริเวณที่เป็นที่ตั้งของชุมชนชาวจีนคือ บริเวณตรงข้ามพระราชวังในเขตคูเมืองเดิม (บริเวณพระบรมมหาราชวังในปัจจุบัน) และอีกแห่งหนึ่งคือ ทางด้านใต้ของพระราชวังตั้งแต่ ปากคลองบางกอกใหญ่ลงมาทางวัดกัลยาณมิตร บริเวณกษัตริย์จีน ซึ่งบริเวณนี้มีพ่อค้าขายอยู่มาก ส่วนตลาดทั่ว ๆ ไปจะกระจายตามแหล่งชุมชนสำคัญ โดยอาศัยเรือแพเป็นพาหนะสำคัญในการค้าขายในรูปแบบของ ตลาดน้ำ เช่น บริเวณคลองบางกอกน้อย คลองบางกอกใหญ่ คลองมอญ เป็นต้น

สรุปสภาพแวดล้อมกรุงธนบุรี

หลังจากพระเจ้าตากสินมหาราชทรงสถาปนากรุงธนบุรี เป็นราชธานีต่อจากกรุงศรีอยุธยาแล้ว พระองค์ได้ทรงปฏิบัติหน้าที่ของพระมหากษัตริย์ไทยอย่างสมเกียรติ ทั้งในด้านการทำนุบำรุงพัฒนาบ้านเมือง การปกป้องคุ้มครองประเทศให้ผ่านพ้นจากภัยสงครามและภัยพิบัติทางเศรษฐกิจที่เลวร้ายเพื่อปากท้องของพลสกนิกของพระองค์ได้มีความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น

แต่เนื่องจากรัชสมัยกรุงธนบุรีนี้ เป็นช่วงที่บ้านเมืองยังไม่อยู่ในสภาวะปกติ การสร้างบ้านเมืองจึงเป็นการชั่วคราว แบบแผนผังเมือง การตั้งถิ่นฐานเป็นเพียงจุดเริ่มต้นในการสร้างบ้านสร้างเมือง ผลงานทางสถาปัตยกรรมต่าง ๆ จึงสะท้อนออกมาในรูปแบบที่เรียบง่าย แม้กระทั่งพระราชวังที่ประทับของพระมหากษัตริย์

กรุงธนบุรีจึงเปรียบเสมือนเมืองที่เป็นแหล่งพักพิงเริ่มต้น ก่อนที่จะเข้าสู่ยุคแห่งความรุ่งเรืองของกรุงรัตนโกสินทร์

เมืองธนบุรีในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ (พ.ศ. 2325 - ปัจจุบัน)

1. สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (พ.ศ. 2325 - 2394) หรือช่วงรัชกาลที่ 1-3

เมื่อสิ้นรัชกาลสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ได้ทรงปราบดาภิเษกขึ้นเป็น พระปฐมบรมกษัตริย์แห่งราชวงศ์จักรี พระราชภารกิจแรกที่พระองค์ทรงกระทำ และเป็นพระราชภารกิจที่ส่งผลถึงการเปลี่ยนแปลงมาจนกระทั่งทุกวันนี้คือ การย้ายราชธานีจากกรุงธนบุรีฝั่งตะวันตก มาสู่กรุงรัตนโกสินทร์ฝั่งตะวันออกของแม่น้ำเจ้าพระยา ด้วยทรงมองเห็นปัญหาเรื่องทำเลที่ตั้งของ เมืองธนบุรีว่าเป็น "เมืองอกแตก" มีแม่น้ำผ่ากลางเมืองหากมีข้าศึกยกมาประชิดนครก็จะรักษาเมืองได้ลำบากซึ่งในเวลานั้น เหตุการณ์บ้านเมือง และการทำศึกสงครามกับประเทศเพื่อนบ้านยังไม่สงบลง ปัจจัยทางยุทธศาสตร์ การเลือกทำเลที่ตั้งเมืองจึงมีความสำคัญสูงสุดประการหนึ่ง ประกอบกับทรงคุ้นเคยกับพื้นที่ฝั่งตะวันออกเป็นอย่างดีมาตั้งแต่ครั้งสมัยที่ทรงเป็น "นางงาน" รับพระบรมราชโองการสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชบูรณะปรับปรุงกำแพง และป้อมพระนคร ทั้ง 2 ฟากแม่น้ำมาแล้ว

การที่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ทรงย้ายเมืองหลวงจากกรุงธนบุรีมาเป็นกรุงรัตนโกสินทร์ ด้วยเหตุผลที่พอสรุปได้ดังนี้

1. ความเหมาะสมทางด้านยุทธศาสตร์ กล่าวคือ ราชธานีใหม่มีพื้นที่เป็นหัวแหลม โอบด้วยน้ำถึง 3 ด้าน ทั้งยังมีคูเมืองเดิมกรุงธนบุรีเป็นด่านป้องกันด่านแรกอยู่แล้ว ถ้าขุดคูเมืองเพิ่มอีกแนวหนึ่งก็จะสามารถป้องกันพระนครได้ดียิ่งขึ้น และเมื่อสร้างป้อมปราการรอบเมืองแล้วก็จะมีความเหมาะสมในแง่ยุทธศาสตร์มากกว่า ส่วนนอกคูเมืองยังเป็นทะเลตมฮากที่ข้าศึกจะบุกประชิดเมืองทางด้านนี้

2. ความเหมาะสมในด้านภูมิศาสตร์ เนื่องด้วยทางฝั่งกรุงธนบุรีเป็นฝั่งโค้งด้านนอกของแม่น้ำที่ไหลเชี่ยวจากทางคานเหนือ จึงทำให้คลื่นทรุดพังเร็วกว่าฝั่งตรงข้าม

3. ความเหมาะสมในการพัฒนาเมือง การใช้ที่ดินฝั่งธนบุรีหนาแน่นมาก โดยเฉพาะในเขตพระราชวังซึ่งขยายตัวไม่ได้เลย เพราะถูกขนาบด้วยวัดแจ้งและวัดท้ายตลาด แต่ฝั่งตะวันออกเป็นพื้นที่ใหม่มีเหมืองชุมชนชาวจีนและชาวญวนที่ตั้งบ้านเรือนอยู่เท่านั้น เมื่อโปรดเกล้าฯ ให้ย้ายไปแล้วจะได้พื้นที่กว้างใหญ่ สร้างพระนครให้เป็นศูนย์กลางการปกครองเทียบเคียงกับกรุงศรีอยุธยาได้ (มรว. นางน้อย ศักดิ์ศรี และคณะ, 2535)

จากความไม่เหมาะสมดังกล่าวนี้ พระองค์ทรงโปรดเกล้าฯ ให้พระยาธรรมมาธิการ (บุญรอด) และพระยาวิจิตรนาวิ เป็นแม่กองคุมช่างและไพร่พล วัดที่กะสร้างพระนครและพระราชวังใหม่ ณ เทียรสถานใหม่ให้มีลักษณะคล้ายกรุงศรีอยุธยา

การก่อสร้างพระราชวังหลวงแห่งใหม่นี้ตั้งอยู่ในที่ซึ่งพระยาราชฯ เศรษฐีและพวกจีนตั้งถิ่นฐานอยู่ตั้งแต่สมัยกรุงธนบุรี จึงได้โปรดเกล้าฯ ให้ย้ายไปตั้งบ้านเรือนอยู่ที่ส่วนตั้งแต่แต่ละคลองวัดสามปลื้มไปจนถึง คลองวัดสามเพ็ง แล้วจึงได้สถาปนาสร้างพระราชวังใหม่ ณ เทียรสถานซึ่งทำด้วยเครื่องไม้รายล้อมด้วยปราการพะเนียดไว้ก่อน พอเป็นที่ประทับอยู่ควรแก่เวลา และให้ตั้งการพระราชพิธีปราบดาภิเษกขึ้น ณ พระราชมณเทียรสถานสร้างใหม่ โปรดเกล้าฯ ให้มีการเฉลิมฉลองเป็นเวลา 3 วัน ครั้นเสร็จการพระราชพิธีแล้ว จึงโปรดเกล้าฯ ให้ทำการก่อสร้างพระนครต่อให้บริบูรณ์ การสร้างพระนครใหม่ได้เริ่มใน พ.ศ. 2326 และเนื่องจากในเวลานั้นเหตุการณ์สงครามยังไม่สงบลง จึงแบ่งการสร้างพระนคร ออกเป็น 2 ระยะ คือ

ระยะแรก โปรดเกล้าฯ ให้ย้ายเจดีย์พระราชวังหลวงและสถานที่สำคัญต่าง ๆ ของทางราชการมาตั้งที่พระนครฝั่งตะวันออก แต่ยังไม่ให้รักษากรุงธนบุรี เป็นที่มั่น

ระยะที่สอง โปรดเกล้าฯให้รื้อกำแพงกรุงธนบุรีทางฝั่งตะวันตกเฉียง
 รักราชที่ริมแม่น้ำเป็นเขื่อนหน้าพระนครที่สร้างใหม่ และรื้อพระราชวังสมเด็จพระเจ้าตากสิน
 ลงถึงหนึ่งคงเหลือแต่กำแพงสกัดชั้นใดที่เรียกว่า พระราชวังเดิม และโปรดฯให้เป็นที่พักประทับ
 ของราชวงศ์ชั้นสูงต่อมา

สำหรับการขุดคลองคูเมืองและสร้างกำแพง ป้อมปราการป้องกันพระนคร
 นั้น โปรดเกล้าฯให้รื้อซากป้อมบางกอกเดิมกับกำแพงเมืองครึ่งกรุงธนบุรีลง เพื่อขยายกำแพง
 และคูพระนครใหม่ให้กว้างออกไป (ม.ร.ว.เน่งน้อย ศักดิ์ศรี และคณะ, 2535)

ในช่วงต้นของกรุงรัตนโกสินทร์หลังจากย้ายพระนครมายัง ฝั่งตะวันออก
 ของแม่น้ำเจ้าพระยาแล้ว การขยายตัวและการพัฒนาเมืองในด้านต่าง ๆ จะมุ่งเน้นการ
 พัฒนาในฝั่งพระนครที่สร้างใหม่เสียเป็นส่วนใหญ่ โดยมีพระราชดำริในการก่อสร้างให้เป็น
 เมืองที่ใหญ่โตสง่างามเทียบเท่ากรุงศรีอยุธยา หรือที่พูดกันทั่วไปว่า ทำให้เหมือนครึ่ง
 บ้านเมืองดี นับตั้งแต่การสร้างพระบรมมหาราชวัง วังหน้า วังหลัง วัดวาอารามต่าง ๆ
 ตลอดจนการขุดคูคลอง การสร้างกำแพงป้องกันเมือง โดยมีการพระราชทานนามให้สอดคล้อง
 กับสถานที่ที่กรุงศรีอยุธยาเดิม เช่น ภูเขาทอง คลองมหานาค ฯลฯ

1.1 บทบาทของเมืองธนบุรีในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น

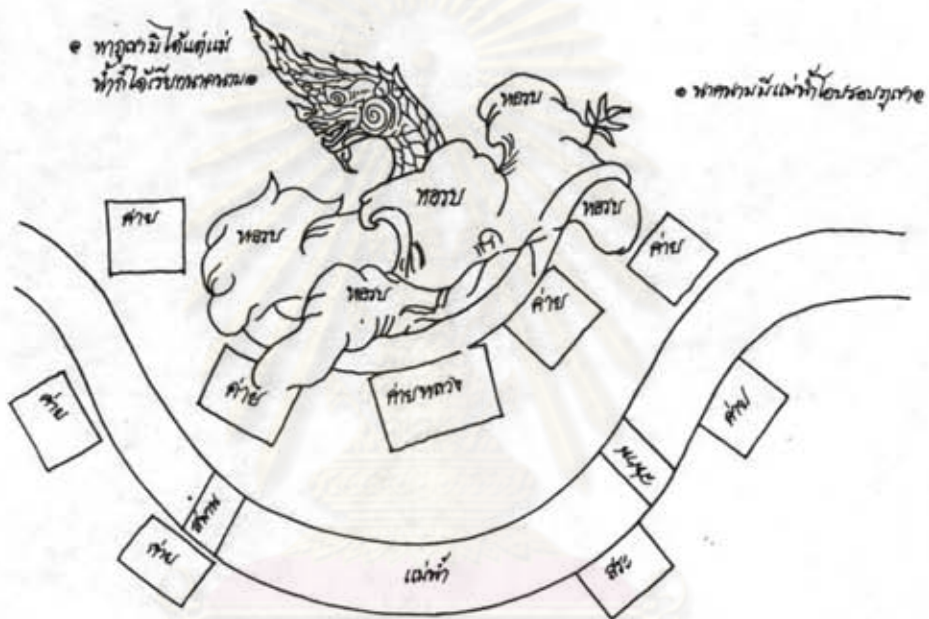
ภายหลังจากการที่มีการย้ายราชธานีจาก ฝั่งกรุงธนบุรีมายังฝั่ง
 กรุงรัตนโกสินทร์แล้ว บทบาทของกรุงธนบุรีได้ลดความสำคัญลงจากเดิมเช่น บทบาททาง
 การปกครอง การบริหารประเทศ แต่ถึงอย่างไรก็ตาม เมืองธนบุรียังคงปรากฏบทบาท
 ดังต่อไปนี้

1. บทบาททางยุทธศาสตร์

หลังจากที่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงย้าย
 พระนครจากฝั่งธนบุรีมายังฝั่งพระนครแล้ว บทบาทความสำคัญของกรุงธนบุรีในระยะแรก ยัง
 คงเป็นจุดยุทธศาสตร์ที่มั่นในระหว่างการก่อสร้างพระนครแห่งใหม่ ตามแบบแผนการสร้างบ้าน
 แปลงเมืองที่มีสืบต่อกันมาตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา โดยศูนย์กลางการบริหารการปกครองอยู่ที่
 วังหลวง หรือพระบรมมหาราชวัง ที่เป็นที่พักประทับของกษัตริย์ มีการปกครองที่สำคัญรองลงมา
 คือ วังหน้า หรือพระราชวังบวรสถานมงคล โดยเป็นที่พักประทับของมหาอุปราช และวังหลัง
 หรือพระราชวังบวรสถานพิมุข เป็นที่พักประทับของกรมพระราชวังบวรสถานพิมุข

การจัดตั้งตำแหน่งที่ตั้งของพระราชวัง และวังดังกล่าวนี้ จะเห็นได้ว่าพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ทรงจัดแผนของเมืองโดยยึดหลัก อุตศาสตร์เป็นเกณฑ์ โดยยึดถือแบบแผนการตั้งถิ่นตามตำราพิชัยสงครามที่เรียกว่า "นาคนาม" ซึ่งมีคำอธิบายไว้ว่า

"มีแม่น้ำโอบรอบภูเขา หรือถ้าหากภูเขาไม่ได้แค่แม่น้ำ ก็ได้เรียก นาคนาม ทั้งนี้เพื่อให้สัมพันธ์กับการป้องกันพระนคร"

ภาพประกอบที่ 3.3 แสดงแผนผังนาคนาม

การวางแผนก่อสร้างพระบรมมหาราชวัง แห่งกรุงรัตนโกสินทร์นี้ได้วางผังแบบกรุงศรีอยุธยาเสียทีเดิรวเพราะวังหลังมีได้อยู่หลังพระบรมมหาราชวังตามแบบของกรุงศรีอยุธยา แต่ได้ไปตั้งอยู่ที่ตำบลสวนลั่นจี่ (บริเวณโรงพยาบาลศิริราชในปัจจุบัน) ผังกรุงธนบุรี ทำหน้าที่รักษาพระนครทางด้านทิศตะวันตกเฉียงเหนือ (ม.ร.ว. แฉ่งน้อย คัคคัศรี อ้างถึงใน แกนนำในการขยายตัวของกรุงเทพมหานครในอดีต)

2. บทบาททางด้านที่ประทับของเจ้านาย

หลังจากที่ศูนย์กลางการปกครองหลักของประเทศ ได้ย้ายจากกรุงธนบุรีมาสู่กรุงรัตนโกสินทร์แล้ว กรุงธนบุรีเป็นเพียงแต่ที่ประทับของพระเจ้าลูกเธอ และพระเจ้าหลานเธอ โดยที่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ทรงทำการ

ปรับปรุงพระราชวังที่มีอยู่เดิม ตั้งแต่สมัยกรุงธนบุรี และปรับปรุงพระนิเวศน์เดิมของพระองค์ และพระราชวังผู้ใหญ่หลายพระองค์ขึ้นเป็นวัง อีกทั้งสร้างวังใหม่เพิ่มขึ้นทางด้านนี้เพื่อวัตถุประสงค์เพื่อทำหน้าที่รักษาพระนครตามจตุรทิศศาสตร์ และเป็นบำเหน็จความชอบแก่ผู้ร่วมรบในการกอบกู้ชาติ ดังนี้

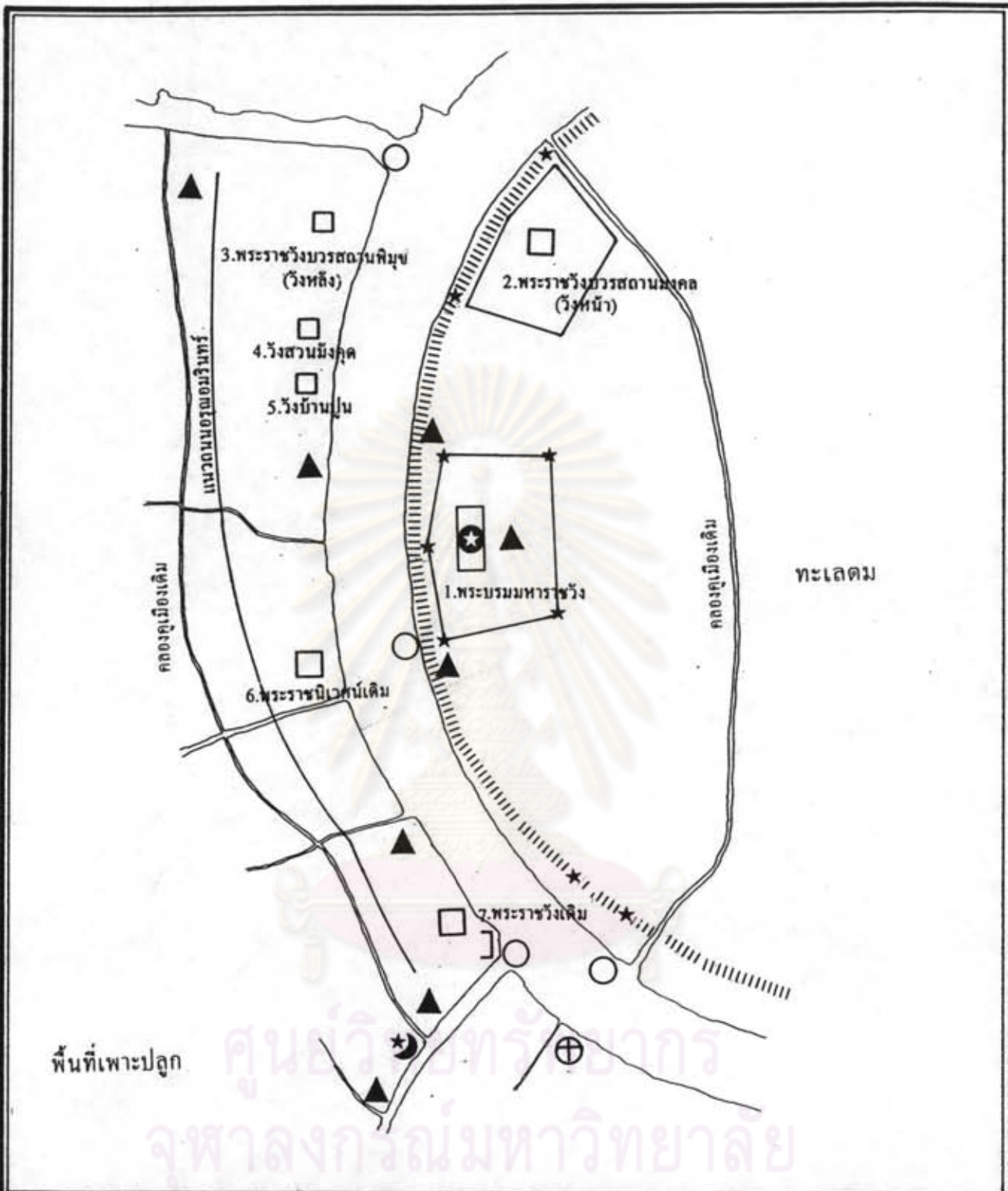
ก. วังที่สร้างขึ้นเพื่อรักษาพระนครตามจตุรทิศศาสตร์ ทางพื้นที่ฝั่งธนบุรีนอกจาก พระราชวังบวรสถานพิมุข หรือวังหลังแล้วยังได้ปรับปรุง พระนิเวศน์เดิมขึ้น 2 แห่งได้แก่

1. พระราชวังเดิม ของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช ตั้งอยู่ที่บริเวณปากคลองบางกอกใหญ่ บริเวณหัวคู้ของแม่น้ำ และคลองมาบรจบกั้น พระราชทานให้เป็นที่ประทับของพระเจ้าหลานเธอเพื่อรักษาพระนครทางด้านทิศตะวันตกเฉียงใต้
2. พระนิเวศน์เดิม ของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ตั้งอยู่ปากคลองมอญ พระราชทานให้เป็นที่ประทับของสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอเจ้าฟ้ากรมหลวงอิศรสุนทร ต่อมาได้เสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติเป็น พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย

ข. วังที่สร้างขึ้นเพื่อพระราชทานพระญาติและเป็นบำเหน็จความชอบ วังที่สร้างขึ้นด้วยวัตถุประสงค์นี้มีจำนวน 6 วัง อยู่ฝั่งธนบุรี 2 วัง คือ

1. วังสวนมังคุด เป็นพระนิเวศน์เดิมของสมเด็จพระที่นั่งองค์ใหญ่ เจ้าฟ้ากรมพระยาเทพสุดาวดี ซึ่งตั้งอยู่ที่ตำบลสวนมังคุดระหว่างวัดระฆังฯ กับพระราชวังบวรสถานพิมุข (วังหลัง) โปรดเกล้าฯ ให้ปรับปรุงขึ้นเป็นวัง
2. วังบ้านปูน ตั้งอยู่ที่ตำบลบ้านปูน ระหว่างวัดระฆังฯ กับวังสวนมังคุด พระราชทานเป็นบำเหน็จแก่พระองค์เจ้าขุนเณร ซึ่งเป็นสามัญชนพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าฯ ทรงสถาปนาให้มีพระยศเป็นพระองค์เจ้า เนื่องด้วยกระทำความดีความชอบครั้งทำศึกไทยรบพม่าที่ทุ่งลาดหญ้า (มรว. นางน้อย ศักดิ์ศรี และคณะ, 2535)

บริเวณที่ตั้งของพระราชวัง และวังต่าง ๆ ทางฝั่งกรุงธนบุรีที่สร้างขึ้นใหม่ และปรับปรุงขึ้นในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นนี้ จะเรียงรายอยู่ตามริมฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยาไม่เกินเลขเขตคูเมืองเดิมที่มีมาตั้งแต่สมัยกรุงธนบุรีเป็นราชธานี(แผนที่ 3.6)

การศึกษาคุณค่าสภาพแวดล้อมเมืองและชุมชนกรุงธนบุรีเพื่อการอนุรักษ์

แลดบ ผังเมืองธนบุรีสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น

สัญลักษณ์	พระราชวัง	ชุมชนอิสลาม
	วัง	ชุมชนชาวตะวันตก
	ป้อมวิไชยประสิทธิ์	ตลาดน้ำ
	แนวกำแพง	
	วัด	

ที่มา จากการศึกษาค้นคว้าข้อมูลทางประวัติศาสตร์

แผนที่ 3.6

ดังนั้นจะเห็นได้ว่า บทบาททางศูนย์กลางการปกครองของประเทศ ได้ย้ายจากฝั่งกรุงธนบุรีมายังฝั่งกรุงรัตนโกสินทร์ในครั้งนี้ เพื่อความเหมาะสมทางด้านยุทธศาสตร์เป็นสำคัญ ทำให้การพัฒนาในด้านต่าง ๆ อาทิ การตัดถนน ขุดคลอง ฯลฯ มุ่งเน้นสู่กรุงรัตนโกสินทร์ ตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา การตั้งถิ่นฐาน บ้านเมือง วังเจ้านายส่วนใหญ่จะอยู่ทางฝั่งกรุงรัตนโกสินทร์ เมืองมีการขยายตัวออกไปทางทิศเหนือ และทิศตะวันออกโดยมีวังเจ้านายเป็นแกนนำ ส่วนพื้นที่ทางฝั่งกรุงธนบุรีก็ยังคงใช้เป็นที่ประทับของพระเจ้าลูกเธอ และพระเจ้าหลานเธอ รวมทั้งบรรดาเสนาบดี ขุนนาง ข้าราชการบริหารชั้นผู้ใหญ่ ทำหน้าที่รักษาพระนครทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือ และด้านทิศตะวันตกเฉียงใต้ การขยายตัวของกรุงธนบุรีมิได้มีการขยายตัวเกินแนวคูเมืองเดิมทางฝั่งตะวันตก และมีได้มีการสร้างวังเพิ่มขึ้นดังเช่นฝั่งกรุงรัตนโกสินทร์ ส่วนใหญ่ใช้พระราชวังและวังที่มีอยู่เดิม บ้านเรือนราษฎรส่วนใหญ่ยังคงเป็นชุมชนหมู่บ้านเกษตรกรรมริมคลองมิได้มีการเปลี่ยนแปลงแต่อย่างใด

1.2 สภาพแวดล้อมเมืองและชุมชน

1. ถิ่นฐานบ้านเรือน

จากหลักฐานทางประวัติศาสตร์ในสมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์ ช่วงรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช จนถึงสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. 2325-2394) ลักษณะสภาพแวดล้อมเมืองทางด้านตะวันตกของแม่น้ำเจ้าพระยามีการตั้งถิ่นฐานของราษฎรที่มีมาตั้งแต่เดิม และที่เกิดขึ้นใหม่เรียงรายตามริมแม่น้ำเจ้าพระยา คลองบางกอกน้อย และคลองบางกอกใหญ่

ลักษณะบ้านเรือนส่วนใหญ่ มักปลูกเป็นเรือนแพอยู่ริมแม่น้ำลำคลองสายสำคัญ และบริเวณโคยรอบของพระบรมมหาราชวัง ทั้งพระราชวังหลวง วังหลัง และวังหน้า รวมทั้งวังพระราชโอรสที่ใช้ประทับและทำงานว่าราชการในด้านต่าง ๆ จะเป็นที่ตั้งบ้านเรือนของบรรดา เสนาบดี ขุนนาง และข้าราชการต่าง ๆ เพื่อสะดวกต่อการเข้าเฝ้าได้อย่างใกล้ชิด และรวดเร็ว โดยบรรดาเสนาบดี ขุนนางเหล่านี้มักจะได้รับพระราชทานที่ดินและบ้านเป็นกรรมสิทธิ์ด้วย

การตั้งถิ่นฐานทางพื้นที่ฝั่งธนบุรี ในสมัยรัตนโกสินทร์ ตอนต้นนี้ ราษฎรส่วนใหญ่ยังมีการตั้งถิ่นฐานอยู่ทางที่เดิมที่เคยอยู่มาตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา เช่น ชาวไทย ลาว มอญ แขกอิสลาม ฯลฯ ยังคงอยู่ทางแถบคลองบางกอกน้อย คลอง

บางกอกใหญ่ คลองมอญ คลองวัดอรุณ และคูเมืองเดิม สำหรับการขยายตัวของชุมชนที่เกิดขึ้นใหม่ทางฝั่งกรุงธนบุรี จะขยายตัวลงมาทางตอนใต้ของพระราชวังเดิม ตั้งแต่ปากคลองบางกอกใหญ่ลงไปจนกระทั่งถึงบริเวณสะพานพระพุทธยอดฟ้าในปัจจุบัน และลึกเข้าไปเป็นคลองสายสำคัญ โดยชุมชนที่ขยายตัวใหม่นี้เป็นที่อยู่อาศัยของบรรดาเสนาบดี ขุนนาง และชาวต่างชาติที่มีหน้าที่รับใช้ในพระบรมมหาราชวังและวังต่าง ๆ

ลักษณะการขยายตัวของชุมชน จะเป็นไปตามแกนของเส้นทางคมนาคมสายหลัก คือ แม่น้ำเจ้าพระยา และคลองสายสำคัญต่าง ๆ เพื่อสะดวกในการคมนาคม ติดต่อสื่อสาร และไม่ไกลจากพระบรมมหาราชวังเกินไปนัก ซึ่งมีกลุ่มต่าง ๆ ที่ตั้งบ้านเรือนอยู่ทางฝั่งกรุงธนบุรี มีดังนี้ (ม.ร.ว.เน่งน้อย ศักดิ์ศรี, 2535)

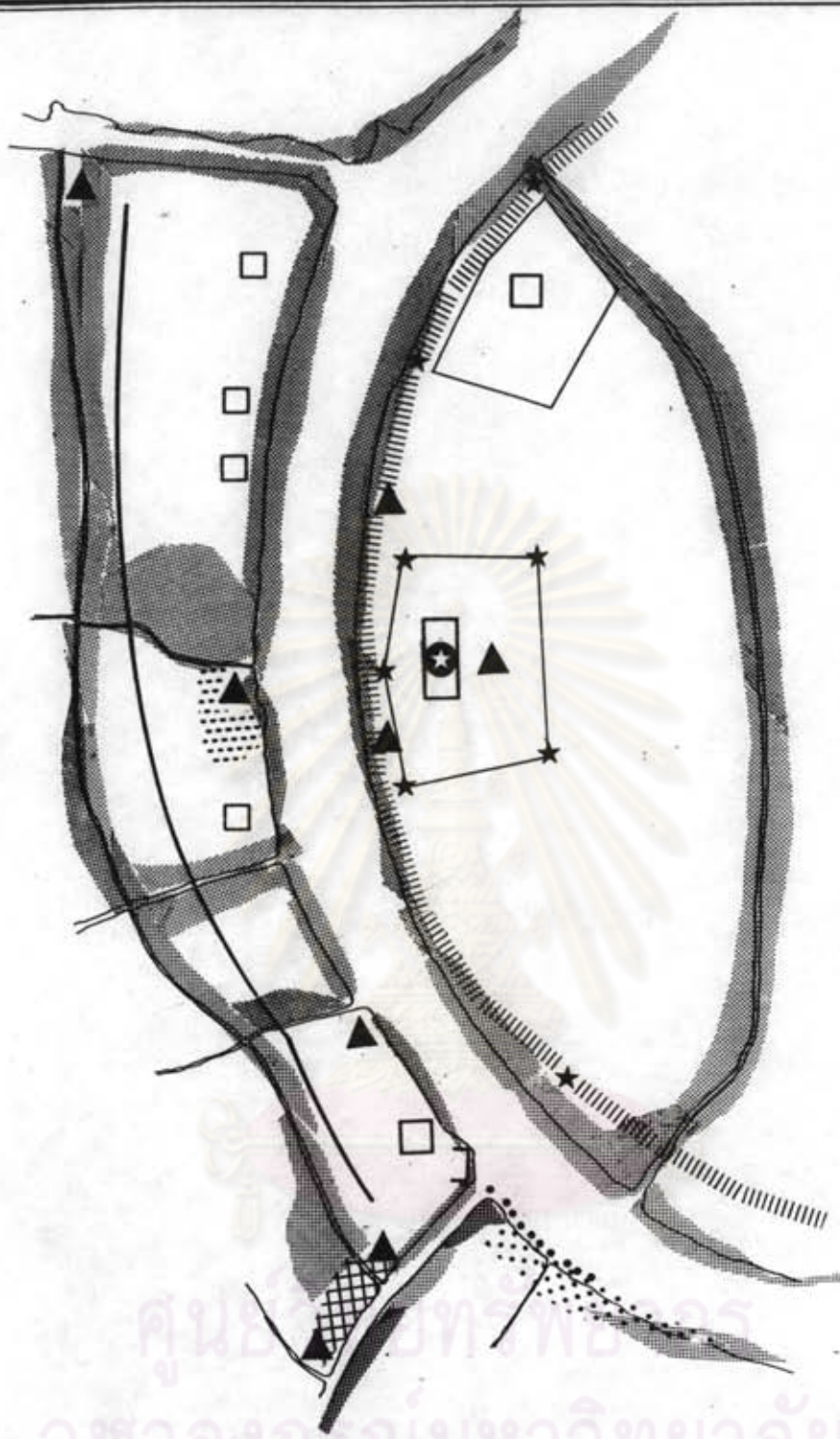
ก. ชุมชนชาวไทย

กลุ่มเสนาบดี

พื้นที่ทางฝั่งกรุงธนบุรีเป็นการตั้งถิ่นฐานของเสนาบดี ขุนนาง และข้าราชการที่มีความสำคัญในขณะนั้น ได้แก่ กลุ่มเสนาบดีตระกูลขุนนาค ซึ่งมีจำนวนหลายคน และรับราชการต่อเนื่องกันมาหลายรุ่น และดำรงตำแหน่งสำคัญ ๆ เช่น สมเด็จพระยาบรมมหาประยูรวงศ์ (ดิศ) และสมเด็จพระยาบรมมหาพิชัยญาติ (ดั่น) ดำรงตำแหน่งเป็น อัครมหาเสนาบดีกลาโหม เสนาบดีคลัง และเจ้ากรมพระคลัง เป็นต้น ลักษณะของบ้านเรือนจะเป็นแพค้าขาย และลักษณะของบ้านสวนริมแม่น้ำเจ้าพระยาโดยอาศัยอยู่บริเวณตอนใต้ของพระราชวังเดิมลงมาตั้งแต่ปากคลองบางกอกใหญ่ ไปจนถึงวัดกัลยาณมิตร วัดพิชัยญาติ วัดประยูรวงศาवासเรื่อยไป รวมทั้งได้ให้เช่าที่หรือปลูกสร้างบ้านเรือนสำหรับมิชชันนารีชาวต่างประเทศ บ้านนักทูต บ้านพ่อค้าชาวตะวันตก และบริเวณนี้ยังมีชุมชนชาวโปรตุเกสที่ได้รับพระราชทานที่บริเวณวัดช่างศาครุส ตั้งแต่สมัยกรุงธนบุรีอาศัยรวมอยู่ด้วย โดยมีบ้านเรือนของบรรดาเสนาบดีต่าง ๆ เช่น (ม.ร.ว.เน่งน้อย ศักดิ์ศรี และคณะ, 2535)

- กรมพระยาศรีสุตารักษ์ (พระชนิษฐาของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก) เคยจอดเรือแพค้าขายตรงบริเวณวัดกัลยาณมิตร ริมแม่น้ำเจ้าพระยาดิศคลองบางกอกใหญ่

- พระยาสุริยวงศ์โกษา (ดิศ ขุนนาค) เสนาบดีคลัง ในสมัยรัชกาลที่ 2 ตั้งบ้านเรือนอยู่ที่สวนริมแม่น้ำเจ้าพระยาฝั่งธนบุรี ได้บ้านกุฎิเงินใกล้วัดประยูรวงศาवास (ใกล้เชิงสะพานพระพุทธยอดฟ้าในปัจจุบัน)

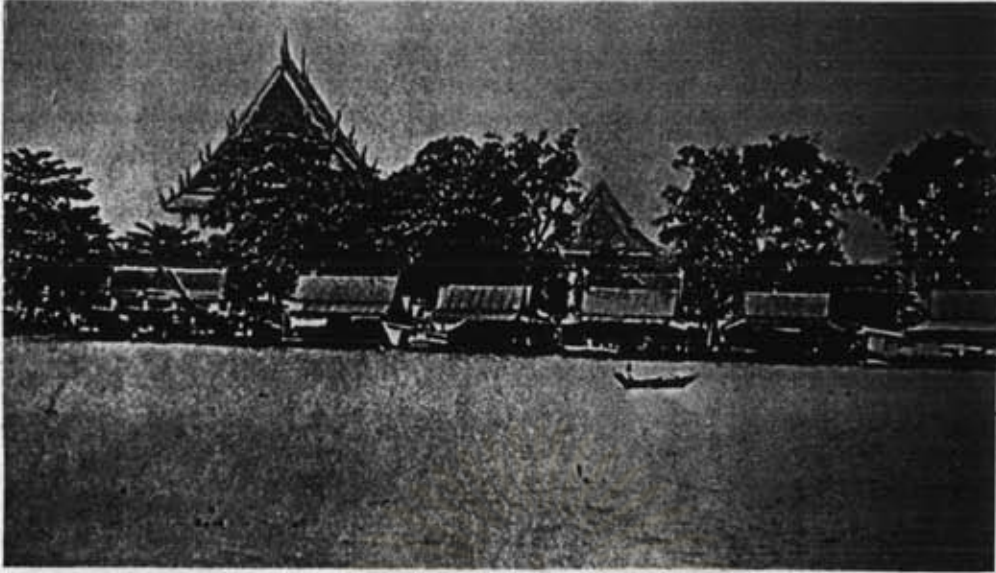
การศึกษาคุณค่าสภาพแวดล้อมเมืองและชุมชนกรุงธนบุรีเพื่อการอนุรักษ์

- แสดงที่ตั้งชุมชนต่าง ๆ ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์(ร๑-ร๓)
- สัญลักษณ์
 - ชุมชนชาวไทยวนน้ำ
 - ชุมชนชาวจีน
 - ⊗ ชุมชนอิสลาม
 - ◻ ชุมชนชาวตะวันตก
 - ▨ ชุมชนกลุ่มกวีวังหลัง
 - แพทย์อาศัย กลุ่มเสนาบดี ข้าราชการทหาร

๖

แผนที่ 3.7

ที่มา จากการศึกษาข้อมูลทางประวัติศาสตร์

- เจ้าพระยานิกรบดินทร์ (โต กัลยาณมิตร)
 อัครมหาเสนาบดีมหาดไทยในสมัยรัชกาลที่ 3 ซึ่งเป็นบุตรเจ้าสุวรรณ คหบดีจีนมีบ้านเกิดอยู่ใกล้
 วัดกัลยาณมิตรเชื่อกันพระบรมหาราชวัง

- เจ้าพระยาบดินทร์เดชา (สิงห์ สิงหเสนี)
 เมื่อครั้งที่ยังเฝ้ารับราชการในปลายสมัยรัชกาลที่ 2 จอดแหนาศ้อยู่อริมแม่น้ำเจ้าพระยา
 ตรงบริเวณที่เรียกว่า " ตึกขาว " ใกล้กับวัดกัลยาณมิตร

- พระยาศรีนิพนธ์ (ต้น บุนนาค) เจ้ากรมพระคลัง
 สินค้าในสมัยรัชกาลที่ 3 (ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ 4 โปรดเกล้าฯ ให้เป็นสมเด็จเจ้าพระยา
 พระยาบรมมหาพิชัยญาติ) ตั้งบ้านอยู่บริเวณหน้าวัดประยูรวงศาวาส ถัดเรือนรับรองทุกต่าง
 ประเทศลงมา 400 เมตร คืออยู่ริมแม่น้ำเจ้าพระยาหลังวัดอนงค์าราม ริมคลองตลาดบ้าน
 สมเด็จฯ หรือคลองวัดพิชัยญาติฝั่งใต้

- หลวงสิทธิ นายเวร มหาดเล็ก (ช่วง บุนนาค)
 บุตรชายเจ้าพระยาพระคลัง (ดิศ บุนนาค) ซึ่งเป็นอัครมหาเสนาบดี และเสนาบดีคลังในสมัย
 รัชกาลที่ 3 ปลุกบ้านของตนอยู่ริมแม่น้ำเจ้าพระยาฝั่งธนบุรี บริเวณแถววัดประยูรวงศาวาสขึ้นไป

- เจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี (เจิม) หลานทวดของ
 พระยาศรีนิพนธ์ อยู่ที่บ้านในที่ดินของตระกูลบุนนาคซึ่งมีเสนาบดีสำคัญหลายคนในสมัยรัตนโกสินทร์
 บ้านเกิดของท่านอยู่ที่บริเวณระหว่างวัดประยูรวงศาวาส และวัดพิชัยญาติการาม

- พระยามหาอำมาตย์ เสนาบดีในสมัยรัชกาลที่ 3
 ตั้งบ้านเรือนของตนเองอยู่ใกล้วัดบางหว้าใหญ่หรือวัดระฆังโฆสิตารามในปัจจุบัน

กลุ่มกว๊างหลัง

ส่วนบริเวณวัดระฆังฯ ไปจนถึงโรงพยาบาลศิริราช
 เคยเป็นแหล่งที่อยู่อาศัยของ กลุ่มศิลปินคนสำคัญในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น เช่น ครูคนตรี
 ปี่พาทย์ ครูเสภาที่มีชื่อเสียง รวมทั้ง สุนทรภู่ ยอดกวีเอกแห่งสยาม ก็ได้ตั้งบ้านเรือนอยู่
 ทางแถบวังหลังนี้ ดังที่ วารสารศิลปวัฒนธรรม ฉบับที่ 8 ปีที่ 13 มิถุนายน 2535
 ได้กล่าวถึงไว้ว่า

" สุนทรภู่เกิดเมื่อสร้างกรุงรัตนโกสินทร์ได้ 4 ปี
 แล้วบิดากับมารดาที่หย่ากัน บิดาออกไปขายอยู่ที่เมืองแกลง ฝ่ายมารดา ยังคงอยู่ในกรุงเทพฯ
 แล้วได้สามีใหม่

มารดาของสุนทรภู่เป็นนางนมพระธิดาในกรมพระราชวังหลัง (กล่าวกันว่าเป็น พระองค์เจ้าจกกล) เพราะฉะนั้นสุนทรภู่จึงได้อยู่ที่ พระราชวังหลัง กับมารดาแล้วได้ถวายตัวเป็นข้าในกรมพระราชวังหลังตั้งแต่เด็ก "

และในนิราศสุพรรณ สุนทรภู่เคยเขียนถึงวังหลังที่ตนเคยอาศัยอยู่ มาก่อนว่า

วังหลังครึ่งหนุ่มหน้า	เจ้าเอย
เคยอยู่ชัขึ้นเขย	ค่าเช่า
สามนี้ที่เคยเลย	ล้มกัก น้แอ
ต่างขึ้นอินแอบเกล้า	คลาดแคล้วแล้วหนอย

เมื่อครั้งสุนทรภู่เป็นเด็กในวังหลัง สุนทรภู่จึงเริ่มเรียนหนังสือที่วัดชีปะขาว หรือวัดศรีสุคาราม ในคลองบางกอกน้อย ตั้งในโคลงนิราศสุพรรณบทหนึ่งว่า

วัดปะขาวคราวรุ่งรู้	เรียนเขียน
เดินระวางวงเวียน	หว่างวัดปะขาวเอย
เคยขึ้นกลิ้งกลิ้งสร้อย	สวาสดีห่างกลางสวนฯ

บริเวณใกล้ ๆ กันกับวังหลังนี้ คือ สวนมังคุดและบ้านขมิ้น ตลอดไปจนถึงวัดแจ้ง ซึ่งเรียงรายตามฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยาปากเมืองธนบุรีนี้ เป็นชุมชนเก่าแก่มิมีคนอาศัยอยู่มาตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา ชาวบ้านที่สืบสายตระกูลมาจากครั้งนั้นก็เป็นผู้คนชั้นสูง ชาวนามาก่อน รวมทั้งกลุ่มชาวบ้านที่มีอาชีพทางร้องรำทำเพลง ซึ่งกระจายอยู่ทั่วไปในเมืองธนบุรี นักดนตรี และตัวละครจำนวนมากอาศัยอยู่บริเวณวัดระฆังนี้ และส่วนใหญ่ก็จะมีความสัมพันธ์สนมคุ้นเคยกัน เช่น สุนทรภู่ ครูแจ้ง และเจ้ากรับ

ตามประวัติได้กล่าวถึงเจ้ากรับนี้เป็นคนรุ่นราวคราวเดียวกับสุนทรภู่ บ้านอยู่หลังวัดระฆัง เมื่อได้เป็นนายโรงละครนอกแล้ว ได้ย้ายบ้านไปอยู่ปากคลองบางลำพู หากินทางละคร จนมีชื่อเสียง และฐานะร่ำรวยจนสร้างวัดขึ้น วัดหนึ่งเรียกกันว่า วัดนายโรง (ชื่อเดิม วัดเจ้ากลับ) จนทุกวันนี้ และได้ถวายตัวเข้าเป็นข้าในกรมหมื่นอัปสรสุดาเทนมพระราชนัดดาองค์โปรดในรัชกาลที่ 3

ศิลปินแห่งชาติ

สุนทรภู่ เป็นชาวบางกอก เกิดแถว ๆ โรงพยาบาลศิริราช

ครูแจ้ง วัดระฆัง
คนเสภาเพื่อนสุนทรภู่

กวีวัดระฆังกับวังหลัง
หมู่บ้านย่านเดียวกัน

ถ้าว่ากันตามประวัติของสุนทรภู่ที่กล่าวกันว่า เกิดในวังหลังเมื่อปี พ.ศ. ๒๓๒๙ หลังจาก ที่กรุงรัตนโกสินทร์สถาปนาได้ ๔ ปีแล้ว ในวัยเด็กจนกระทั่งโตเป็นหนุ่มใหญ่ไปศึกษาทางด้านแพทย์กลอน เพลงยาวต่าง ๆ สุนทรภู่กับครูแจ้งก็น่าจะรู้จักคุ้นเคยกันมาบ้าง เพราะวังหลังตั้งอยู่ในเขตสวนลีนจี ห่างจากวัดระฆังอันเป็นย่านที่ครูแจ้งพำนักอยู่ไม่เท่าไร

บริเวณใกล้ ๆ กันคือสวนมังคุดและบ้านขมิ้นตลอดไปจนถึงวัดแจ้ง ซึ่งเรียงรายอยู่ริมฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยาปากเมืองธนบุรีนี้ ก็เป็นที่รู้จักกันอยู่แล้วว่าเป็นชุมชนเก่าแก่ที่มีผู้คนอาศัยมาตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา ชาวบ้านที่สืบสายตระกูลมาจากครั้งนั้นก็เป็นชาวสวนชานนกก่อน รวมทั้งกลุ่มชาวบ้านหมีอาชีวะ

ขอวัดระฆัง
สุนทรภู่กับครูแจ้ง
อาจจะเดินกลอดเมงกันมาแล้ว

“

บอกเล่าสืบต่อกันมานานแล้วว่า....

พอแดดร้อนลมตก สุนทรภู่จะลัดเลาะไปหา “ครูแจ้ง”
บ้านอยู่ข้างวัดระฆังทุกวัน
แล้วสังสนทนเสวนากันด้วยสุรบางยี่ขัน
พอได้ที่ก็ว่าเพลงสด ๆ ได้กันลั่นไปทั้งบาง
เพลงสด ๆ ที่ด้นไล่กันมักเป็น “เสภา”

“ครูแจ้ง” แห่งวัดระฆัง เป็น “คนเสภา” ผู้ยิ่งใหญ่
คนหนึ่งของกรุงรัตนโกสินทร์ ซึ่งถนัดว่าบท “เลิฟซีน”
และ “ชาติสม์” อย่างตอนขุนแผนผ่าท้องนางบัวคลี่
เท็จจริงไม่ประจักษ์
แต่เรื่องนี้ลือกันมานานแล้ว

และ - “ครูแจ้ง” วัดระฆัง เป็นคนละคน คนละยุค
กับ “ครูแจ้ง คล้ายสีทอง” แห่งกรมศิลปากรทุกวันนี้

”

ข. ชุมชนชาวตะวันตก

กลุ่มพ่อค้าวานิช

ในสมัยนี้ ชาวตะวันตกได้เดินทางเข้ามาในประเทศไทยอีกครั้งหนึ่ง หลังจากว่างเว้นจากการติดต่อกันในระดับรัฐบาลตั้งแต่ปลายสมัยกรุงศรีอยุธยา และการที่ชาวตะวันตกได้เดินทางเข้ามาติดต่อกันในครั้งนี้อีก ก็เพื่อเป็นการขยายอาณาเขตทางการค้า เพื่อรองรับการปฏิวัติอุตสาหกรรม (Industrial Revolution) ของชาวตะวันตกในขณะนั้น

ชาติตะวันตกที่เข้ามาเจริญสัมพันธไมตรีเป็นชาติแรกคือ โปรตุเกสได้เข้ามาในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ในปี พ.ศ. 2361 และได้รับพระราชทานที่ดินขององเชียงสือ ชาวญวนที่เคຍอยู่เมื่อรัชกาลก่อนเป็นที่ตั้งหลักแหล่งซึ่งในปัจจุบันคือบริเวณสถานทูตโปรตุเกส ตรอกกัปตันบุช สี่พระยา ริมแม่น้ำเจ้าพระยา

ต่อมาในปี พ.ศ. 2368 หลังจากพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จครองราชย์ได้ 1 ปี บริษัท อินเดียตะวันออก เริ่มเข้ามามีบทบาททางภูมิภาคแถบนี้ และได้ส่ง ร้อยเอก เฮนรี เบอร์นี (Henry Berney) ราชทูตชาวอังกฤษเข้ามาเจรจาทำสัญญาติดต่อกับประเทศไทย และนับเป็นสนธิสัญญาฉบับแรกที่ไทยทำกับชาติตะวันตก ซึ่งรู้จักกันในนามสัญญา เบอร์นี

พ่อค้าชาวอังกฤษ ที่เข้ามาตั้งกิจการ ค้าขายอย่างถาวรคือ นายโรเบิร์ต ฮันเตอร์ (Robert Hunter) โดยทางรัฐบาลได้ให้เข้าพื้นที่ทำการค้าขายในที่ดินของเจ้าพระยาคลัง (ดิศ บุนนาค) บริเวณหน้าวัดประยุรวงศาวาส (บริเวณภูมิวิจิน) ทำการปลูกสร้างเป็นห้างค้าขายมีลักษณะเป็นตึก 3 ชั้น 2 ปีก ซึ่งนับว่าเป็นตึกแบบตะวันตกแห่งแรกในกรุงเทพฯ พวกชาวไทยในสมัยนั้น รู้จักกันในนาม ห้างหันแตรหรือตึกฝรั่ง ซึ่งห้างนี้นับว่าเป็นศูนย์กลางของพ่อค้าชาวตะวันตกเข้ามาภายหลังที่รู้จักกันในนาม British Factory (ลาวิตรี ทัพพะสุต, 2527)

กลุ่มผู้เผยแผ่ศาสนา หรือมิชชันนารี

นอกจากกลุ่มพ่อค้าชาวอังกฤษ ที่เข้ามาติดต่อกับค้าขายแล้วยังมีชาวตะวันตกอีกกลุ่มหนึ่งที่เดินทางเข้ามากรุงรัตนโกสินทร์ ในระยะเวลาใกล้เคียงกันอีกกลุ่มหนึ่งคือ กลุ่มผู้เผยแผ่ศาสนา โดยกลุ่มแรกที่เดินทางเข้ามาคือ มิชชันนารีนิกายโปรแตสแตนต์ ซึ่งประกอบด้วย ศาสตราจารย์ จาคอบ ทอมลิน (Rev. Jacob Tomlin) และนายแพทย์ คาร์ล กุตสลาฟ (Dr. Carl Gutzlaff) กลุ่มนี้ได้เดินทางในปี พ.ศ. 2371 ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว

หลังจากนี้ได้ปรากฏมี คณะมิชชันนารีจากต่างสมาคมต่างนิกายเดินทางเข้ามาเรื่อย ๆ จนถึงสมัยรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และส่วนมากจะเป็นมิชชันนารีชาวอเมริกันแทบทั้งสิ้น เนื่องจากเดิมนักอภิปรัชญาอเมริกันได้เผยแผ่ศาสนาอยู่ในเมืองจีน เมื่อทราบว่ามีคนจีนเข้ามาอยู่ในประเทศไทยจำนวนมาก จึงได้ขออนุญาตรัฐบาลไทยเพื่อเข้ามาเผยแผ่ศาสนาแก่ชาวจีนต่อไป ซึ่งบรรดามิชชันนารีต่าง ๆ ในระยะต่อมา นอกจากทำการเผยแผ่ศาสนาแล้ว บางคนยังประกอบอาชีพเป็นนายแพทย์ ครูบาอาจารย์ นักหนังสือพิมพ์ แต่อย่างไรก็ตามคนไทยมักจะเรียก มิชชันนารีพวกนี้กันติดปากว่า "หมอ" ทั้งสิ้น

มิชชันนารีชาวอเมริกันที่เข้ามา ในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว มี 3 คณะด้วยกันคือ (สุพรรณิ กาญจนขัตติ อ่างถึงใน สวัสดิ์ ทัพพะสุต. 2527)

1. คณะอเมริกันบอร์ด (American Board) เข้ามาในระหว่าง พ.ศ. 2374-2392 มีจำนวน 22 คน โดยมีบุคคลสำคัญที่รู้จักกันดี คือ หมอบรัดเลย์ (Daniel Beach Bradley) ซึ่งนำวิธีการปลูกฝิ่นป้องกันไข้ทรพิษและการพิมพ์เข้ามาเผยแพร่ในประเทศไทย

หมอบรัดเลย์ได้เข้าบ้านขนาดเล็กอยู่ใกล้ ๆ กับโบสถ์ซางตาครุส กุฎีจีน โดยเจ้าพระยาพระคลัง (ดิศ) เป็นผู้กำหนดตำแหน่งที่ตั้งบ้านเรือนของชาวต่างประเทศให้อยู่ในบริเวณเดียวกับนายอินเตอร์ หมอบรัดเลย์ จึงเปิดจำหน่ายยาและตั้งโรงพิมพ์ที่บ้านเช่าแห่งนี้ด้วย

2. คณะอเมริกันแบพติสต์ (American Baptist) เข้ามาในช่วงปี พ.ศ. 2376-2434 เข้ามาด้วยกัน 35 คน คนที่สำคัญคือ ศาสตราจารย์จอห์น เทเลอร์ โจน (Rev. John Taylor Jones) และหมอสมิธ (Samuel J. Smith)

3. คณะอเมริกันเพรสไบทีเรียน (American Presbyterian) เข้ามาในระหว่าง พ.ศ. 2383-2453 คณะนี้เดินทางเข้ามามากที่สุดถึง 217 คน โดยมีบุคคลสำคัญคือ หมอเฮาส์ (Dr. Samuel Reynolds House) และหมอและนางแมททูน (Rev. & Mrs. Stephen Mathoon) ซึ่งได้นำพักอยู่ที่บริเวณฝั่งตะวันตกของแม่น้ำเจ้าพระยาแถบกุฎีจีน ริมคลองบางกอกใหญ่ และได้ทำการสอนหนังสือให้แก่เด็กจากหมู่บ้านมอญในบริเวณใกล้เคียง

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ภาพประกอบที่ 3.5

รูปแบบของบ้านพักชาวตะวันตก

2. ตลาด

ตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาเป็นต้นมา รูปแบบวิถีการดำเนินชีวิตของไทยยังคงอาศัยเส้นทางน้ำเป็นทางคมนาคมสายสำคัญและเป็นจุดนัดพบแลกเปลี่ยนสินค้าซึ่งกันและกัน รูปแบบของตลาดจึงเป็นตลาดน้ำเป็นส่วนใหญ่ และในยุครัตนโกสินทร์ตอนต้นถึงแม้จะมีการสถาปนาเมืองหลวงขึ้นใหม่ แต่รูปแบบวิถีชีวิต สภาพการตั้งถิ่นฐาน ตลอดจนรูปแบบของผังเมืองต่าง ๆ ก็มิได้แตกต่างไปจากกรุงศรีอยุธยามากนัก

ตลาดในฝั่งธนบุรีในสมัยนี้ ยังคงกระจายตัวอยู่ตามแม่น้ำลำคลองสายสำคัญ เช่น ตลาดน้ำคลองบางหลวง ตลาดน้ำบางกอกน้อย ตลาดน้ำวัดทอง สินค้าที่นำมาซื้อขายแลกเปลี่ยนยังคงเป็นสินค้าเกษตร ที่เป็นผลผลิตจากเรือสวนไร่นา ในบริเวณฝั่งธนบุรีเป็นส่วนใหญ่ ส่วนสินค้าที่นำมาจากต่างประเทศ และตลาดบก มักจะเกิดขึ้นจากกลุ่มพ่อค้า แม่ค้า ในเขตกำแพงพระนคร รับซื้อสินค้าจากผู้ผลิต ผู้ขาย ขนส่งตามท่าน้ำสำคัญ เช่น ท่าคลองตลาด ท่าเตียน ท่าวัดโพธิ์ ฯลฯ ในฝั่งพระนคร

นอกจากสินค้าเกษตรที่นำมาค้าขายแลกเปลี่ยนกันในสมัยนั้นแล้วยังมีชุมชนและย่านต่าง ๆ ในเขตกรุงธนบุรีและกรุงรัตนโกสินทร์ที่คงประกอบอาชีพผลิตสินค้าและงานช่างต่าง ๆ ในแบบอุตสาหกรรมในครอบครัวที่สืบทอดกันมาตามบรรพบุรุษ และนิยมตั้งบ้านเรือนอยู่รวมเป็นชุมชนช่าง ที่ยังคงมีชื่อปรากฏอยู่ให้ได้ยินจนทุกวันนี้ เช่น บ้านพานถม บ้านบาตร บ้านหม้อ ที่อยู่ทางฝั่งพระนคร ฯลฯ ส่วนชุมชนทางฝั่งธนบุรีที่ควรกล่าวถึงได้แก่ บ้านขมิ้น บ้านปูน บ้านบุ บ้านเนิน บ้านช่างหล่อ

สรุปสภาพแวดล้อมเมืองธนบุรีในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น

ในช่วงต้นของกรุงรัตนโกสินทร์ หลังจากพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงย้ายราชธานีจากฝั่งกรุงธนบุรีมายังฝั่งกรุงรัตนโกสินทร์แล้วนั้น หนันาการต่างๆของเมืองส่วนใหญ่จะมุ่งสร้างและพัฒนาทางฝั่งกรุงรัตนโกสินทร์ ไม่ว่าจะเป็นการสร้างพระบรมมหาราชวัง ถนนหนทางที่ตัดขึ้นใหม่ คูคลอง รวมทั้งกำแพงเมืองและป้อมปราการต่าง ๆ แต่การพัฒนาส่วนใหญ่ ก็ยังคงอยู่ภายในคูเมืองเดิม และคลองรอบกรุงที่ ขุดขึ้นใหม่ ส่วนพื้นที่ทางฝั่งกรุงธนบุรีแทบจะไม่มีการพัฒนา และการเปลี่ยนแปลงใด ๆ นอกจากเป็นบริเวณที่อยู่อาศัยที่หนาแน่นขึ้นของชาวไทย เสนาบดี ขุนนางต่าง ๆ ตลอดจนชาวต่างชาติมากมายหลายชาติที่เข้ามาติดต่อเจริญสัมพันธไมตรี ค้าขาย และเผยแพร่ศาสนากับประเทศไทยพื้นที่ทางฝั่งกรุงธนบุรีส่วนใหญ่ยังคงเป็นส่วนที่มีผลไม่มากมาย

2. สมัยรัตนโกสินทร์ตอนกลาง (พ.ศ.2394-2468) หรือช่วงรัชกาลที่ 4-6

ในสมัยที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จขึ้นครองราชย์เมื่อปี พ.ศ.2394 เป็นต้นมานั้น พระองค์ทรงขยายพระนครให้กว้างขวางขึ้นกว่าเดิม เพื่อรองรับประชากรชาวพระนครที่เพิ่มขึ้นอีกหลายเท่าตัว รวมทั้งบรรดาพ่อค้าวานิช หมอสอนศาสนา ชาวตะวันตกที่เข้ามาสู่พระนครตั้งแต่ช่วงปลายสมัยรัชกาลที่ 3 ในช่วงปีแรกของรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงโปรดฯให้ขยายพระนคร โดยขุดคลองเป็นคูเมืองขึ้นอีกชั้นหนึ่งถัดออกจากคลองรอบกรุงไปทางทิศตะวันออกในแนวที่คล้ายขนานกันไป โดยปากคลองทิศเหนือเริ่มที่วัดเทวราชกุญชรทางตอนใต้ปากคลองอยู่ที่ริมวัดแก้วแจ่มฟ้า (เดิม) และทรงพระราชทานนามคลองที่ขุดใหม่ว่า "คลองผดุงกรุงเกษม" การขุดคลองขยายพระนครครั้งนี้ นับว่าเป็นการเพิ่มพื้นที่ของเมือง และพื้นที่สัญจร(ทางน้ำและทางบกในเวลาต่อมา) โดยถือว่าพื้นที่ ภายในวงล้อมของคลองที่ขุดใหม่จนถึงแนวแม่น้ำเจ้าพระยา (เขตพระนครเดิม) เป็นเขตพระนครใหม่แนวพระนครใหม่นี้ ไม่มีการสร้างกำแพงเมืองเลียบแนวคูเมืองเพื่อป้องกันศัตรูดังในอดีตแต่ได้มีป้อมปราการเพื่อคอยระวังเหตุร้ายตามแนวคลองและข้ามไปสร้างที่ฝั่งกรุงธนบุรีตรงบริเวณปากคลองสานอีก 1 ป้อม โดยให้ชื่อว่า "ป้อมป้องปัจจามิตร" และฝั่งพระนครปากคลองผดุงกรุงเกษมอีก 1 ป้อม ชื่อว่า "ป้อมปิคปัจจามิตร" และมีป้อมเล็ก ๆ อีกหนึ่งป้อมชื่อว่า "ป้อมอีกเห็นมหาญ" โดยป้อม 2 ฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยาที่สร้างขึ้นนี้เปรียบเสมือนประตูลูกปืนพระนครที่คอยป้องกันศัตรู และคอยยิงสลุดค้ำับต้อนรับแขกบ้านแขกเมืองตามธรรมเนียมฝรั่ง

2.1 บทบาทของเมืองกรุงธนบุรีในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนกลาง

ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนกลางนี้ บทบาทของเมืองในด้านต่าง ๆ คงความสำคัญอยู่ที่กรุงรัตนโกสินทร์ แต่ทางฝั่งเมืองธนบุรีก็ยังคงปรากฏบทบาทอยู่บ้าง ได้แก่

1. บทบาททางเศรษฐกิจและสังคม

ในยุคล่มสลายของการเปลี่ยนแปลงบ้านเมือง มีการปรับตัวตามกระแสวัฒนธรรมใหม่จากชาติตะวันตก บทบาทของชาวต่างชาติที่เข้ามาค้าขายเผยแพร่วัฒนธรรมศาสนาที่มีความสำคัญมากขึ้น ตั้งแต่ช่วงปลายสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว จนเข้าสู่สมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ความสัมพันธ์ระหว่างชาติไทย กับนานาประเทศ

ชาติตะวันตกเริ่มมีความสัมพันธ์กันแน่นแฟ้นขึ้น เกิดนโยบายทางการค้า สัญญาทางมิตรไมตรี และทางการค้ากับฝรั่งมั่งคั่งหลายชาติ จากนโยบายทางต่างประเทศในรัชกาลนี้ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงบทบาทหน้าที่ตลอดจนวิถีชีวิตของชนชาติไทยครั้งสำคัญ และนับว่าเป็นการนำประเทศเข้าสู่วิถีแห่งการเป็นเมือง (Urbanization) ทั้งทางกายภาพ และสังคมในช่วงเวลาต่อมา

บทบาทของกรุงรัตนโกสินทร์เมืองหลวงของไทย ที่ผู้คนดำรงชีวิตอยู่อย่างเรียบง่าย อาศัยการคมนาคมติดต่อสัญจร อาศัยเส้นทางตามแม่น้ำ ลำคลอง เป็นสำคัญรูปแบบบ้านเรือนเป็นลักษณะของเรือนแพเรียงรายไปตามสองฝั่งคลอง การทำมาหากินยึดอาชีพเกษตรกรเพื่อยังชีพในครัวเรือนเป็นหลัก มีการค้าขายแลกเปลี่ยนกับข้างเล็ก ๆ น้อย ๆ ในช่วงนี้ประชาชนชาวไทยเริ่มที่จะปรับตัว เปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตของตนเองตั้งแต่ระดับเจ้าขุนมูลนาย มาจนถึงระดับชาวบ้านร้านค้าตลาดธรรมดา เพื่อให้เข้ากับกระแสวัฒนธรรมของชาวตะวันตก ที่หลั่งไหลเข้ามาทั้งทางวัตถุและจิตใจ

ปัจจัยหลักที่ส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวนี้คือ การแผ่ขยายของ ลัทธิจักรวรรดินิยมตะวันตก การนำประเทศเข้าสู่บทบาทของเมืองที่มีระบบการค้าขายเสรี มีการติดต่อค้าขายตามความต้องการของตลาดโลก การค้าขายจำเป็นต้องติดต่อกับชาวต่างประเทศ ทั้งในรูปแบบของผู้ที่เข้ามาค้าขาย และผู้ที่เข้ามาลงทุนทำกิจการอุตสาหกรรมในกรุงรัตนโกสินทร์ เช่น โรงสีข้าว โรงเลื่อยด้วยเครื่องจักรไอน้ำ ่อต่อเรือ จนกระทั่งบริษัทห้างร้านต่าง ๆ ด้วยบทบาททางการค้าที่จำเป็นต้องติดต่อกับชาวตะวันตกจำนวนมากนี้ จึงก่อให้เกิดรูปแบบของการค้าขายที่มีสัญญาแน่นอน จึงมีการสร้างสถานกงสุลของประเทศต่าง ๆ ที่เข้ามาค้าขายเพื่อพิทักษ์สิทธิและผลประโยชน์ของตน

บ้านเมืองในขณะนั้น (รัชกาลที่ 4 - รัชกาลที่ 6) จึงเข้าสู่ยุคการพัฒนาตัวเองมีความเจริญในด้านต่าง ๆ เพื่อรองรับสภาพ และความเปลี่ยนแปลงที่ดาโถมเข้ามาจากชาวตะวันตก เกิดความนิยมในรูปแบบสถาปัตยกรรม และการก่อสร้างแบบยุโรป ได้ปรากฏทั่วไปในการก่อสร้างอาคาร ทั้งในราชสำนัก วัด อาคารร้านค้า และบ้านเรือน

2. บทบาททางด้านการปกครองในฐานะจังหวัดหนึ่งของประเทศไทย

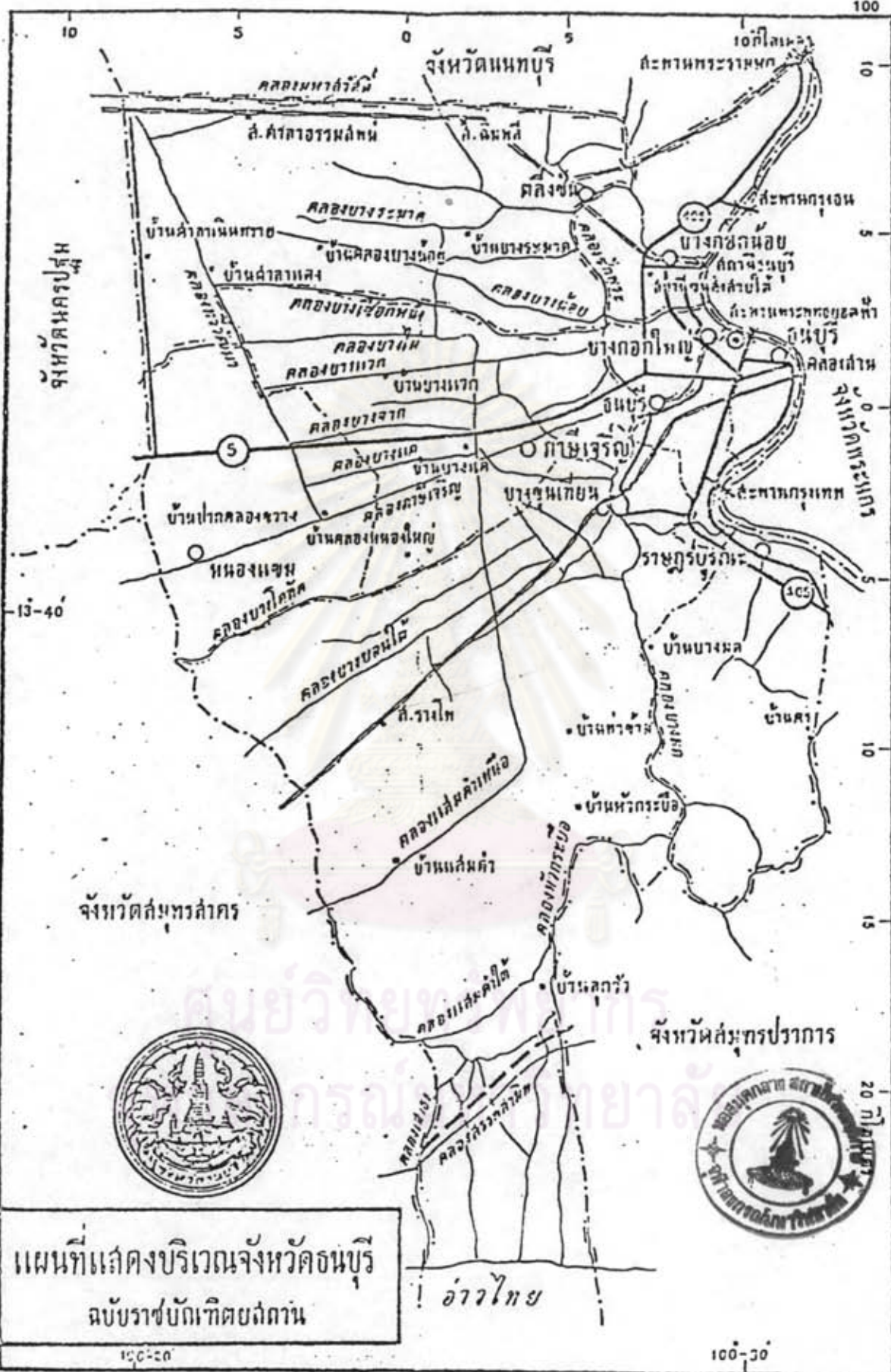
รูปแบบการปกครองบริหารบ้านเมืองในสมัยตั้งแต่กรุงธนบุรี จนกระทั่งมาถึงยุคสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น รูปแบบยังคงยึดถือตามสมัยกรุงศรีอยุธยา ในรูป

ของจตุสดมภ์ และได้มีการถือปฏิบัติสืบต่อกันมา จนสมัยต้นรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้มีการปฏิรูปจัดการบริหารราชการแผ่นดิน ให้ทันสมัยกับความเจริญก้าวหน้าของบ้านเมือง โดยสถาปนาการปกครองส่วนกลางขึ้นในรูปแบบของกระทรวง 12 กระทรวง ในปี พ.ศ. 2435 ยกฐานะกรมพระนครบาลเป็นกระทรวงนครบาลทำหน้าที่ปกครองราชธานี พื้นที่มณฑลกรุงเทพพระมหานคร ซึ่งประกอบด้วย เมืองพระนคร เมืองธนบุรี เมืองสมุทรปราการ เมืองพระประแดง เมืองมีนบุรี เมืองปทุมธานี และเมืองนนทบุรี มีเนื้อที่ ๓,091 ตารางกิโลเมตร

ตัวพระนครมีพื้นที่ 400 ตารางกิโลเมตร โดยมีเมืองพระนคร และธนบุรี มีการแบ่งเขตการปกครองออกเป็น 8 อำเภอ ทางฝั่งพระนคร 5 อำเภอ ได้แก่ อำเภอพระนคร อำเภอลำเียง อำเภอบางรัก อำเภอปทุมวัน อำเภอกุศลิต และทางฝั่งธนบุรี 3 อำเภอ ได้แก่ อำเภอบางกอกน้อย อำเภอบางกอกใหญ่ อำเภอบางลำภูล่าง (ต่อมายุบเหลือ 7 อำเภอ โดยยกอำเภอปทุมวันไปรวมกับอำเภอกุศลิต) ส่วนอำเภอชั้นนอกมี 8 อำเภอเท่ากัน คือ อำเภอบางซื่อ อำเภอบางเขน อำเภอบางกะปิ ทางฝั่งพระนคร และอำเภอบางขุนเทียน อำเภอรามบุรีบูรณะ อำเภอดลิ่งชัน อำเภอภาษีเจริญ อำเภอหนองแขม

ในสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว พระองค์ทรงมีพระราชดำริว่า มณฑลกรุงเทพพระมหานครที่แบ่งไว้เดิมนั้นมีขนาดที่กว้างใหญ่เกินไป เมื่อประชาชนหนาแน่นขึ้น ก็ไม่สามารถปกครองดูแลได้อย่างทั่วถึง จึงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ประกาศยกเลิกอำเภอชั้นใน 7 อำเภอออก และตั้งขึ้นใหม่อีก 25 อำเภอ เมื่อวันที่ 15 ตุลาคม พ.ศ. 2458 โดยอำเภอที่ตั้งขึ้นใหม่นั้นอยู่ทางฝั่งพระนคร 19 อำเภอ และฝั่งธนบุรี 6 อำเภอ คือ บางพลัด อมรินทร์ หงหาราม ราชคฤห์ ขุฬาราม และบุคคลิล ส่วนอำเภอชั้นนอกยังคงมี 8 อำเภอเช่นเดิม

หลังจากที่ได้มีการเปลี่ยนแปลงการปกครองอำเภอในเขตมณฑลกรุงเทพพระมหานครได้เพียง 7 วัน (21 ตุลาคม 2458) ได้มีการประกาศยกเลิกมณฑลกรุงเทพพระมหานคร ให้เมืองอัญชบุรีและปทุมธานี (เขียนตามต้นฉบับเดิม) แยกตัวออกเป็นหัวเมืองชั้นนอก ขึ้นอยู่กับกระทรวงมหาดไทย ส่วนพื้นที่ที่เหลือให้มีฐานะเป็น "กรุงเทพพระมหานคร" และแบ่งเขตกรุงเทพพระมหานครออกเป็น 2 จังหวัด คือ กรุงเทพฝั่งตะวันออกเป็นจังหวัดพระนคร และกรุงเทพฝั่งตะวันตกเป็นจังหวัดธนบุรี และแบ่งเขตรอบนอกออกเป็นจังหวัดนนทบุรี มีนบุรี ปทุมธานี พระประแดง

แผนที่แบ่งกิ่งบริเวณจังหวัดน่าน
ฉบับราชบัณฑิตยสถาน

๒๕๒๐

๑๐๐-๕๐

อ่าวไทย

นับแต่นั้นเป็นต้นมา กรุงเทพมหานคร มีฐานะเป็นเพียงจังหวัดหนึ่งของประเทศไทย ในสมัยรัชกาลที่ 6 ตามประกาศกระทรวงนครบาลเรื่อง กำหนดเขตท้องที่การปกครองกรุงเทพมหานคร วันที่ 21 ตุลาคม 2458 แบ่งอำนาจการปกครองเป็นอำเภอ 11 อำเภอ และมีการเปลี่ยนแปลงตามความเหมาะสมเรื่อยมาจนเหลือเพียง 6 อำเภอ คือ ธนบุรี ดลสังขน์ บางกอกน้อย บางขุนเทียน ภาษีเจริญ ราษฎร์บูรณะ และ 3 กิ่งอำเภอ คือ คลองสาน บางกอกใหญ่ และหนองแขม (จดหมายเหตุการอนุรักษ์กรุงรัตนโกสินทร์ฯ , 2525)

ถึงแม้กรุงเทพมหานครจะมีฐานะเป็นจังหวัดแล้วก็ตามแต่การบริหารยังคงรวมการบริหารอยู่กับจังหวัดพระนคร เรียกว่า " นครบาลจังหวัดพระนครเขตธนบุรี " ที่ตั้งที่ทำการจังหวัด รูปแบบการทำงานต่าง ๆ ยังคงรวมอยู่กับ ศาลากลางจังหวัดพระนคร โดยเป็นจังหวัดเดียวในประเทศไทยที่ศาลากลางจังหวัดไม่ได้ตั้งอยู่ในท้องที่ของตน บางสมัยข้าหลวงประจำจังหวัดพระนครและธนบุรีก็เป็นคนคนเดียวกัน

2.2 สภาพแวดล้อมเมืองและชุมชนธนบุรีในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนกลาง

1. การเปลี่ยนแปลงจากชุมชนเมืองน้ำเริ่มขึ้นบก

บ้านเมืองในขณะนั้นเป็นเมืองที่มีผู้คนมากหน้าหลายตา การพัฒนาบ้านเมืองเกิดขึ้นเพื่อให้ทัดเทียมชาติตะวันตกเป็นสำคัญ มีการตัดถนนสายใหม่ สะพาน และตึกแถว เกิดขึ้นมากมาย แต่การพัฒนาต่าง ๆ ยังคงมุ่งพัฒนาทางด้านฝั่งกรุงรัตนโกสินทร์อยู่เช่นเดิม โดยเมืองมีการขยายตัวเพิ่มขึ้นออกมาทางด้านเหนือ ตะวันออก และใต้ ส่วนทางฝั่งตะวันตก ขยายตัวเพียงบริเวณริมแม่น้ำเจ้าพระยาลงมาทางตอนใต้ (เขตธนบุรี และเขตคลองสานในปัจจุบัน) โดยมีแหล่งการค้า มีตลาดที่เติบโตจากบริเวณชุมชนเก่าสมัยกรุงธนบุรี นอกนั้นยังคงสภาพเป็นที่สวนและที่นาแบบชุมชนเกษตรกรรมดั้งเดิมอยู่ทั้งสิ้น

จากการพัฒนาบ้านเมืองเพื่อรองรับชาวต่างประเทศ การตัดถนนจำนวนหลายสายในเขตพระนคร ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จนกระทั่งสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงครั้งสำคัญของรูปแบบวิถีการดำเนินชีวิตของชาวกรุง เกิดความนิยมการใช้ถนนมากกว่าคลองประกอบกับการที่มีเรือกำปั่นขนาดใหญ่เข้ามาค้าขายถึงเขตพระนครจำนวนมาก คลื่น อันเกิดจากเรือเดินทะเลขนาดใหญ่ ทำให้เรือ แพ ร้านแพค้าขายริมน้ำโยกคลอน ทำให้ผู้คนที่อยู่บนแพไม่มี

ความสุข ข้าวของเสีหายแตกหักอยู่เสมอ จนชาวแพต้องหันไปตั้งร้านค้าริมถนนกันเสียมาก การใช้เรือเป็นพาหนะของชาวกรุงก็ลดน้อยลงกว่าเดิม เพราะมีการสร้างถนนหนทางสำหรับการสัญจรทางบก ซึ่งสะดวกสบายกว่าทางน้ำ ซึ่งทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตครั้งสำคัญของชาวเมืองน้ำ (ชัย เรื่องศิลป์, 2526)

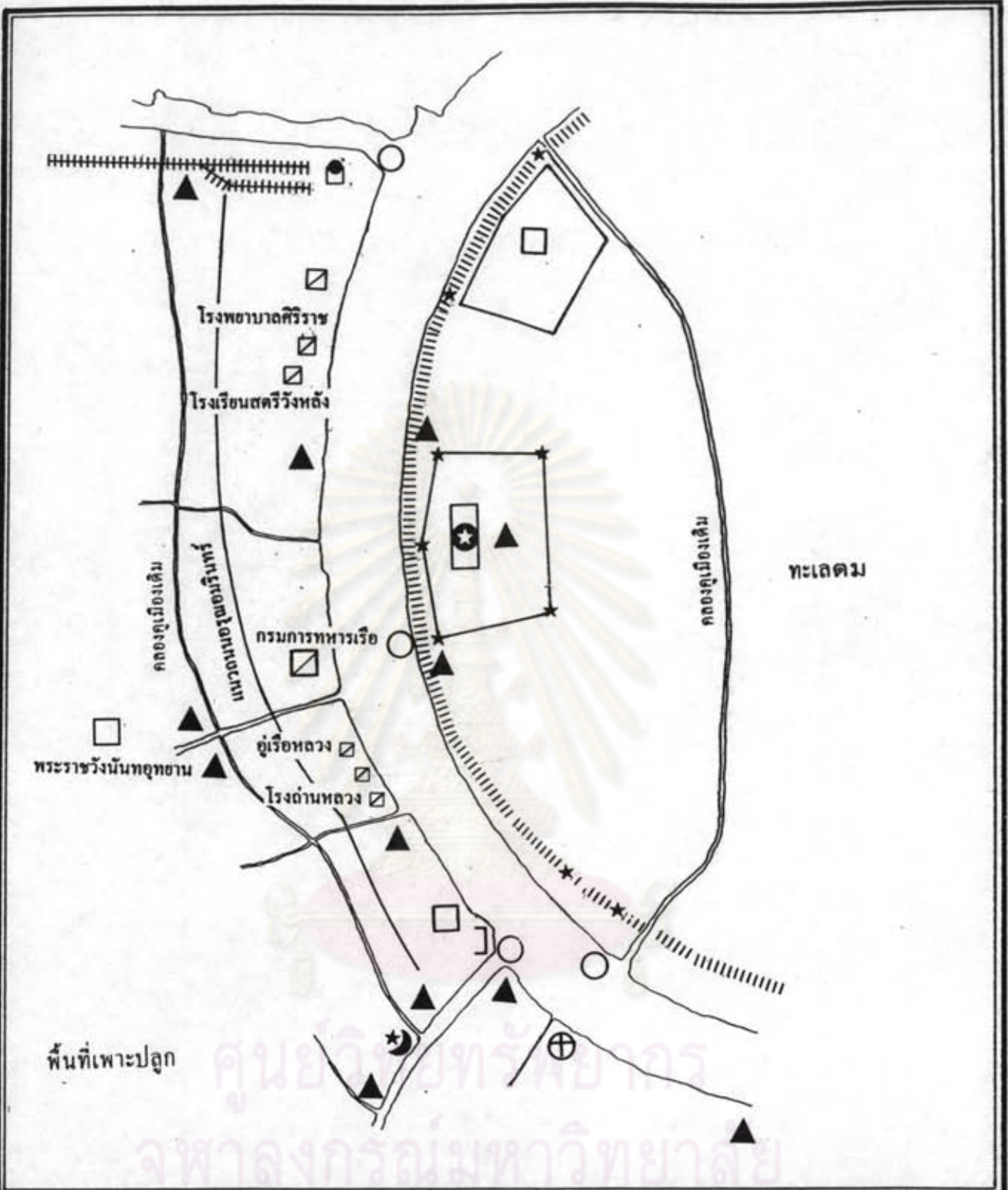
ทิศทางการขยายตัวของกรุงรัตนโกสินทร์ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น การขยายตัวส่วนใหญ่ยังคงมุ่งพัฒนาทางด้านฝั่งกรุงรัตนโกสินทร์ เป็นสำคัญตามคำแนะนำ และเป็นการตอบสนองความต้องการของชาวต่างประเทศที่เข้ามาจับบทบาทในขณะนั้น เช่น การขุดคลองถนนตรงเพื่อเชื่อมพื้นที่พระนครกับบางนาตามความคิดของฝรั่ง การตัดถนนสีลม เจริญกรุง บำรุงเมือง เพ็ญนคร เพื่อเป็นการสัญจรทางบก และเป็นเส้นทางขี้ออกกำลังกายตามกระแสวัฒนธรรมตะวันตก พร้อมกันนี้ได้มีการสร้างตึกแถว ห้างแถว และร้านโรงต่าง ๆ ริม 2 ฝากถนนเพื่อการค้า ย่านการค้าต่าง ๆ ที่เคยอยู่ริมน้ำเริ่มก่อตัวขึ้นตามแนวริมถนนที่ตัดขึ้นใหม่ นอกจากนี้พระองค์ยังทรงเปิดพื้นที่ออกไปจนถึงทุ่งหญ้าไทร มีการก่อสร้างวังสวนสระปทุม วัดปทุมวนาราม ซึ่งนับว่าเป็นการชักนำประชาชนให้มาตั้งบ้านเรือนอาศัยอยู่ทางแถบนี้เป็นจำนวนมาก

2. การพัฒนาทางสภาพแวดล้อมกายภาพของเมืองธนบุรี

การขยายตัว และพัฒนาบ้านเมืองทางฝั่งกรุงธนบุรี ในสมัยนี้เพียงแต่ริมฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยาลงมาทางใต้ บริเวณที่เคยเป็นกรุงธนบุรีเดิมมีการพัฒนาในด้านต่าง ๆ คงอยู่ภายในเขตคูเมืองเดิมจนถึงแนวแม่น้ำเจ้าพระยา โดยมีการพัฒนาในด้านต่าง ๆ ได้แก่

ก. การสร้างพระราชวัง

เมื่อปี พ.ศ. 2400 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวยังทรงพยายามที่จะเปิดพื้นที่ขยายตัวเมืองออกมาทางฝั่งกรุงธนบุรี โดยทรงโปรดฯ ให้ซื้อที่ดินในคลองมอญฝั่งเหนือ เพื่อสร้าง พระราชวังนั้นทูลทูลยาน ตามพระราชประสงค์ที่ว่า ถ้าหากพระองค์เสด็จสวรรคตลง และพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้รับพระราชสมบัติ โอรสธิดาและเจ้าจอมมารดา ซึ่งอยู่ในพระบรมมหาราชวัง อาจจะเกิดการกีดขวางแก่พระเจ้าอยู่หัวองค์ใหม่ จึงโปรดฯ ให้สร้างพระราชวังนี้ เพื่อเป็นที่เสด็จประพาส และเตรียมไว้เป็นที่อยู่ของ พระราชโอรส พระราชธิดาในภายหลังหน้า มีพระตำหนักที่เสด็จประทับ

การศึกษาคุณค่าสภาพแวดล้อมเมืองและชุมชนกรุงธนบุรีเพื่อการอนุรักษ์

แสดง ผังเมืองธนบุรีสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนกลาง (๖๔-๖๖)

สัญลักษณ์	พระราชวัง	ชุมชนอิสลาม
	วัด	สถานข้าราชการ
	ป้อมวิไชยประสิทธิ์	ชุมชนชาวตะวันตก
	แนวกำแพง	ตลาดน้ำ
	วัด	สถานีรถไฟสายตะวันตก

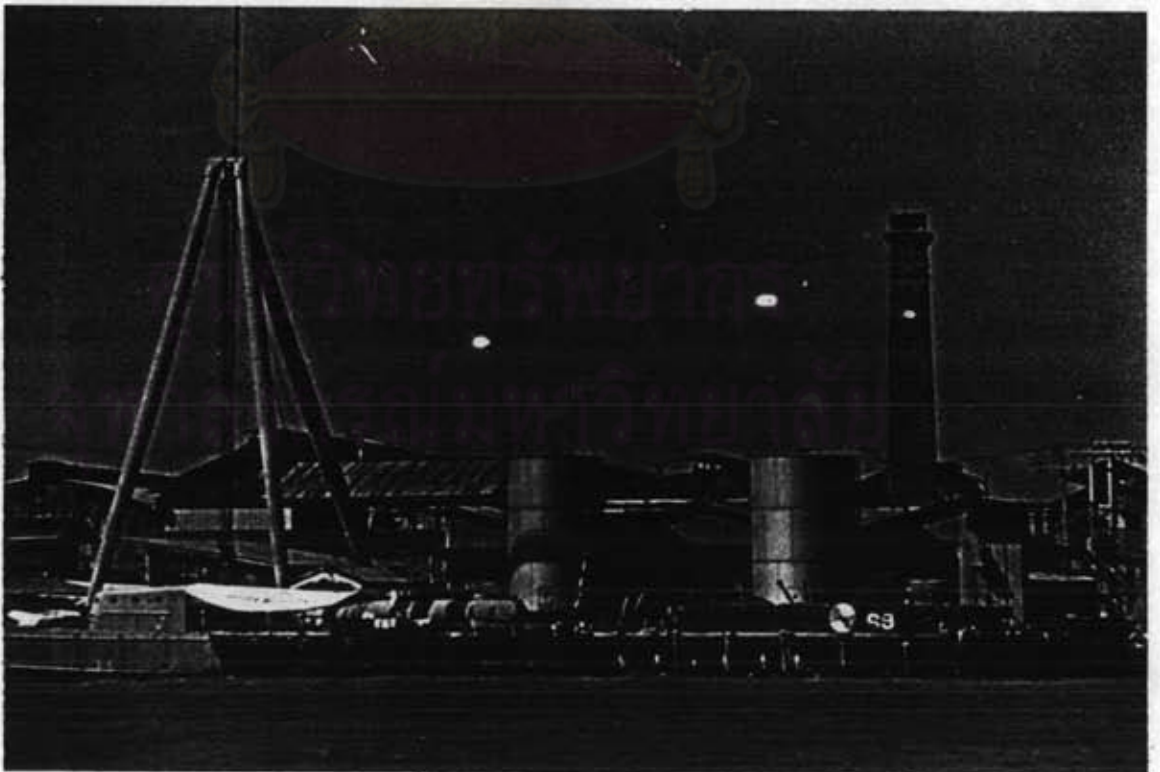
ที่มา จากการศึกษาค้นคว้าทางประวัติศาสตร์

แผนที่ 3.8

ภาพประกอบที่ 3.6 อาคารโรงพยาบาลศิริราชในสมัยแรก

ภาพประกอบที่ 3.7 อุ้เรือหลวง (กรมอุ้ทหารเรือในปัจจุบัน)

และคำหนักฝ่ายในหลายหมู่ มิเชื่อนเพชรล้อมรอบ แต่ก็ยังมีได้ลงมือสร้างเสร็จตามพระราชประสงค์ พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเสด็จสวรรคตเสียก่อน

ต่อมาในรัชสมัยรัชกาลที่ 5 ได้พระราชทานพระตำหนักในพระราชวังนั้นทออุทยาน ขึ้นเป็น โรงเรียนสอนภาษาอังกฤษ ครั้นโรงเรียนนั้นย้ายมายังโรงเรียนสุนันทาลัย (อันเป็นโรงเรียนราชินีขณะนี้) จึงพระราชทาน พระราชวังนั้นทออุทยาน ให้ใช้ในราชการทหารเรือมีชื่อเรียกสั้น ๆ ว่า "สวนอนันต์" (ปัจจุบันเป็นส่วนหนึ่งของกรมทหารช่างที่ 1 รักษาพระองค์)

ข. การสร้างสถานที่ราชการ

นอกจากนี้พื้นที่ฝั่งกรุงธนบุรียังคงมีการพัฒนาที่สำคัญเกิดขึ้นตามกระแสการพัฒนาของบ้านเมือง คือ " โรงถ่านหลวง " ซึ่งตั้งขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 4 เพื่อเป็นสถานีเติมเชื้อเพลิง ให้แก่เรือเดินทะเลขนาดใหญ่ของต่างประเทศ ที่เดินทางเข้ามาติดต่อค้าขายกับประเทศไทย โรงถ่านหลวงนี้ตั้งอยู่ที่บริเวณ ภูมิเจ้าเซ็น ใกล้ปากคลองวัดอรุณราชวราราม

ถัดจากโรงถ่านหลวงขึ้นไปทางเหนือบริเวณใต้วัดระฆังโฆสิตาราม เป็นที่ตั้งของอุโมงเรือหลวง และโรงหล่อหลวง สังกัดกรมทหารเรือ มีหน้าที่ทำการซ่อมและสร้างเรือรบไว้ป้องกันประเทศ

ต่อมาในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงวางรากฐานการพัฒนากองทัพเรือ ให้มีกำลังรบทั้งทางเรือ และทางบกให้เข้มแข็งทันสมัยตามแบบอย่างของยุโรป เพื่อเตรียมรับมือกับภัยอันตรายที่จะเกิดขึ้นกับประเทศในอนาคตเพราะในขณะนั้นจักรวรรดินิยมตะวันตก มีนโยบายต้องการประเทศในภูมิภาคเอเชียเป็นเมืองขึ้น และได้ส่งเรือรบเข้ามาคุกคามหลายประเทศทางแถบนี้อยู่เสมอ ๆ

พระองค์ทรงตระหนักถึงภาวะอันคับขันนี้โดยทรงวางรากฐานกองทัพให้มั่นคงทรงโปรดเกล้าฯ ให้สร้างอุโมงเรือหลวงขนาดใหญ่ขึ้นใต้วัดระฆังโฆสิตาราม เพื่อใช้ในการซ่อมและสร้างเรือรบที่นับวันจะมีจำนวนมากขึ้น

ในด้านการศึกษาวิชาการทหารเรือ และกองบัญชาการต่าง ๆ พระองค์ทรงโปรดเกล้าฯพระราชทานพระราชานิเวศน์เดิม ซึ่งเคยเป็นที่ประทับของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกเป็น ที่ว่าการกรมทหารเรือ เมื่อปี พ.ศ. 2426 ต่อมาในปี พ.ศ. 2432 ทรงพระราชทานพระราชวังนั้นทออุทยานเป็นที่ทำการทหารเรือ และในปี พ.ศ. 2443 ทรงพระราชทานพระราชวังเดิมกรุงธนบุรีให้เป็นที่ตั้ง โรงเรียนนายเรือ

ต่อมากิจการของกองทัพเรือมีจำนวนเรือหลวงมากขึ้นทั้งขนาดเรือก็ใหญ่ขึ้น จึงได้มีการขยายอยู่ เมื่อ พ.ศ.2447 เป็นอุคอนกรีต ปัจจุบันเรียกว่า อุหมายเลข 1 นอก ดำเนินการก่อสร้างโดยบริษัท ขางกอกต็อก โดยสร้างเสร็จในปี พ.ศ. 2449 และได้มีการขยายโรงอุหลวงขึ้นเรื่อย ๆ ตามกำลังการทำงานที่มีความสำคัญขึ้น ในปี พ.ศ.2452 ได้มีการสร้างปั้นจั่นสามขาสำหรับยกของหนักขึ้น (ปั้นจั่นสามขาดังกล่าว ยังคงมีมาให้เห็นอยู่ทุกวันนี้) และได้ขยายอุหลวงนี้ให้ยาวออกไปจนถึงกับอุนอก เรียกว่า อุหมายเลข 1 อุใน อุนี้แล้วเสร็จในปี พ.ศ.2459 โดยมีเนื้อที่ทั้งหมด 40 ไร่ (100 ปีกรมอุทหารเรือ, 2536)

ค. การพัฒนาทางการศึกษา และการแพทย์ไทย

ถึงแม้ในเวลานี้ พื้นที่ทางฝั่งพระนครจะมีการพัฒนาทางด้านต่าง ๆ มากมาย แต่ทางฝั่งธนบุรีก็มีการพัฒนา โดยการพัฒนาส่วนใหญ่ยังคงอยู่ในเขตกรุงธนบุรีเดิมเสียเป็นส่วนใหญ่ และการพัฒนาที่นับว่าส่งคุณประโยชน์อย่างเอนกอนันต์ต่อชาวไทยมาจนทุกวันนี้คือ การเริ่มต้นจัดตั้งโรงเรียนสตรีแห่งแรกของไทย โดยคณะหมอสอนศาสนาิกายอเมริกันเพรสไบทีเรียน ซึ่งดำเนินการจัดตั้งโดย ดอกเตอร์ เฮ้าส์ และนางแอนเรียต โรงเรียนนี้มีชื่อว่า โรงเรียนสตรีแอนเรียต เอ็ม เฮ้าส์ (Harriet M. House School for Girls) หรือที่คนไทยรู้จักกันดีในนามของ โรงเรียนกุลสตรีวังหลัง โรงเรียนแห่งนี้ได้เปิดทำการสอนเมื่อวันที่ 13 พฤษภาคม 2417 และกิจการของโรงเรียนมีความเจริญก้าวหน้าขึ้นเรื่อย ๆ มีผู้คนสนใจส่งบุตรหลานเข้าเรียนมากขึ้นทุกปี จนสถานที่เดิมคับแคบไปจนกระทั่งปี พ.ศ.2463 จึงได้ย้ายไปอยู่ที่ตำบลบางกะปิ เปลี่ยนชื่อใหม่เป็น โรงเรียนวัฒนาวิทยาลัย และได้ดำเนินกิจการมาจนทุกวันนี้

ต่อมาสถานที่ที่เคยเป็นโรงเรียนสตรีวังหลัง พระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้ากรมขุนสงขลานครินทร์ (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าจุฬาภรณวลัยลักษณ์ อัครราชกุมารี) ได้รับซื้อไป และเปลี่ยนแปลงจัดสร้างอาคารสำหรับเป็นที่พนักนักเรียนพยาบาล เพราะมี อาณาเขตติดกับโรงพยาบาลศิริราช

นอกจากโรงเรียนสตรีวังหลังที่ได้ตั้งขึ้นเมื่อปี พ.ศ.2417 ต่อมาในปี พ.ศ.2421 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงโปรดฯ ให้ศาสตราจารย์ แมคฟาร์แลนด์ เป็นผู้จัดสร้างโรงเรียนรัฐบาลขึ้นที่ พระราชวังนันทอุทยาน โดยเปิดสอนวิชาภาษาอังกฤษให้แก่บุตรของผู้มีบรรดาศักดิ์และบุตรของข้าราชการ โดยทรงพระราชทานชื่อว่า King's College และต่อมาในปี พ.ศ.2424 ทรงโปรดฯ ให้ย้ายโรงเรียน

นั้นทอทธาน มาเปิดสอนรวมกันที่ โรงเรียนสุนันทาลัย ปากคลองตลาด ที่สร้างขึ้นเมื่อปี พ.ศ.2423 เพื่อเป็นอนุสรณ์แก่ สมเด็จพระนางเจ้าสุนันทากุมารีรัตน์ ซึ่งในปัจจุบันคือ โรงเรียนราชินี

ในปี พ.ศ.2429 โรงพยาบาลศิริราช หรือที่เรียกกัน ในสมัยโบราณว่า โรงพยาบาลวังหลัง ได้ถือกำเนิดขึ้นด้วยพระมหากรุณาธิคุณของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงให้สร้างสถานพยาบาลขึ้นที่ฝั่งธนบุรี เพื่อเป็นที่เชี่ยวชาญรักษาผู้ป่วยที่ยากจน

ในชั้นแรก พระองค์ทรงพระราชทานทรัพย์ส่วนพระองค์ เป็นเงิน 10,000 บาท เพื่อก่อสร้างโรงเรียนขึ้นตามความจำเป็นในบริเวณวังหลังเดิม ต่อมาเมื่อปี พ.ศ.2430 สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอเจ้าฟ้าศิริราชกกุธภัณฑ์ ได้ทรงพระประชวร ด้วยโรคบิดจนสิ้นพระชนม์ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯ ให้จัดสร้าง พระเมรุสำหรับถวายพระเพลิงเป็นกรณีพิเศษ เมื่อเสร็จพิธีถวายพระเพลิงแล้ว ให้ตัดแปลง นำมาสร้างเป็นโรงพยาบาล และได้พระราชทานชื่อว่า "โรศิริราชพยาบาล" เพื่อเป็น อนุสรณ์ถึงพระราชโอรสของพระองค์

โรงพยาบาลศิริราช ถือกำเนิดขึ้นที่ฝั่งกรุงธนบุรี บริเวณ วังหลังเดิมนั้น นับได้ว่าเป็นโรงพยาบาลที่เปิดทำการรักษาโดยแพทย์แผนปัจจุบัน และเป็น แหล่งกำเนิดของวิทยาการทางการแพทย์แผนปัจจุบันของไทยต่อมา ด้วยพระมหากรุณาธิคุณ ของสมเด็จพระเจ้าฟ้ามหิดลาธิเบศร์อัครราชกุมาร บิดาแห่งการแพทย์ไทย

ง. การพัฒนาด้านคมนาคมขนส่ง

การคมนาคมติดต่อสื่อสารในช่วงแห่งการพัฒนาย่านเมือง อย่างรวดเร็ว ไม่ว่าจะเป็นการขุดคลอง ตัดถนน สร้างสะพาน การรถไฟ การไปรษณีย์ ซึ่งสิ่งต่าง ๆ เหล่านี้ เกิดพัฒนาขึ้นอย่างรวดเร็วในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า เจ้าอยู่หัว

ส่วนการคมนาคมติดต่อทางฝั่งธนบุรี คงจะพอกกล่าวถึง ได้ใน 2 ลักษณะคือ การคมนาคมติดต่อภายในพื้นที่ฝั่งธนบุรี และการคมนาคมติดต่อระหว่าง ฝั่งธนบุรี และฝั่งพระนคร

การคมนาคมติดต่อภายในพื้นที่ฝั่งธนบุรีในช่วงรัชกาลที่ 5 ถือได้ว่าเป็นยุคเริ่มต้นแห่งการพัฒนา การคมนาคมติดต่อส่วนมากยังคงเป็นรูปแบบเดิม คือ อาศัย คลองสายสำคัญเป็นเส้นทางคมนาคม ส่วนถนนหนทางยังไม่ค่อยมีปรากฏให้เห็นมากดัง

เช่นฝั่งพระนคร คงมีแต่เพียงแนวถนนสายเล็ก ๆ ที่ตัดจากหลังกระทรวงทหารเรือ (กองทัพเรือ) ตลอด ตามแนวคูเมืองเดิมจนถึงหลัง โรงพยาบาลศิริราช มีชื่อเรียกตามชื่อ วัดที่อยู่หัวถนน และ ทำยถนนว่า " ถนนอรุณอมรินทร์ " และมี " ถนนอิสราภาพ " วิ่งขนานกับ คลองคูเมือง เดิมอีกเส้นหนึ่ง แต่ลักษณะของการคมนาคมทางบก ในพื้นที่กรุงธนบุรีนี้ยังไม่ค่อยได้รับความนิยมเท่าใดนัก โครงข่ายถนนยังเชื่อมต่อกันไม่ทั่วถึง เพราะเหตุที่ฝั่งกรุงธนบุรีนี้มีคลองอยู่เป็นจำนวนมากถนนหนทางยังคงเป็นเพียงทางคนเดินที่ลัดเลาะไปตามขนั้คสวน และอยู่ภายในเขตคูเมืองเดิม ไม่เลยแนวถนนอิสราภาพออกไป (ชัย เรื่องศิลป์, 2526)

จนกระทั่ง สมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงสร้างสะพานเป็นสาธารณประโยชน์ในโอกาสวันเฉลิมพระชนมพรรษา สะพานที่ทรงสร้างเหล่านี้มีคำว่า " เจริญ " นำหน้า มีอยู่ทางฝั่งพระนคร 5 สะพาน คือ สะพานเจริญรัช 31 สะพานเจริญราษฎร์ 32 สะพานเจริญศรี 34 สะพานเจริญทัศน์ 35 สะพานเจริญสวัสดิ์ 36 และสะพานทางฝั่งธนบุรี 1 สะพาน คือ สะพานเจริญพาสัน 33 เป็นสะพานคอนกรีตข้ามคลองบางกอกใหญ่ เชื่อมพื้นที่กรุงธนบุรีฝั่งเหนือและฝั่งใต้เข้าด้วยกันที่ ถนนอิสราภาพ จึงทำให้ทิศทางการขยายตัวของเมืองและระบบโครงข่ายทางฝั่งธนบุรี มีทิศทางการขยายตัวลงมาจากตอนใต้ ทางอำเภอคลองสาน ที่มีที่ตั้งของโรงสี และโกดังสินค้าอยู่เป็นจำนวนมาก ประกอบกับการรองรับการเชื่อมต่อของพื้นที่กรุงธนบุรีและกรุงเทพฯ โดยสะพานพุทธยอดฟ้าในรัชกาลต่อมา

ในปี พ.ศ. 2464 รัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว กรมรถไฟหลวง ได้สร้างสถานีรถไฟบางกอกน้อยขึ้นที่ บริเวณปากคลองบางกอกน้อยเพื่อเป็นการขยายการคมนาคมทางรถไฟสายใต้ และสายตะวันตก ขึ้นอีกสายหนึ่ง นอกจากนี้ยังมีสถานีต้นทางของรถไฟสายแม่กลอง ตั้งอยู่ที่อำเภอคลองสาน (บริเวณวงเวียนใหญ่ในปัจจุบัน)

นอกจากการคมนาคมติดต่อภายในฝั่งกรุงธนบุรี เองแล้ว การติดต่อสื่อสารกันระหว่างฝั่งกรุงธนบุรีและฝั่งพระนคร ตั้งแต่ครั้งโบราณยังคงเป็นการติดต่อโดยทางน้ำ อาศัยเรือพายและเรือแจว ข้ามแม่น้ำเจ้าพระยาไปมาหาสู่กัน และมีท่าเรือเป็นจุดเชื่อมการติดต่อที่สำคัญ เช่น ท่าวังหลัง ท่าช้าง(ท่าพระ) ท่าพระจันทร์ ฯลฯ ครั้นเมื่อเทคโนโลยีเจริญก้าวหน้าขึ้น เรือเดินทะเล เรือสินค้าของชาวตะวันตก เข้ามาจอดยังกรุงรัตนโกสินทร์มากขึ้น การข้ามฝากด้วยเรือพาย และเรือแจวไม่สะดวกดังเช่นเคย ในปี พ.ศ. 2432 (รัชกาลที่ 5) ได้มีการนำเรือกลไฟ มารับส่งผู้โดยสาร ซึ่งดำเนินการโดยบริษัท สติมฟลอตทิลลาทูน จำกัด เดินเรือกลไฟรับส่งผู้โดยสาร 9 สาย คือ สายวัดสามปลื้ม - ปากน้ำ บางรัก - ปากลัด วัดสามปลื้ม - ปากเกร็ด บางคอแหลม - ท่าเตียน วัดสามปลื้ม -

สามเสน ท่าเตียน - คลองบางกอกน้อย ท่าเตียน - ตลาดพลู ท่าเตียน - วัดอรุณ
ท่าช้าง - วัดระฆัง ทำให้การคมนาคมติดต่อของผู้ที่อยู่ใกล้แม่น้ำทั้งสองฝั่ง ติดต่อกันได้สะดวก
รวดเร็วและกว้างไกลยิ่งขึ้น (ชัย เรื่องศิลป์, 2526)

ปี พ.ศ. 2468 ได้มีการเปิดใช้สะพานพระราม 6 เป็น
สะพานข้ามแม่น้ำเจ้าพระยาขึ้นเป็นสะพานแรก ซึ่งเป็นสะพานเชื่อมทางรถไฟสายเหนือและ
สายใต้ แต่บริเวณที่ก่อสร้างสะพานพระราม 6 นี้ยังเป็นที่สวนเป็นส่วนใหญ่ และเป็นพื้นที่ที่ยัง
ห่างไกลจากชุมชนอยู่ จึงไม่ค่อยมีผู้ใช้สะพานนี้เท่าที่ควร จึงไม่ค่อยมีผลต่อการพัฒนาทางพื้นที่
กรุงเทพมหานครเท่าใดนัก เนื่องจากยังไม่มีโครงข่ายถนนเชื่อมต่อถึงกัน

3. การตั้งถิ่นฐานชุมชน

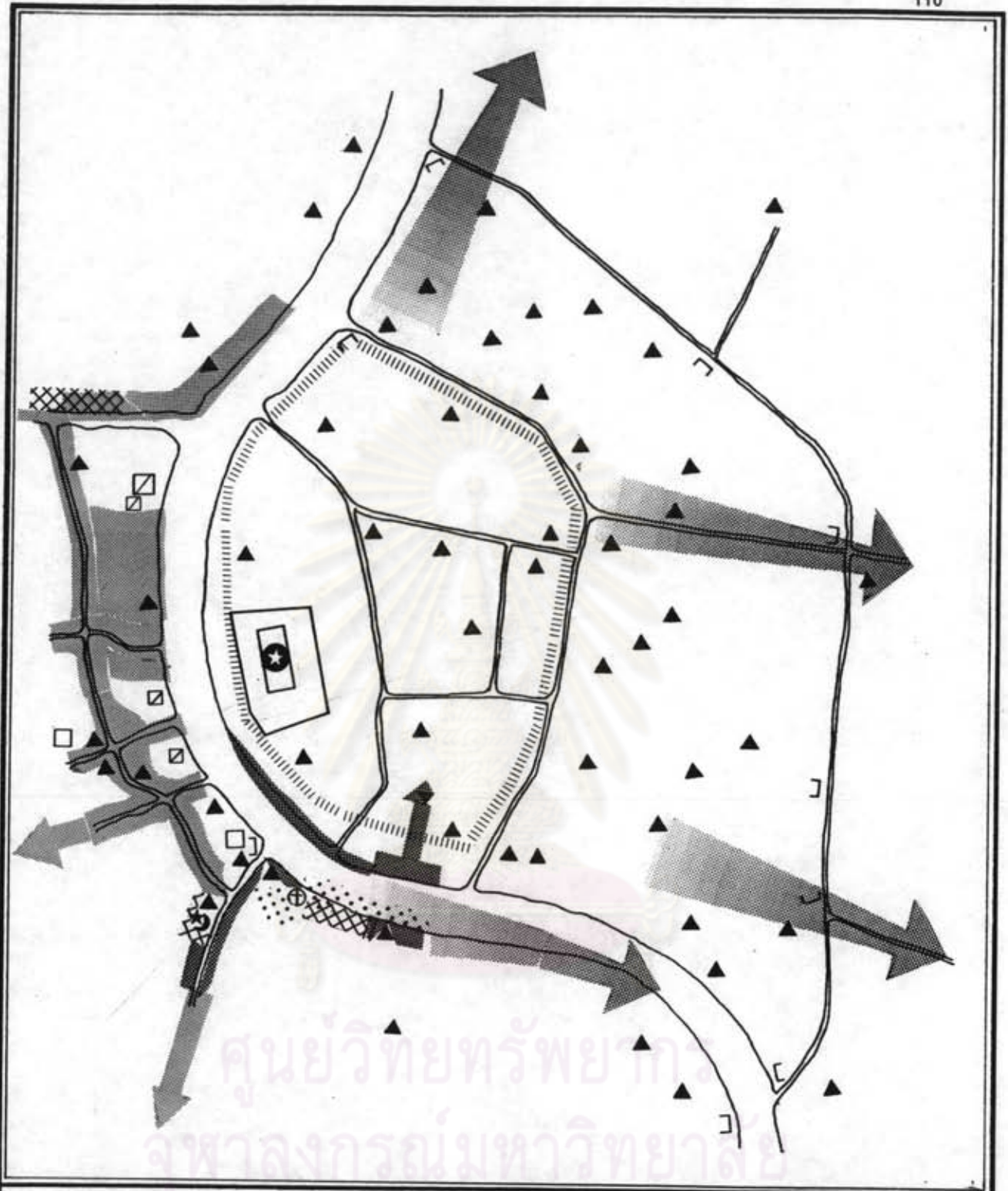
ตั้งแต่ในอดีตปัจจัยหลักในการพัฒนาและขยายตัวของชุมชนที่อยู่
อาศัยมักจะอาศัยสาเหตุ 2 ประการคือ การสร้างวังเพิ่มขึ้น บรรดาข้าราชการ เสนา
ข้ารับใช้ต่าง ๆ ก็มีการไปตั้งบ้านเรือนใกล้ ๆ กับวังที่สร้างขึ้นใหม่เพื่อสะดวกในการเข้าเฝ้า
รับใช้สนองพระบรมราชโองการ และอีกปัจจัยหนึ่งก็คือ การขุดคลอง และการตัดถนนเพิ่มขึ้น
ทำให้การคมนาคมติดต่อสัญจรทำได้สะดวกยิ่งขึ้น ราษฎรต่าง ๆ ทั้งที่อยู่อาศัยอยู่เดิม และผู้ที่
อาศัยใหม่มักจะขยับขยายสร้างบ้านเรือนบริเวณคลองถนนหนทางสายใหม่กันส่วนใหญ่

ในพื้นที่กรุงเทพมหานครนับตั้งแต่มีการย้ายเมืองหลวงมายังฝั่งพระนคร
แล้ว บริเวณชุมชนที่อยู่อาศัยของฝั่งธนบุรียังคงอยู่ตามแนวคลองดั้งเดิม และลักษณะเป็นชุมชน
ริมน้ำที่อาศัยคลองเป็นเส้นทางสัญจรหลัก

การขยายตัวของชุมชนทางฝั่งธนบุรีได้มีปัจจัยมาจากการขยาย
ตัวตามแกนนำจากการก่อสร้างพระราชวังขึ้นใหม่ และตามแนวแกนคลองหรือถนนที่ตัดขึ้นใหม่
ดังเช่นฝั่งพระนครแต่อย่างใด จะเป็นการขยายตัวมาทางตอนใต้ตามแนวแม่น้ำเจ้าพระยาที่
เป็นเส้นทางคมนาคมหลัก ที่มีชาวต่างประเทศมาจอดเรือค้าขายและสร้างโกดังเก็บสินค้า

ก. ชุมชนชาวไทย

ที่อยู่อาศัยของชาวไทยดั้งเดิมบริเวณ กรุงเทพมหานครยังคงมี
ความเป็นอยู่ในลักษณะเดิม โดยมากจะตั้งบ้านเรือนอยู่ตั้งแต่สมัยบรรพบุรุษ และตกทอดสู่รุ่น
ลูกหลาน ส่วนทางด้านใต้ของ พระราชวังเดิม ตั้งแต่วัดกัลยาณมิตรลงไปจนถึงวัดประยูร
วงศาวาส วัดนิชชัญญะติการาม และวัดอนงค์าราม ยังคงเป็นที่อยู่ของตระกูลขุนนาง และ
บรรดาญาติพี่น้อง บริวารและบางส่วนก็ขายคืนให้แก่ทางราชการไปบ้าง

การศึกษาคุณค่าสภาพแวดล้อมเมืองและชุมชนกรุงธนบุรีเพื่อการอนุรักษ์

แสดง ที่ตั้งชุมชนต่าง ๆ ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ (ร๔-ร๖)

สัญลักษณ์	■ ชุมชนชาวไทย	⊠ ชุมชนชาวมุสลิม
	○ ชุมชนชาวตะวันตก	↑
	■ ชุมชนชาวจีน	

ที่มา จากการศึกษาค้นคว้าทางประวัติศาสตร์

แผนที่ 3.9

ส่วนผู้ที่อยู่อาศัยในคลองบางกอกใหญ่ ส่วนมากเป็นบ้านเรือนของบรรดาขุนนางและข้าราชการในรัชกาลก่อน ๆ ตั้งแต่สมัยพระเจ้าตากสินมหาราช เป็นบ้านของผู้ที่มีฐานะคืออยู่ โดยหน้าบ้านส่วนมากจะอยู่ติดกับคลองเพื่อสะดวกในการคมนาคมใช้สอยทั้งในการอุปโภคและบริโภค ส่วนพื้นที่หลังบ้านยังคงเป็นสวนผลไม้และสวนพลูอยู่มาก

ในสมัยรัชกาลที่ 6 มีบ้านของเจ้าพระยาสุธรรมมนตรี ตั้งอยู่และเป็นบ้านในคลองบางกอกใหญ่หลังแรกที่มีไฟฟ้าใช้ ตั้งแต่บริเวณปากคลองไปจนถึงตลาดพลูเป็นบ้านของเจ้านายชั้นผู้ใหญ่ และบริเวณที่เรียกกันว่า ตลาดพลู เปรียบเสมือนกับศูนย์กลางของแหล่งค้าขาย มีข้าวของเครื่องใช้มากมายมาตั้งร้านค้าขายกัน และยังเป็นย่านบันเทิงของคนแถบนั้นคือ มีโรงบ่อนใหญ่สำหรับเล่นถั่ว เล่นโป ติดกับตัวตลาดพลู ต่อออกมาเป็นลานกว้างใหญ่ ยาวไปตามริมคลอง เป็นที่สำหรับซื้อขายพลู มีเรือจอดเรียงรายเป็นตลาดค้าขายพลูที่สำคัญของกรุงรัตนโกสินทร์ก็ว่าได้

บริเวณตลาดพลูนี้ จัดได้ว่าเป็นย่านชุมชนสำคัญแห่งหนึ่งของกรุงธนบุรีที่มีความสำคัญมาตั้งแต่สมัยกรุงธนบุรี เพราะบริเวณนี้เป็นที่ตั้งของวัดสำคัญในสมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี คือ วัดบางยี่เรือนอกหรือวัดบางยี่เรือใต้ (วัดอินทาราม) ตามพระราชพงศาวดารฯ ฉบับบริติชมิวเซียมเขียนว่า

"สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงศีล บำเพ็ญพระธรรมกรรมอยู่ พระตำหนักวัดบางยี่เรือนอก 5 เเวรให้ทำกุฏิ 120 กุฏิ แล้วให้บูรณะปฏิสังขรณ์พระพุทธรูป และเจดีย์ วิหารคู่มิพระอุโบสถนั้นให้ขุดลงแล้วปลูกบัวหลวง" (อ้างถึงใน เปิดวังสมเด็จพระเจ้าตากสิน .106)

ต่อจากวัดมาจะมีโรงซ่อมเรือ (หรือ "คานเรือ") ขนาดใหญ่ เช่น เรือบรรทุกข้าวเปลือกจากเหนือ เรือเอี่ยมจัน ฯลฯ และในบริเวณนี้เป็นบ้านคหบดี และบ้านข้าราชการชั้นผู้ใหญ่อยู่เป็นจำนวนมาก อาทิ บ้านพ่อค้าพลูใหญ่ ต้นสกุล ทั้งสบุตร บ้านหรือวังหม่อมเจ้าคุ้ม ผู้บัญชาการทหารเรือ บ้านพระยาชลธารฯ นายทหารต้นสกุล ชลานุเคราะห์ และวังกรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ (น.ม.ล.) เป็นต้น

ข. ชุมชนชาวตะวันตก

นับตั้งแต่ปลายสมัยรัชกาลที่ 3 ประเทศไทยเริ่มมีการเปิดประเทศติดต่อค้าขายกับชาวตะวันตกมากขึ้น จึงทำให้การหลั่งไหลเดินทางเข้ามาสู่ประเทศไทยของ ชาวตะวันตกมีเพิ่มมากขึ้นเป็นเงาตามตัว

การเดินทางเข้ามาสู่กรุงรัตนโกสินทร์ในสมัยนั้น จะเดินทางเข้ามาทางลำภา โดยอาศัยแม่น้ำเจ้าพระยา และจะเข้ามาจอดเรือพักเพื่อเตรียมติดต่อค้าขายบริเวณที่จอดเรือ มักจะจอดอยู่ริมแม่น้ำเจ้าพระยาฝั่งธนบุรี ซึ่งรวมตัวอยู่กันเป็นชุมชนของชาวตะวันตก

ทางฝั่งธนบุรีมีการรวมตัวของชุมชนชาวตะวันตกอยู่ด้วยกัน

2 พวกใหญ่ ๆ คือ

1. ที่อาศัยอยู่ดั้งเดิมบริเวณกุฎจีนฝั่งธนบุรี

บริเวณนี้มีการตั้งถิ่นฐานตั้งแต่สมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี เป็นต้นมา และบรรดาชาวตะวันตกที่เดินทางเข้ามาใหม่ (ในช่วงปลายรัชกาลที่ 1) ก็จะมาตั้งถิ่นฐานอยู่ในบริเวณนี้ แม้แต่พวกมิชชันนารีที่ระยะแรกเข้ามาอยู่ที่วัดเกาะ (วัดสัมพันธวงศ์) ใกล้กับลำเพ็ญก็ย้ายมาอยู่บริเวณกุฎจีนเช่นเดียวกัน

2. บริเวณหน้าวัดประยุรวงศาวาส

บริเวณนี้เป็นจุดที่พักของพ่อค้าที่เดินทางเข้ามาตั้งแต่ช่วงปลายสมัยรัชกาลที่ 3 เป็นต้นมา โดยมีตึกที่รับรองชาวต่างประเทศเป็นตึก 2 ชั้น ตั้งอยู่ใกล้บ้านพักของ สมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาประยุรวงศ์ อัครเสนาบดีกลาโหมและเสนาบดีคลัง ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ 4 นายโรเบิร์ต อันเตอร์ (คนไทยเรียกว่า นายหันแตร์) พ่อค้าชาวอังกฤษ เข้าบ้านตึกหลังนี้อยู่ ต่อมาในปี พ.ศ. 2398 ใช้เป็นที่รับรองของ เซอร์ฮอน บาวริง ราชทูตอังกฤษในรัชสมัยพระนางเจ้าวิคตอเรีย ที่เดินทางเข้ามาเพื่อทำหนังสือสัญญาทางพระราชไมตรี และการค้า (สัญญาบาวริง) พร้อมด้วย นายฮารี ปาร์ก ขุนนางอังกฤษ รวมในคณะทูตทั้งหมด 24 คน (เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 3 เล่ม 1 หน้า 115 อ้างถึงใน องค์ประกอบทางกายภาพกรุงรัตนโกสินทร์ หน้า 195)

นอกจากนี้ยังมี หม่อมแอนนา เลียวโนเวนส์ ชาวอังกฤษ ซึ่งเข้ามาสอนภาษาอังกฤษให้แก่พระราชโอรสและเจ้านายในพระบรมมหาราชวัง เมื่อแรกมาถึง หม่อมแอนนาพักอยู่ที่บ้านสมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค) ซึ่งเป็นบ้านขนาดใหญ่ ริมคลองสานหลังวัดประยุรวงศาวาส ต่อมาหม่อมแอนนาได้ย้ายไปอยู่บ้านอีกหลังหนึ่งใกล้ ๆ กัน ตรงที่ดินในบริเวณบ้านเดิมของ สมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาประยุรวงศ์ (คิส บุนนาค) เป็นบ้านไม้ 2 ชั้น มี 9 ห้อง รวมทั้งห้องน้ำ และมีระเบียงที่ชั้นบน

ที่อยู่อาศัยของ หมอบรัดเลย์ และคณะได้เข้าบ้าน
ของ เจ้าพระยาคลัง (ดิศ) ตั้งแต่ปลายสมัยรัชกาลที่ 3 ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ 4 ทรง
พระราชทานที่ดินให้ปลูกบ้านเรือนอยู่ใหม่ที่ปากคลองบางกอกใหญ่ ริมบ่อนวิไชยประสิทธิ์ หลัง
วังกรมหลวงวงศาธิราชสนิท หมอบรัดเลย์และคณะ จึงได้ย้ายมาอยู่ที่บ้านหลังนี้ และดำเนิน
กิจการรักษาโรค และทำโรงพิมพ์ จัดพิมพ์หนังสือพิมพ์ชื่อ " บางกอกคาแลนเดอร์ " (Bangkok Calender) นับว่าเป็นผู้ริเริ่มระบบการพิมพ์ในประเทศไทย และหมอบรัดเลย์
อาศัยอยู่บ้านหลังนี้จนถึง แก่กรรมใน พ.ศ.2416 (ช่วงต้นของรัชกาลที่ 5)

ค. ชุมชนชาวจีน

ชาวจีนเดินทางเข้ามามีบทบาทในประเทศไทยในหลาย
ยุคหลายสมัยนับตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาเรื่อย ๆ มา จนกระทั่งถึงในสมัยรัชกาลพระบาท
สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ในยุคที่สยามประเทศเริ่มมีบทบาททางเศรษฐกิจทางภูมิภาค
แถบนี้อีกครั้งหนึ่ง การติดต่อค้าขายกับชาวตะวันตกมีความสำคัญมากขึ้น และด้วยอุปนิสัยของ
ชาวไทยที่ไม่นิยมทำการค้าขาย คั้งที่เคยมีภาษิตว่า " ลีบพ่อค้าไม่เท่าหนึ่งพระยาเลี้ยง "
พ่อค้าชาวจีน จึงเข้ามามีบทบาทสำคัญในการติดต่อค้าขายกับต่างประเทศ ทั้งในด้านเป็นพ่อค้า
คนกลางรับซื้อสินค้าจากชาวไทยขายให้ชาวตะวันตก ในขณะที่เดียวกันก็เป็นพ่อค้าปลีกนำสินค้า
จากต่างประเทศมากมายมาขายให้คนไทย นอกจากนี้ชาวจีนยังเข้ามาเป็นกรรมกรรับจ้าง
ใช้แรงงานในประเทศไทย ในสมัยที่บ้านเมืองพัฒนาไม่ว่าจะเป็นกรรับจ้างขุดคลอง ตัดถนน
หรือแม้กระทั่งกรรมกรแบกหามสินค้าตามท่าเรือต่าง ๆ

กลุ่มชาวจีนในสมัยนั้น มีการตั้งถิ่นฐานที่เป็นหลักแหล่ง
ทั้งฝั่งพระนคร และฝั่งธนบุรี โดยกระจายตัวตาม 2 ฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยาทางฝั่งพระนคร
จะตั้งอยู่บริเวณใต้กำแพงพระนคร ทางปากคลองผดุงกรุงเกษมด้านใต้เป็นชุมชน ชาวจีน
ขนาดใหญ่ และเป็นชุมชนดั้งเดิมที่มีมาตั้งแต่สมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก(ย้ายมา
จากบริเวณพระบรมมหาราชวัง) โดยเป็นชุมชนทั้งริมแม่น้ำเจ้าพระยาและริมถนน สำเเพง
เขาวราช เจริญกรุง เป็นย่านการค้าขายที่สำคัญในสมัยนั้น โดยมีสินค้าจากต่างประเทศเข้า
มาจำหน่ายมากมาย

สำหรับชาวจีนที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานทางฝั่งธนบุรีมี 3 ชุมชน
ใหญ่ ๆ คือ

1. เรือนแพบริเวณ 2 ฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยาช่วงกรุง
รัตนโกสินทร์และกรุงธนบุรี เป็นบริเวณที่มีเรือแพจอดเรียงรายไปตลอดแนว ขนาดของเรือ
แพเหล่านี้จะมีขนาดใกล้เคียงกัน คือประมาณ 30-40 ฟุต เป็นเรือแปดชั้นเดียว ฝาขัดตะ

มีหลังคามุงจาก โดยเรือนแพเกือบทั้งหมดเป็นที่ทำการค้าของชาวจีน ชุมชนเรือนแพเหล่านี้ปรากฏให้เห็น จนกระทั่งกลางรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ในตอนปลายรัชกาล เมื่อมีการพัฒนาการคมนาคมทางบก มีการตัดถนนสายใหม่ ๆ ขึ้น ชุมชนริมน้ำเหล่านี้ได้ย้ายไปปลูกสร้างบ้านเรือนตามแนวถนนที่ตัดขึ้นใหม่ (สาวิตรี ทัญยะสุด, 2527)

2. บริเวณตลาดคนลู่ คลองบางกอกใหญ่ ชุมชนชาวจีนที่อยู่บริเวณ ตลาดคนลู่ในคลองบางกอกใหญ่ ส่วนมากจะตั้งร้านค้าขายของอยู่อย่างถาวร บางส่วนก็ขายเรือเร่ขายของในคลองหาเลี้ยงชีพ โดยจะขายพวกสินค้าประเภท อาหาร เป็นส่วนใหญ่ นอกจากนี้ยังมีชาวจีนที่ทำการเกษตร โดยปลูกผลไม้ เป็นจำนวนมาก ซึ่งนับว่าเป็นชุมชนจีนชุมชนเดียวที่ทำการเกษตรกรรม

3. บริเวณริมน้ำเจ้าพระยาทางตอนใต้ ตรงข้ามลำเพ็ญ บริเวณวัดทองบน (วัดทองธรรมชาติ) กับวัดทองล่าง (วัดทองนพคุณ) ตรงข้ามกับท่าน้ำทรงสวัสดิ์ (ทรงวาด) ของฝั่งพระนคร บริเวณนี้เป็นย่านขนส่งสินค้าออกต่างประเทศ ที่สำคัญที่เรียกว่า " ฮวยจันลิ่ง " หรือ " ท่าเรือกลไฟ " มีท่าเรือส่งสินค้า โรงสีข้าว โรงปูนขาว โดยจะมีสาขา สำนักงาน และร้านค้าปลีกอยู่ทางฝั่งลำเพ็ญ ชุมชนชาวจีนที่อาศัยอยู่ทางฝั่งธนบุรีนี้เป็นชาวจีนที่มีฐานะร่ำรวยจึงไม่แออัดเหมือนดังเช่นฝั่งลำเพ็ญ เค็มที่ดินบริเวณนี้เป็นของ คุณหญิงพิศลสมบัตินิธิบุรุษ ซึ่งเป็นที่ที่บิดา นายตัน ฉืออ้วง มาเช่าแพอยู่ใกล้บริเวณนี้เพื่อขายสินค้าที่บรรทุกเรือสำเภามาจากชัวเถา ในประเทศจีนเมื่อขยายกิจการใหญ่โตขึ้น บิดานายตัน ฉืออ้วงจึงเช่าที่ริมน้ำบริเวณนี้และเช่าตึกแถว 2 ชั้นแบบจีน ซึ่งมีอยู่ที่ที่ดินสำหรับนำนกอยู่ พร้อมทั้งทำการค้าและต่อมาได้ซื้อที่บริเวณนี้ไว้เป็นกรรมสิทธิ์ โดยปลูกบ้านขนาดใหญ่แบบจีนของนายตันฉืออ้วง ตันตระกูลหวังหลี อยู่ตรงกลางเป็นประธาน (ลูบือ) ซึ่งเทียบได้กับหอกกลางของเรือนหมู่ของไทย และมีตึกแถว 2 ชั้น หนาบอยู่ 2 ข้างให้เป็นที่พักของพนักงานบริษัทเหมือนกับตึกบริการหรือหอของไทย ด้านหน้าเป็นลานกว้าง สำหรับขนถ่ายสินค้า ซึ่งที่ดินบริเวณนี้ยังคงหลงเหลือร่องรอยสถาปัตยกรรมของจีนให้เห็นได้จนถึงปัจจุบันนี้ (สาวิตรี ทัญยะสุด, 2527)

บริเวณท่าดินแดง ริมน้ำเจ้าพระยาฝั่งตะวันตก บริเวณนี้มีบ้านตึกแบบจีนอยู่หลายหลัง แต่ที่มีขนาดใหญ่และอยู่ในสภาพดี คือ บ้านโป๊ซกี เป็นกลุ่มบ้านแบบจีนของหลวงวารีราชยุกต์ (เจ็ลัว๊ว) เป็นบุตรชายของเจ็ลัว๊วอแซ ซึ่งเดินทางมาจากหมู่บ้านใกล้ชัวเถาในจีนมาตั้งรกรากทำมาหากินที่เมืองไทย โดยในระยะแรก อยู่ที่แพริมน้ำในบริเวณนี้ ต่อมาเมื่อทำการค้าขายได้ดี จึงซื้อที่ดินบริเวณนี้ และสร้างอาคารขึ้นเดียวแบบสถาปัตยกรรมจีนไว้ (องค์ประกอบทางกายภาพกรุงรัตนโกสินทร์, 2525)

ง. ชุมชนพ่อค้าชาวอินเดีย

ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

พวกแขกชาวอินเดียเข้ามาทำมาหากินค้าขายในพระนครกันมาก ตามที่ปรากฏในหนังสือพิมพ์ บางกอกกาแลนเดอร์ของหมอบรัดเลย์ เมื่อ พ.ศ.2405 ได้กล่าวถึงกลุ่มพ่อค้าแขกที่อยู่รวม กลุ่มกันบริเวณ ดึกขาว ดึกแดง ริมแม่น้ำเจ้าพระยามุ่งตะวันตก ใกล้กับตลาดสมเด็จพระเจ้า พระยาบรมมหาพิชัยญาติ คือ บริเวณถนนท่าดินแดง เชื่อกันว่าน้ำราชวงศ์ของฝั่งพระนคร ในปัจจุบันอาคารเป็นตึกแถวสองชั้นเหมือนตึกริมถนนพหลโยธินในปัจจุบัน นอกจากนั้นยังมีโกดัง ข้าว และโรงเก็บสินค้า ที่ดินบริเวณนี้เป็นของพระนิเทศสันต์พานิช บิดาของนายเอ อี นานา คหบดีชาวอินเดีย มีกิจการค้าและที่ดินมากมาย ซึ่งได้ให้แขกชาวอินเดียที่เป็นญาติพี่น้องกันพา มานำนัก อยู่ที่ตึกแถว ซึ่งใช้ชั้นล่างขายเสื้อผ้าแพรพรรณ เครื่องนุ่งห่ม และเครื่องใช้ที่นำ เข้ามาจากอินเดีย ส่วนชั้นบนใช้เป็นที่อยู่อาศัย บริเวณนี้นับเป็นย่านการค้า และที่อยู่อาศัย ที่สำคัญ และหนาแน่นรองจากสำเริง ซึ่งเป็นย่านขายสินค้าจากประเทศจีน

จ. ชุมชนชาวมุสลิม

ชุมชนชาวมุสลิมที่อาศัยอยู่ฝั่งกรุงธนบุรีนั้น มีมาตั้งแต่ สมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี โดยมีการตั้งชุมชนอยู่ที่ปากคลองบางกอกใหญ่ มีมัสยิดต้นสนเป็นมัสยิด ประจำชุมชน และยังคงตั้งหลักแหล่งอยู่จนทุกวันนี้ และอีกพวกหนึ่งเป็นชาวมุสลิมนิกายสุหนี่ที่มีเชื้อสายจากเปอร์เซีย (อิหร่าน) อยู่บริเวณปากคลองบางกอกน้อย บริเวณสถานีรถไฟ บางกอกน้อยในปัจจุบัน จนกระทั่งในสมัยรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีพระราชดำริที่จะสร้างทางรถไฟ จึงพระราชทานที่ดินริมคลองบางกอกน้อยฝั่งตรงข้ามสถานีรถไฟให้ชาวมุสลิมกลุ่มนี้ได้อาศัยอยู่ และพระราชทานที่ดินในการสร้างมัสยิดและโรงเรียน ประจำชุมชนนี้ในโอกาสต่อมาด้วย

บริเวณชุมชนมุสลิมคลองบางกอกน้อยนี้ เป็นแหล่งผลิต ที่นอนที่มีชื่อเสียงมาตั้งแต่สมัยปลายรัชกาลที่ 5 โดย นายชวนะหมัด มัลลูดิ ได้เดิน ทางไปประกอบพิธีฮัจญ์ที่ นครเมกกะ ขากลับได้แวะที่สิงคโปร์และได้พบที่นอนลักษณะที่ใช้กันอยู่ ในปัจจุบันซึ่งสมัยนั้นยังไม่มีใช้ในประเทศไทย จึงได้ซื้อที่นอนจากสิงคโปร์มาเมืองไทย นำมา เป็นแบบใช้กันเป็นหมู่ญาติพี่น้อง และทำขายโดยเรียกว่า "ฟูก" โดยระยะแรกบรรทุกเรือเร่ ขายในคลอง ต่อมาได้ทำส่งบริษัทของอังกฤษ ชื่อห้าง BAD-MAN ทำขายอยู่ประมาณ 10 ปี จึงเปิดร้านทำขายเองที่ตลาดพหลโยธิน เครือญาติของตระกูลมัลลูดิ หรือผู้ที่อยู่ในหมู่บ้านที่ดิน พระราชทานริมคลองบางกอกน้อย จึงมีอาชีพทำที่นอนมาเกือบ 76 ปี นอกจากนั้นผู้ที่เคย

เข้ามาช่วยเป็นลูกจ้างก็ได้ นำเอาความรู้ในการทำที่นอนจากตระกูลนี้ไปประกอบอาชีพทำที่นอน จนเป็นที่แพร่หลายต่อไป ซึ่งบริเวณชุมชนมุสลิมแห่งนี้จัดว่าเป็นต้นกำเนิดของการผลิตที่นอนในประเทศไทย (อาชีพของชาวธนบุรี เสาวนีย์ จิตต์หมวด หนังสือธนบุรีถิ่นของเรา วิทยาลัยครุธนบุรี)

การตั้งถิ่นฐานบรรดาชาวต่างประเทศเข้ามาสู่ประเทศไทยตั้งแต่สมัยพระเจ้าตากสินมหาราชนั้น ทางฝ่ายไทยมักจะให้ชาวต่างประเทศมาตั้งถิ่นฐานอยู่ทางตอนใต้ หรือทางท้ายน้ำของพระบรมมหาราชวัง ตามความเชื่อที่มีมาตั้งแต่สมัยอยุธยา และเพื่อความเหมาะสมต่อการควบคุม คือ ไม่ได้อยู่ในเขตกำแพงเมือง แต่ในขณะที่เดียวกันก็ได้อยู่ไกลออกไป ชาวต่างประเทศไม่ว่าจะเป็นชาวตะวันตก ชาวจีน หรือแขกอินเดียส่วนใหญ่จะตั้งบ้านเรือนอยู่บริเวณทางตอนใต้ของพระนคร เช่นเดียวกัน และอยู่ใกล้ ๆ กับบริเวณที่ตั้งของบรรดาเสนาบดี ตระกูลขุนนาง ที่ตั้งบ้านเรือนอยู่บริเวณนี้ จึงสามารถสอดส่องดูแลความเป็นไปในเขตที่อยู่ของชาวต่างประเทศได้ง่าย

สรุปสภาพแวดล้อมเมืองธนบุรีในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนกลาง

ในยุคที่กรุงรัตนโกสินทร์เข้าสู่ยุคแห่งการพัฒนาบ้านเมืองให้มีความเจริญรุดหน้าเทียบเท่าานาอารยประเทศนั้น การพัฒนาบ้านเมืองในทุก ๆ ด้าน มุ่งเน้นพัฒนาทางฝั่งกรุงรัตนโกสินทร์เสียเป็นส่วนใหญ่ ทางด้านฝั่งธนบุรียังคงมีสภาพดั้งเดิม การพัฒนาทางฝั่งธนบุรีเกิดขึ้นแต่เพียงภายในเขตแนวคูเมืองเดิมฝั่งธนบุรีและขยายตัวมาทางตอนใต้ โดยยึดตามแนวริมแม่น้ำเจ้าพระยา ที่เป็นเส้นทางคมนาคมหลักของชาวต่างชาติ ที่เข้ามาติดต่อค้าขาย และจอดเรือ

จากการที่กรุงธนบุรีและกรุงรัตนโกสินทร์มีแม่น้ำเจ้าพระยาขวางกั้น การติดต่อทำได้แต่เพียงอาศัยทางเรือ จึงทำให้การเติบโตของบ้านเมืองจึงเกิดขึ้นแต่เพียง ฝั่งกรุงรัตนโกสินทร์ และด้วยลักษณะทางสภาพแวดล้อมทางกายภาพและวิถีชีวิตของชาวธนบุรีที่ประกอบอาชีพเกษตรกรรมเป็นหลัก สามารถอยู่ได้อย่างผสมกลมกลืนกับสภาพเดิม การพัฒนาต่าง ๆ อาทิ การตัดถนน

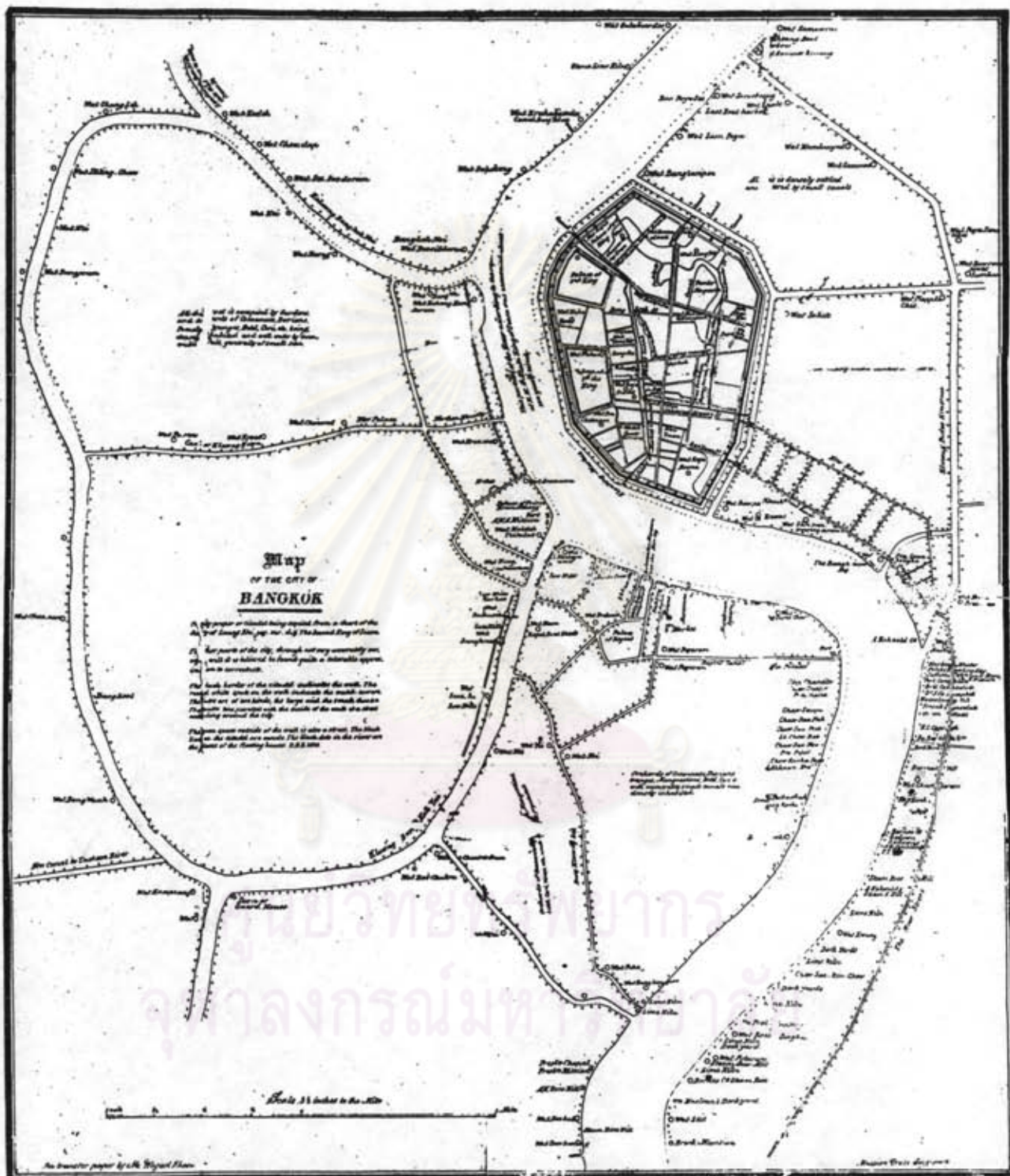
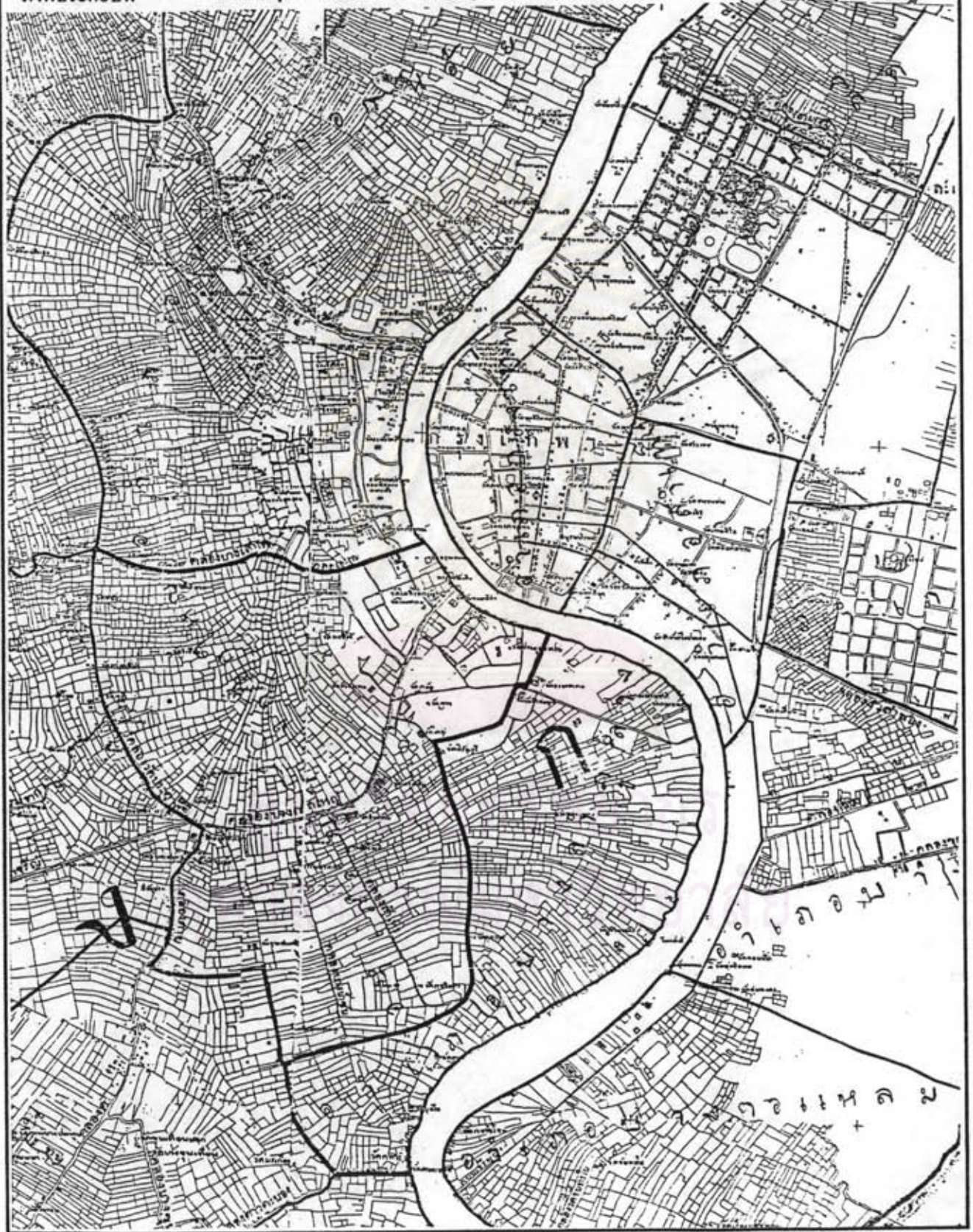

Figure 17.3 Perhaps the first unstylised map of Bangkok. Although this reproduction is poor, being based on a poor copy on transfer paper of the original, a reasonably good general impression of the city circa 1870 is conveyed and the annotations, where readable, yield a considerable amount of information available from no other source.

ภาพประกอบที่ 3.8 แสดงแผนที่กรุงธนบุรีและกรุงเทพมหานคร (พ.ศ. 2413)

ภาพประกอบที่ 3.9 แผนที่กรุงเทพมหานคร ในปีพุทธศักราช ๒๔๓๕

3. สมัยรัตนโกสินทร์ 150 ปี (พ.ศ. 2468 - ปัจจุบัน) หรือช่วงรัชกาลที่ 7 - ปัจจุบัน

นับตั้งแต่มีการสถาปนากรุงรัตนโกสินทร์เป็นราชธานี จนถึงสมัยรัชกาลที่ 7 ซึ่งนับได้ว่าเป็นเวลาเกือบ 150 ปี บ้านเมืองได้มีความเจริญรุดหน้าไปอย่างมากมา มี การตัดถนน ขุดคลอง ลักษณะบ้านเมือง รูปแบบสถาปัตยกรรม สิ่งก่อสร้าง แปรเปลี่ยนไป ตามยุคสมัยและตามกระแสวัฒนธรรมต่างถิ่นที่เข้าสู่ประเทศไทย ทั้งโดยคนไทยด้วยกันเอง และด้วยชาวต่างชาติที่นำเข้ามาดังที่ได้เคยกล่าวไปแล้ว การพัฒนาต่าง ๆ เกิดแต่เพียงฝั่ง กรุงรัตนโกสินทร์และตามทิศทางการขยายตัวของเมืองออกไปทางด้านเหนือ ตะวันออก และ ใต้ ตามแผนนำการพัฒนาของการสร้างพระราชวัง วังเจ้านาย คลอง ถนนหนทาง ที่สร้าง ขึ้นเพื่อจุดประสงค์ต่าง ๆ ส่วนพื้นที่ทางฝั่งตะวันตกของแม่น้ำเจ้าพระยา ยังคงสภาพเป็นพื้นที่ สวนเช่นเดิม ไม่ปรากฏการเปลี่ยนแปลงและพัฒนาเท่าใดนัก วิถีชีวิตความเป็นอยู่ของชาว กรุงธนบุรี จึงยังคงเป็นเมืองที่เงียบสงบ ชาวเมืองยังคงพึ่งพาการเกษตร และประโยชน์ จากแม่น้ำลำคลองอยู่เช่นเดิม

3.1 บทบาทของเมืองธนบุรีในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ 150 ปี

ภายหลังจากที่ได้มีการย้ายราชธานี จากกรุงธนบุรีมายังกรุงรัตน โกสินทร์ ตลอดระยะเวลา 150 ปีที่ผ่านมา ได้มีการเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้นมากมายทั้งฝั่งกรุง รัตนโกสินทร์ และทางฝั่งธนบุรี

ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. 2475) ได้เกิดการการเปลี่ยนแปลงที่มีผลกระทบต่อสังคมไทยครั้งสำคัญคือ การเปลี่ยนแปลงการปกครอง จากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราช มาเป็นระบอบประชาธิปไตย ซึ่งนับเป็นจุดเริ่มต้นของเปลี่ยน แปลงแนวความคิด และบทบาททางการปกครอง การเมือง เศรษฐกิจ และสังคม ซึ่งส่งผล กระทบต่อ บทบาทของเมืองธนบุรี ดังต่อไปนี้

1. บทบาททางการปกครอง

ถึงจะมีการแบ่งแยกการปกครอง กรุงเทพมหานครออกเป็น 2 จังหวัด คือ จังหวัดพระนคร และจังหวัดธนบุรี โดยยึดถือแม่น้ำเจ้าพระยาเป็น

อาณาเขต แต่ด้วยเหตุที่เมืองทั้ง 2 เมืองนี้มีความสัมพันธ์และพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน ไม่ว่าจะ
จะเป็นแหล่งงาน ย่านสถานที่ราชการ โรงเรียน ตลอดจนวิถีการดำเนินชีวิตที่คล้ายคลึงกัน
จึงทำให้เมืองทั้งสองนี้ไม่สามารถแยกออกจากกันได้เสียทีเดียว

ปี พ.ศ. 2479 ในแผ่นดินรัชกาลพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว
อานันทมหิดล ทางรัฐบาลได้มีประกาศจากกระทรวงมหาดไทย ให้แยกการบริหารกรุงเทพ
พระมหานครในรูปของ " เทศบาล " ตั้งเทศบาลกรุงเทพ และเทศบาลธนบุรี และมีการจัด
รูปแบบการปกครองส่วนท้องถิ่นในแต่ละจังหวัด แต่อยู่ที่ทำการของจังหวัดธนบุรียังรวมอยู่กับ
ศาลากลางจังหวัดพระนครอยู่ จึงเป็นการไม่สะดวกของประชาชนที่จะมาติดต่อ ซึ่งในขณะนั้น
มีโครงการที่จะจัดสร้างศาลากลางจังหวัดธนบุรีขึ้น โดยกำหนดที่ดินที่จะเวนคืน บริเวณที่
เพลิงไหม้วังเวียนใหญ่ ฝั่งธนบุรีเป็นศาลากลาง แต่ภายหลังจากเพลิงไหม้แล้วประชาชนได้
เข้าไปปลูกอาคารอยู่อาศัยโดยทันที ทั้งที่ได้รับอนุญาต และไม่ได้รับอนุญาตประมาณ 400
ครัวเรือน กระทรวงมหาดไทยจึงสมควรให้ใช้ที่ดินราชพัสดุ ซึ่งตั้งอยู่ริมแม่น้ำเจ้าพระยา
ด้านวัดประยุรวงศาวาส ซึ่งเป็นที่ตั้งของงานรังวัด กรมที่ดิน มีทำเลสะดวกแก่การคมนาคม
ทั้งทางบกและทางน้ำ โดย ฯพณฯ จอมพล ป. พิบูลสงคราม ได้ประกอบพิธีวางศิลาฤกษ์
ก่อสร้างศาลากลาง เมื่อวันที่ 9 กันยายน 2499 (สภาวัฒนธรรมแห่งชาติ, 2500)

ต่อมาในปี พ.ศ. 2514 ในรัชกาลปัจจุบัน คณะปฏิวัติซึ่งมี
จอมพล ถนอม กิตติขจร เป็นหัวหน้าคณะปฏิวัติ ได้มีประกาศคณะปฏิวัติ ฉบับที่ 24 ลง
วันที่ 21 ธันวาคม 2514 ให้รวมจังหวัดพระนคร และจังหวัดธนบุรีเข้าเป็นจังหวัดเดียวกัน
และเรียกว่า " นครหลวงกรุงเทพธนบุรี " โดยมีตำแหน่งผู้ว่าราชการจังหวัด เรียกว่า
" ผู้ว่าราชการนครหลวงกรุงเทพธนบุรี " ด้วยเหตุผลที่ว่า จังหวัดทั้ง 2 นี้มีความสัมพันธ์
กันอย่างใกล้ชิดในทางด้านประวัติศาสตร์ และการปกครอง การประกอบอาชีพของประชาชน
ได้ดำเนินไปในลักษณะเดียวกัน การจัดหน่วยราชการ การบริการประชาชน ก็มีหน่วยราชการ
เดียวกัน เช่น การศาล และการทะเบียนบางประเภท จึงสมควรรวมทั้งสองจังหวัดนี้เป็น
จังหวัดเดียวกันเพื่อความสะดวกในการบริหารราชการ และมีคำสั่งคณะปฏิวัติ ฉบับที่ 25
ให้รวมเทศบาลกรุงเทพ และเทศบาลธนบุรีเข้าด้วยกัน เรียกว่า " เทศบาลนครหลวง "
ในขณะนั้นเขตการปกครองกรุงรัตนโกสินทร์และกรุงธนบุรีจึงรวมเป็นจังหวัดเดียวกัน และมีพื้นที่
1,568.75 ตารางกิโลเมตร (จดหมายเหตุการอนุรักษ์กรุงรัตนโกสินทร์, 2525)

หลังจากนั้นเพียง 1 ปี ก็มีประกาศคณะปฏิวัติ ฉบับที่ 335 ลงวันที่ 13 ธันวาคม พ.ศ. 2515 ให้เรียกนครหลวงของราชอาณาจักรไทยว่า " กรุงเทพมหานคร " มีฐานะเป็นจังหวัด มี "ผู้ว่าราชการกรุงเทพมหานคร" รับผิดชอบในการบริหารงานแบ่งพื้นที่ออกเป็นเขตและแขวง มีผู้อำนวยการเขตและแขวงเป็นผู้รับผิดชอบ ส่วนอาณาเขตของกรุงเทพมหานครไม่ได้มีการเปลี่ยนแปลงแต่อย่างใด ยังคงมีขนาดเท่าเดิม คือ 1,568.759 ตารางกิโลเมตร ในปัจจุบัน (พ.ศ.2536) กรุงเทพมหานคร แบ่งเขตการปกครองทั้งหมด 36 เขต แบ่งเป็นฝั่งพระนคร 25 เขต ฝั่งธนบุรี 11 เขต และมีการเลือกตั้งผู้ว่าราชการกรุงเทพมหานคร และสมาชิกสภากรุงเทพมหานคร โดยประชาชนที่มีภูมิลำเนาอยู่ในกรุงเทพมหานครเองทุก 4 ปี

2. บทบาททางเศรษฐกิจและสังคม

นอกจากบทบาททางการปกครองที่มีการเปลี่ยนแปลงให้มีความเหมาะสมกับสถานการณ์บ้านเมืองภายในประเทศในขณะนั้นแล้ว บทบาททางด้านเศรษฐกิจของประเทศไทยก็ได้มีการปรับตัวให้เข้ากับสภาวะการเปลี่ยนแปลงของ สถานการณ์เศรษฐกิจโลก ที่มีสภาพวิกฤติ เศรษฐกิจตกต่ำทั่วโลกในช่วงปี พ.ศ. 2473 - 2474 ประกอบในช่วงปี พ.ศ. 2482 - 2488 ได้เกิดสงครามโลกครั้งที่ 2 ซึ่งผลกระทบที่เกิดจากสงครามนี้ทำให้ อาคารบ้านเรือน วัฒนาอาราม ตลอดจนสถานที่สำคัญหลายแห่งถูกทำลายลงจากพิษภัยของสงคราม รวมทั้งปัญหาทางเศรษฐกิจซบเซา เกิดสภาวะข้าวขาดแคลน

จนกระทั่งปี พ.ศ. 2500 ในรัฐบาล จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ โดยความร่วมมือของรัฐบาลสหรัฐอเมริกา ได้กำหนดให้ประเทศไทยต้องมี แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคม ฝั่งเมือง ฝั่งการใช้ที่ดิน และโครงสร้างการคมนาคมของกรุงเทพมหานคร เพื่อเป็นแนวทางในการพัฒนาประเทศ (มานพ นงศทัต , 2531)

ในปี พ.ศ. 2504 ประเทศไทยเริ่มมีการนำแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 1 เข้ามาใช้ในการพัฒนาประเทศ โดยมุ่งสู่การผลิตเพื่อการส่งออก กระบวนการผลิตต่าง ๆ มุ่งเข้าสู่ระบบอุตสาหกรรม กรุงเทพมหานครถูกสนับสนุนให้เป็นเมืองศูนย์กลางของประเทศในทุก ๆ ด้านไม่ว่าจะเป็น การผลิต การค้าและการบริการ การส่งออก และนำเข้าธุรกิจทุกประเภท รวมทั้งศูนย์กลางทางด้านการบริหาร การเมือง การปกครอง ศูนย์กลางการขนส่ง และการคมนาคมทุกชนิดด้วยเหตุนี้จึงทำให้ กรุงเทพมหานคร (ฝั่งพระนคร และฝั่งธนบุรี) มีการพัฒนารุดหน้าไปอย่างรวดเร็ว เกิดการกระจุกตัวของความเจริญทุกประเภท

ประชาชนจากทั่วทุกสารทิศในประเทศ ต่างมุ่งหน้าสู่แหล่งงาน แหล่งความรู้ ในกรุงเทพมหานคร จึงทำให้กรุงเทพมหานครกลายเป็น เมืองโตเดี่ยว (Primate City) ที่มากด้วยปัญหานานับประการ

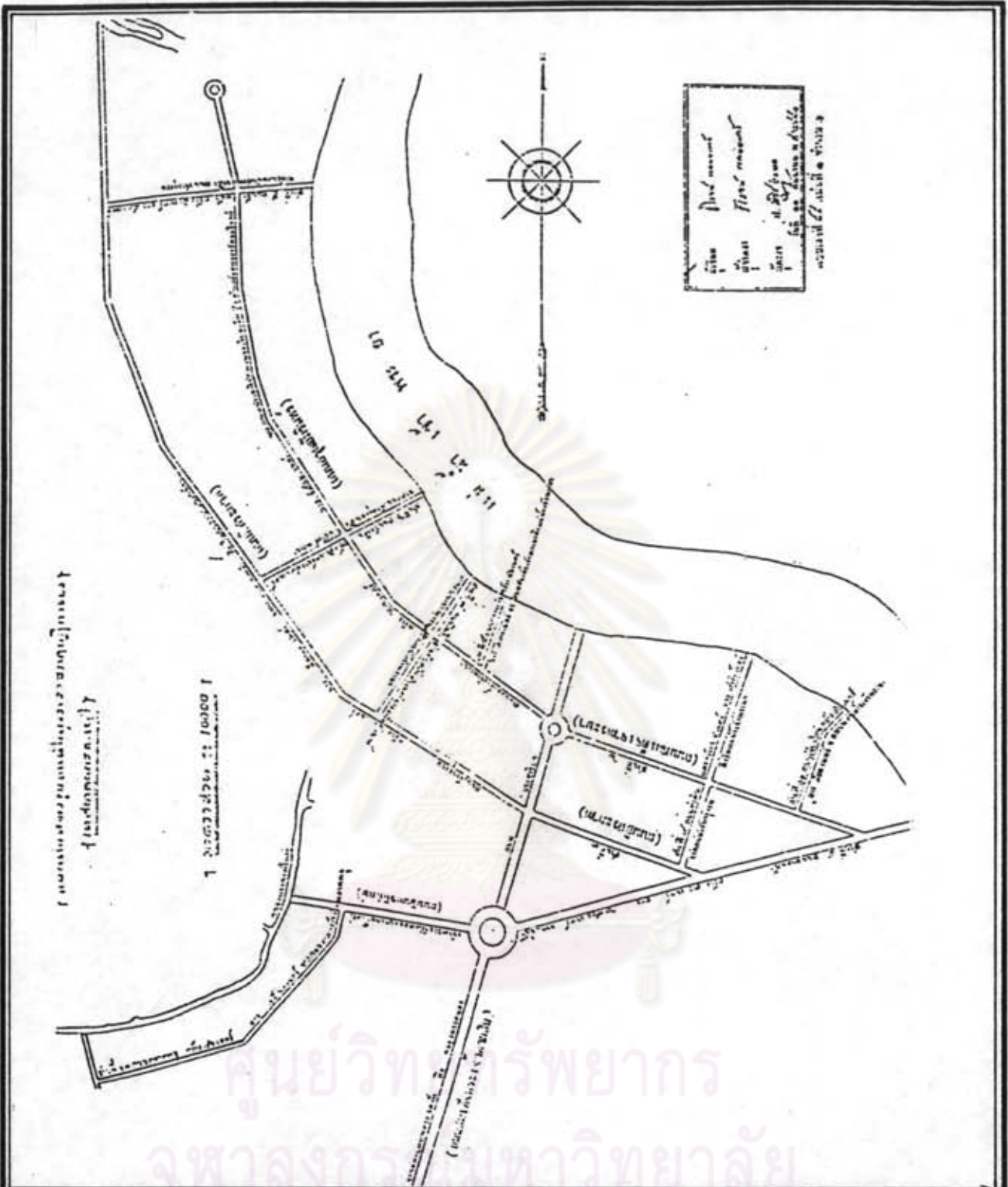
3.2. สภาพแวดล้อมเมืองและชุมชนธนบุรีในสมัยรัตนโกสินทร์ 150 ปี

1. การสร้างสะพานเชื่อมกรุงธนบุรีและกรุงรัตนโกสินทร์

ตลอดระยะเวลาเกือบ 150 ปีที่ผ่านมาั้น พระเจ้าแผ่นดินหลายพระองค์ทรงพยายามพัฒนาพื้นที่ฝั่งธนบุรีเชื่อมต่อนั้นที่ทั้ง 2 ฝั่งเข้าด้วยกัน ดังเช่นในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงโปรดเกล้าฯ ให้กระทรวงโยธาธิการ ดำริแบบแผนการก่อสร้างสะพานข้ามแม่น้ำเจ้าพระยาบริเวณท่าพระจันทร์ และต่อมาในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เจ้าพระยาอมราช เสนาบดีกระทรวงนครบาลได้มีคำริที่จะตัดถนนทางฝั่งกรุงธนบุรี และมีนาย อาร์. เบลโอม นายช่างสุขาภิบาลชาวตะวันตก ได้คิดทำแผนที่แสดงเส้นทางที่ควรจะมีการตัดถนน และมีความคิดที่จะทำอุโมงค์ ลอดแม่น้ำเจ้าพระยา แต่ด้วยอุปสรรคต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นอุปสรรคทางธรรมชาติ ที่มีแม่น้ำเจ้าพระยาขวางกั้นอยู่ หรือแม้กระทั่งอุปสรรคทางด้านเศรษฐกิจที่จำเป็นต้องใช้ทุนรอนจำนวนมาก จึงทำให้การเชื่อมต่อนั้นที่กรุงธนบุรีและกรุงรัตนโกสินทร์จึงยังไม่สัมฤทธิ์ผล

จนกระทั่งในปี พ.ศ. 2470 ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว พระองค์ทรงมีพระราชประสงค์ที่จะสร้างพระปฐมบรมราชานุสรณ์ เพื่อเป็นการระลึกถึง พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ในฐานะที่พระองค์ทรงสถาปนากรุงรัตนโกสินทร์และพระบรมราชวงศ์จักรี ในขณะนั้นพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระกำแพงเพชรอัครโยธิน เสนาบดีกระทรวงพาณิชย์ และคมนาคม ได้ทรงเสนอให้สร้างสิ่งที่จะเป็นประโยชน์แก่ประชาชน โดยเสนอให้สร้างสะพานข้ามแม่น้ำเจ้าพระยา ซึ่งมีทางรถและคนข้ามติดต่อกันได้ ซึ่งจะเป็ประโยชน์ในการคมนาคม และจะเป็นสิ่งที่เชิดหน้าชูตาแก่พระนครสืบต่อไป

สะพานข้ามแม่น้ำนี้เป็นสะพานเหล็กยาว 229.76 เมตร กว้าง 16.68 เมตร ท้องสะพานสูงเหนือน้ำ 7.50 เมตร และอาจยกตอนกลางขึ้นด้วยแรงไฟฟ้าเปิดช่องกว้าง 60 เมตร ให้เรือใหญ่ผ่านได้สะดวก ฐานสะพานก่ออิฐประดับศิลาอ่อน และมีเครื่องประดับอย่างอื่นอีกทั้ง 2 ฝั่ง พระราชทานนามว่า " สะพานพระพุทธยอดฟ้า " ส่วนพระบรมรูปนั้นเป็น พระบรมรูปทรงเครื่องขัตติยาภรณ์เสด็จประทับเหนือพระราชบัลลังก์

การศึกษาคุณค่าสภาพแวดล้อมเมืองและชุมชนกรุงธนบุรีเพื่อการอนุรักษ์

แสดง รูปถนนในพระราชกฤษฎีกาของเทศบาลนครธนบุรี

สัญลักษณ์

== แนวถนนที่จะดำเนินการตัดใหม่

ที่มา

แผนที่ 3.10

แผนที่
 แสดงเขตห้ามซื้อขายที่ดิน
 ใบบนแลกเปลี่ยนที่ดิน
 เพื่อสร้างป้อมบรรณราชานุสรณ์
 และสร้างถนนหนทางบริเวณพระนคร แล ธนบุรี
 มาตรฐาน ๑:๒๕,๐๐๐

การศึกษาคุณค่าสภาพแวดล้อมเมืองและชุมชนกรุงธนบุรีเพื่อการอนุรักษ์

แสดง ขอบเขตห้ามซื้อขายที่ดิน

สัญลักษณ์ พื้นที่เขตหวงห้าม

ที่มา

แผนที่ 3.11

หล่อด้วยทองสัมฤทธิ์ ขนาดสูงแต่ฐานตลอดยอด 4.60 เมตร ฐานกว้าง 2.30 เมตร
คือใหญ่กว่าธรรมดา 3 เท่า

พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชวินิจฉัยว่า
การสร้างสะพานข้ามแม่น้ำเจ้าพระยาตามข้อเสนอของพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระกำแพงเพชร
อัครโยธิน ถ้าทิ้งไว้ไม่สร้างคราวนี้จะต้องเสียเวลานานกว่าจะสร้างได้ ในชั้นแรกพระองค์
ทรงพระราชทานทรัพย์ส่วนพระองค์ 2 ล้านบาท และทำการเรียบริจาคจากประชาชน
ในส่วนที่ยังคงขาดทางรัฐบาลต้องดำเนินการจัดหามา ส่วนพระบรมรูปพระบาทสมเด็จพระพุทธ
ยอดฟ้าจุฬาโลกนันทน์ควรสร้างใกล้ ๆ สะพาน และให้กระทรวงมหาดไทยทำการสำรวจจังหวัด
ธนบุรีทำแผนที่จะสร้างถนนเพิ่มขึ้นเพื่อรองรับกับสะพานที่จะสร้างขึ้นใหม่ แต่ในชั้นแรกให้ปรับปรุง
ถนนที่มีอยู่เดิมก่อน

ในปี พ.ศ. 2472 ได้ตำแหน่งที่ตั้งแน่นอนของสะพานแล้วจึง
ให้ออกพระราชกฤษฎีกาว่าด้วย การจัดซื้อที่ดินและอสังหาริมทรัพย์อย่างอื่น เพื่อตัดและขยาย
จากถนนจักรเพชรไปถึงคลองผดุงกรุงเกษม เชื่อมกับถนนที่ตัดมาจากวัดมหาพฤฒารามไปยังสถานี
รถไฟหัวลำโพง ทางด้านฝั่งธนบุรีสะพานจะข้ามแม่น้ำไปลงบริเวณใต้วัดประยูรวงศาวาสวรวิหาร
เป็นทางที่จะตัดถนนสายต่าง ๆ ไปตามท้องที่จังหวัดธนบุรีในภายหลัง โดยมีการตัดถนนใหม่และ
ขยายถนนเดิมรวม 11 สาย

ถนนสายที่สำคัญ 4 สาย คือ ถนนประชาธิปไตย เป็นสายที่ 1
กว้าง 40 เมตร ยาว 4,900 เมตร เริ่มจากลาดสะพานไปจดคลองดาวคะนอง ถนนสายที่ 2
คือ ถนนสมเด็จพระเจ้าอยุธยาตัดที่วงเวียนเล็ก ถนนสายที่ 3 คือ ถนนเจ้ากรุงธน (ปัจจุบันชื่อ
ถนนอิสรภาพ) ตัดที่สี่แยกบ้านแขก ถนนสายที่ 4 คือ ถนนลาดหญ้าตัดที่วงเวียนใหญ่ ถนนทั้ง
4 สายนี้เป็นถนนที่รวมการสัญจรจากถนนย่อยและทางเดิน จากจุดต่าง ๆ ของแม่น้ำเจ้าพระยา
คลองบางกอกใหญ่ คลองบางกอกน้อย ลำเลียงมาสู่ถนนประชาธิปไตย เพื่อเข้าสู่ฝั่งพระนคร
ต่อไป

ทั้งยังมีการตัดถนนเพื่อรองรับการขยายตัวของเมืองในอนาคต
อีกหลายสายด้วยกันคือ ถนนเชียงใหม่ ถนนตลาดพลู ถนนเทศบาลสาย 123 ถนนท่าดินแดง
ถนนบางแก้ว ถนนโพธิ์สามต้น ถนนวังเดิม และถนนวังหลัง โดยซื้อถนนทางฝั่งธนบุรีที่ตัด
ขึ้นมาใหม่นั้นแสดงให้เห็นถึงพระปรีชาสามารถของพระมหากษัตริย์ไทย ซึ่งเป็นชื่อสถานที่ หรือ
สมรภูมิตที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช และพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก
มหาราช ทรงทำการรบพุ่งกับพม่า และได้รับชัยชนะจนเป็นเอกราชมาจนทุกวันนี้

และจากการสร้างสะพานพระพุทธยอดฟ้า เพื่อเชื่อมต่อฝั่งกรุงธนบุรี และกรุงรัตนโกสินทร์ เข้าด้วยกันในครั้งนั้นว่าเป็นจุดเริ่มต้นของกรุงธนบุรี ที่ก้าวเข้าสู่วิถีทางแห่งการเป็นเมือง (Urbanization) ดังเช่น กรุงรัตนโกสินทร์ การพัฒนาพื้นที่ฝั่งธนบุรีเกิดขึ้นจากรัฐบาลตัดถนนจำนวนมากเพื่อเป็นการเปิดพื้นที่ ฉะนั้นรูปแบบของการพัฒนาและการขยายตัวของเมืองธนบุรีจึงเป็นในลักษณะ Linear คือไปตามแนวแกนถนนที่ตัดขึ้นใหม่โดยเฉพาะทางตอนใต้ในเขตบางกอกใหญ่ และเขตธนบุรี ส่วนพื้นที่ลึกเข้าไปก็ยังคงสภาพเป็นสวนผลไม้ อยู่เช่นเดิม

2. การพัฒนาสภาพแวดล้อมทางกายภาพ

ในปี พ.ศ. 2492 ในรัชกาลปัจจุบัน มีการสร้างถนนเจริญสินทวงศ์ จากแยกท่าพระ จนถึงสะพานพระราม 6 เพื่อเป็นการขยายพื้นที่ทางคอนกรีตให้มีการพัฒนาต่อเนื่องจากแนวถนนที่วางไว้ในรัชกาลที่ 7 แต่สภาพถนนที่ตัดขึ้นใหม่นี้ยังไม่ค่อยคึกคัก พื้นที่ทั้ง 2 ฝากถนนยังคงเป็นสวนผลไม้ การเข้าออกถนนใหญ่เป็นเรื่องลำบาก ชาวบ้านจึงได้เริ่มมีการตัดถนนซอยเข้าสู่พื้นที่ที่มีชุมชนอยู่หนาแน่นและที่มีวัดที่สำคัญ ซึ่งส่วนใหญ่ก็จะอยู่ริมแม่น้ำเจ้าพระยา และต่อจากนั้นได้เริ่มมีการตั้งถิ่นฐานรูปแบบตามแนวถนนที่ตัดใหม่เพิ่มขึ้น

นับตั้งแต่ปี พ.ศ. 2500 เป็นต้นมา ซึ่งถือได้ว่าเป็นระยะหัวเลี้ยวหัวต่อของการพัฒนาเริ่มมีแนวความคิดในการพัฒนาประเทศอย่างมีแบบแผน มีแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 1 เกิดขึ้น ทิศทางการพัฒนาเปลี่ยนจากภาคเกษตรกรรม เข้าสู่ยุคอุตสาหกรรม ผลผลิตและกิจการต่าง ๆ มุ่งเน้นการผลิตเพื่อส่งออก โดยมีศูนย์กลางการพัฒนาและความเจริญของประเทศอยู่ที่กรุงเทพมหานคร ผู้คนจึงอพยพจากชนบทเข้าสู่ กรุงเทพมหานคร เพื่อหางานทำ และแสวงหาชีวิตที่ดีขึ้น ทำให้เมืองเกิดการขยายตัวอย่าง รวดเร็ว การใช้ที่ดินมีความต้องการที่หลากหลายมากขึ้น พื้นที่ฝั่งธนบุรีเริ่มมีการเปลี่ยนแปลงจากพื้นที่เกษตรเป็นที่อยู่อาศัยที่หนาแน่น อาคารพาณิชย์และการใช้ที่ดินประเภทต่าง ๆ เกิดขึ้นอย่างรวดเร็วตามแนวแกนถนนที่ตัดใหม่ มีการพัฒนารูปแบบกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกันจนพื้นที่ฝั่งพระนครและฝั่งธนบุรี มีความสัมพันธ์ต่อเนื่องจนกลายเป็นพื้นที่เดียวกัน ทั้งนี้เนื่องจากการคมนาคมติดต่อระหว่างฝั่งธนบุรีและฝั่งพระนครมิได้เป็นอุปสรรคดังเช่นเคย

ในปี พ.ศ. 2501 ได้มีการเปิดใช้สะพานข้ามแม่น้ำเจ้าพระยาแห่งที่ 3 ขึ้นมีชื่อว่า " สะพานกรุงธน " หรือ " สะพานซังอี " ที่เขตบางพลัดทางฝั่งธนบุรีและเขตสามเสน ทางฝั่งพระนคร มีการตัดถนนราชวิถีเชื่อมกับถนนเจริญสินทวงศ์และถนนสามเสน

ภาพประกอบที่ 3.10 แสดงพิธีเปิดสะพานพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก(พ.ศ.2475)

ภาพประกอบที่ 3.11 แสดงสะพานพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก(พ.ศ.2475)

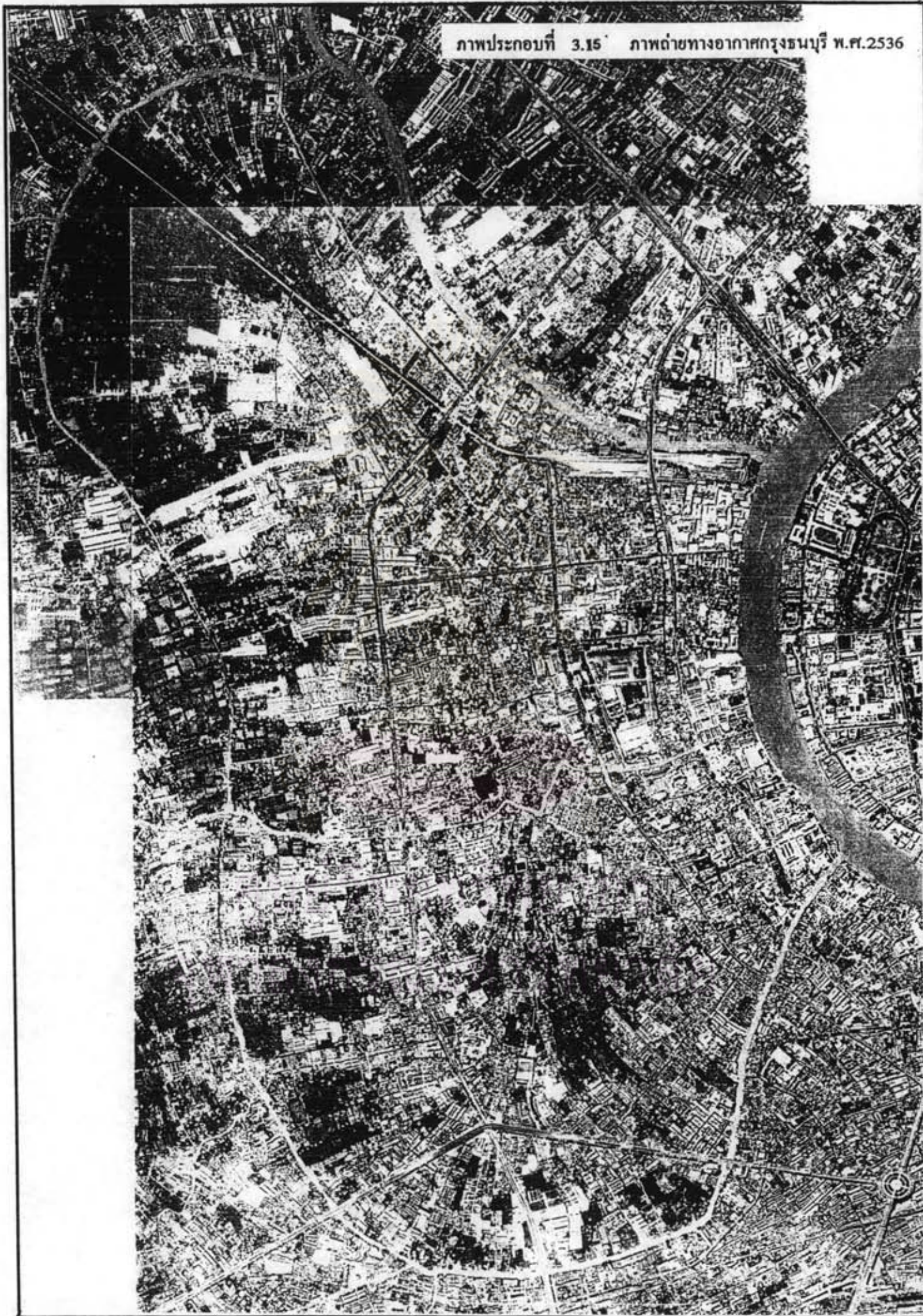

ภาพประกอบที่ 3.12 แสดงสถานีรถไฟบางกอกน้อย(ช่วงราว พ.ศ.2475-2500)

ภาพประกอบที่ 3.13 แสดงแนวแม่น้ำเจ้าพระยาและแนวถนนจรัญสนิทวงศ์(ช่วงราว พ.ศ.2475-2500)

ภาพประกอบที่ 3.15' ภาพถ่ายทางอากาศกรุงธนบุรี พ.ศ.2536

ต่อมาในปี พ.ศ.2504 ได้ย้ายสถานีขนส่งสายใต้จากบริเวณปากคลองตลาดมายังบริเวณสามแยกไฟฉาย เขตบางกอกน้อย ทำให้บริเวณนี้เป็นย่านชุมชนที่สำคัญ เป็นศูนย์กลางของการคมนาคมและพาณิชย์กรรม มีการปรับปรุงสภาพถนนเจริญสินทวงศ์ในช่วงนี้ให้มีสภาพดีขึ้น

การตั้งถิ่นฐาน 2 ผังถนนเจริญสินทวงศ์ เริ่มมีความหนาแน่นขึ้นด้วยรูปแบบของตึกแถวเพื่อใช้ประโยชน์ทางการค้าขาย สำหรับที่อยู่อาศัยดั้งเดิมก็ยังคงชอนตัวอยู่ในที่สวน และตามแนวคลองอยู่เช่นเดิม ต่อมาได้มีการตัดถนน ซอยทั้ง 2 ฟากถนนขึ้นเป็นจำนวนมาก และจากการตัดถนนเจริญสินทวงศ์ ขึ้นมาทำให้วิถีการดำเนินชีวิตของชาวธนบุรีมีการเปลี่ยนแปลงอย่างมาก เนื่องจากการสร้างถนนขึ้นมาโดยไม่ได้คำนึงถึงแนวคลองที่มีอยู่เป็นจำนวนมากในฝั่งกรุงธนบุรี คลองหลายสายเรือไม่สามารถผ่านไปมาได้ดังเช่นแต่ก่อน เนื่องจากถนนที่ตัดผ่านคลองไม่เห็นความสำคัญของคลองสร้างสะพานในระดับที่เรือไม่สามารถผ่านไปมาได้ นอกจากคลองบางกอกน้อย คลองบางกอกใหญ่ คลองมอญ คลองชักพระ ส่วนคลองสายเล็ก ๆ ก็ถูกขบขัง และลบล้างด้วยชุมชนแออัด คูคลองแทบทุกสายกลายเป็นท่อระบายน้ำ และที่รองรับของเสียจากเมือง มีความสกปรกและตื้นเขิน เอกลักษณ์และคุณค่าของเมืองที่มีวิถีชีวิตอยู่กับน้ำจึงเริ่มสูญหายไป

ปี พ.ศ.2516 มีการเปิดใช้ สะพานสมเด็จพระปิ่นเกล้า เป็นสะพานข้ามแม่น้ำเจ้าพระยาแห่งที่ 4 มีการสร้าง สะพานอรุณอมรินทร์ข้ามคลองบางกอกน้อย และถนนพระปิ่นเกล้า เชื่อมระหว่างถนนเจริญสินทวงศ์ กับสะพานพระปิ่นเกล้า ซึ่งนับเป็นการเปิดพื้นที่ทางตอนเหนือของกรุงธนบุรีให้มีการขยายตัวของชุมชนมากขึ้น เริ่มมีการปลูกสร้างอาคารพาณิชย์ หมู่บ้านจัดสรร และห้างสรรพสินค้า ติดตามมา ตามแนวถนนที่ตัดขึ้นใหม่ เนื่องด้วย การขยายตัวของชุมชนที่อยู่อาศัยที่เกิดขึ้นใหม่ตามความต้องการของการใช้ที่ดินที่เพิ่มมากขึ้น

ปี พ.ศ.2528 มีการตัดถนนราชวิถี - นครชัยศรี และถนนปิ่นเกล้า - นครชัยศรี หรือถนนลิรินธร และถนนบรมราชชนนีในปัจจุบัน บรรจบกันที่ตลิ่งชันและมุ่งสู่กิ่งอำเภอพุทธมณฑล จังหวัดนครปฐม ซึ่งเป็นการเปิดพื้นที่เมืองออกไปทางตะวันตกและทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงของการพัฒนาที่ดิน ประกอบกับประเทศไทย เข้าสู่ยุคสภาวะเศรษฐกิจเจริญรุดหน้าอย่างรวดเร็ว

ปี พ.ศ.2531 และมีการย้ายสถานีขนส่งสายใต้จากสามแยกไฟฉายมาอยู่ ณ บริเวณจุดตัดของถนนบรมราชชนนี และถนนลิรินธร ตรงคลองบางกอกน้อย ซึ่งเดิมเป็นพื้นที่เกษตรกรรม สวนผัก สวนผลไม้ ในท้องที่บางบำหรุ ตลิ่งชัน และบริเวณใกล้เคียง

เคียงได้เปลี่ยนเป็นที่ดินที่มีราคาแพง และมีทำเลที่เหมาะสมกับการลงทุน บริเวณ 2 ข้างถนน มีอาคารพาณิชย์ โรงแรมทันสมัย และห้างสรรพสินค้าขนาดใหญ่ ส่วนในพื้นที่ที่ลึกเข้าไปเป็น โครงการบ้านจัดสรรชั้นดี ที่อยู่ท่ามกลางสภาพแวดล้อมที่ดี ปราศจากมลพิษจากโรงงาน อุตสาหกรรม มีความสะดวกในด้านการคมนาคม และใกล้กับพื้นที่ชั้นในของกรุงเทพมหานคร ที่เป็นแหล่งงานสำคัญ จึงเป็นการหลีกเลี่ยงไม่ได้ที่จะเกิดกระแสการลงทุน และพัฒนาการ ขยายตัวของเมืองเกิดขึ้นอย่างรวดเร็วจะไกลออกไปตามที่เส้นทางคมนาคมจะไปถึง

การพัฒนา และขยายตัวของเมืองในพื้นที่ฝั่งธนบุรี เริ่มมีการ เปลี่ยนแปลงอย่างชัดเจน หลังจากที่ได้มีการสร้างสะพานพระพุทธยอดฟ้า เชื่อมพื้นที่ทางตอนใต้ ของฝั่งพระนคร เข้ากับฝั่งธนบุรี และการตัดถนนทางตอนใต้ของพื้นที่กรุงธนบุรีอีก 11 สาย เพื่อเป็นแกนนำในการพัฒนาและรองรับการขยายตัวจากฝั่งพระนคร ทิศทางการขยายตัวของเมือง ทางฝั่งธนบุรีแตกต่างจากฝั่งพระนคร คือมิได้มีพระราชวัง วังเจ้านาย หรือคูคลอง เป็นแกนนำ แต่เป็นการขยายตัวโดยอาศัยแกนนำจากถนนที่ตัดขึ้น เมื่อเปิดพื้นที่สวนผลไม้และเชื่อมต่อระหว่าง ฝั่งพระนคร และฝั่งธนบุรี โดยมีทิศทางไปทางแนวทิศเหนือ - ใต้ ตามแนวถนนจรูญสีนทวงศ์ และทางด้านตะวันตกในตอนแรกตามแนวถนนเพชรเกษม และตามแนวถนนปิ่นเกล้า - นครชัยศรี ในเวลาต่อมา

3. ลักษณะบ้านเรือนและชุมชน

สภาพแวดล้อมดั้งเดิมของชาวกรุงธนบุรีที่มี ลักษณะชุมชนและ วิถีชีวิตผูกพันอยู่กับน้ำมาตั้งแต่เริ่มมีการตั้งถิ่นฐานอยู่บริเวณแถบนี้ จำต้องแปรเปลี่ยนไป คู คลองจำนวนมากหมดความสำคัญลงหลังจากฝั่งธนบุรีเริ่มมี ถนนเข้ามา การตัดถนนสายหลัก ในฝั่งกรุงธนบุรี โดยเฉพาะถนนจรูญสีนทวงศ์ที่ตัดผ่านพื้นที่ในแนวเหนือ - ใต้เป็นการตัดถนน ที่ไม่คำนึงถึงระบบคูคลองดั้งเดิมในบริเวณนี้ คูคลองหลายสายถูกปิดกั้น การคมนาคมโดยถนน เรือไม่สามารถสัญจรไปมาได้ดังก่อน การคมนาคมทางน้ำเริ่มลดบทบาทและความสำคัญลง รวมทั้งสภาพแวดล้อมที่เลวลง คูคลองตื้นเขิน ชยะมูลฝอย คุณภาพของน้ำที่เลวร้ายจนไม่ สามารถใช้ประโยชน์อะไรได้ และไม่ต่างไปกับท่อระบายน้ำสาธารณะขนาดใหญ่ของเมือง ชุมชนริมน้ำที่อยู่ลึกเข้าไปในสวน ไม่สามารถเดินทางได้สะดวกดังเช่นก่อน ต่อมาจึงมีการตัด ถนนขอย เชื่อมต่อจากชุมชนของตนเองออกสู่ถนนใหญ่เป็นจำนวนมากทั้ง 2 ฝากถนน

กระแสความเจริญที่ล้นไหลจาก ผังพระนครเข้าสู่ ผังธนบุรี อย่างรวดเร็วในระยะนี้ ทำให้สภาพความเป็นอยู่แบบดั้งเดิมของชาวผังธนบุรีเริ่มจางหายไป ลักษณะบ้านสวน บ้านเดี่ยวที่มีบริเวณกว้างขวาง ท่ามกลางสวนอันร่มรื่นของขุนนาง คหบดี ข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ ถูกขบขึงด้วยห้องแถว ที่เกิดใหม่ริมถนนรอบตัวบ้าน เช่น บริเวณถนน อรุณอมรินทร์ ถนนอิสราภาพ เป็นต้น

ตึกแถว บ้านเรือน หมู่บ้านจัดสรร ทาว์เฮ้าส์รูปแบบของบ้านยุคใหม่เริ่มปรากฏให้เห็นทางพื้นที่ผังธนบุรีมากขึ้น เข้าแทรกตัวปะปนอยู่กับชุมชนดั้งเดิมตามพื้นที่ส่วนที่มีการคมนาคมทางรถยนต์ สามารถเข้าถึงได้ เช่น ทางแถบคลังชั้น บางขุนศรี บางบำหรุ ภาษีเจริญ ฯลฯ รูปแบบการวางผังบ้านเรือน จากเดิมที่เคยหันหน้าบ้านสู่แม่น้ำ ลำคลอง กลับกลายมาเป็นหันหลังบ้านให้คลองเพราะไม่สามารถใช้ประโยชน์จากคลองได้นอกจากการระบายน้ำเสียและทิ้งสิ่งปฏิกูล

อย่างไรก็ตาม ลักษณะการเปลี่ยนแปลงของผังธนบุรีก็ได้เปลี่ยนแปลงบทบาทไปจากเดิมเท่าใดนัก คือ ยังคงเป็นพื้นที่ที่อยู่อาศัยชั้นดีเป็นที่ต้องการของผู้คนทั่วไปเพราะใกล้กับบริเวณ พื้นที่กรุงเทพมหานครชั้นใน และการคมนาคมที่สะดวกสามารถเชื่อมต่อทางผังพระนครได้ทั้งทางบกและทางน้ำ ส่วนพื้นที่ในเขตกรุงธนบุรีเดิม ตั้งแต่แนวคูเมืองกรุงธนบุรี ไปจรดแม่น้ำเจ้าพระยา ยังคงเป็นที่ตั้งของ สถานที่ราชการต่าง ๆ ได้แก่ สถานีรถไฟบางกอกน้อย โรงพยาบาลศิริราช และบริเวณสถานที่ราชการของกรมกองต่างๆ ในสังกัด กองทัพอากาศ ซึ่งสถานที่ต่าง ๆ เหล่านี้ได้เปลี่ยนแปลงจากบริเวณที่เป็นพระราชวัง พระราชินิเวศน์ วังดั้งเดิมตั้งแต่สมัยรัตนโกสินทร์

4. การพัฒนาของตลาดน้ำสู่ตลาดบก

การเคลื่อนย้ายและการเกิดขึ้นใหม่ของชุมชนริมถนนที่เข้ามาแทนที่ชุมชนริมน้ำ ทำให้ตลาดศูนย์กลางแลกเปลี่ยนจับจ่ายสินค้าของชุมชนจึงย้ายบทบาทจากตลาดน้ำที่มีมาตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาแทบจะสูญหายไป ตามปัจจัยทางการเปลี่ยนแปลงทางกายภาพการเกิดรูปแบบของตึกแถว รูปแบบของความต้องการสินค้า และระบบเศรษฐกิจที่เปลี่ยนไปตามพฤติกรรมการค้าจริงชีวิตที่เข้าสู่รูปแบบของชีวิตเมือง อาชีพดั้งเดิมจากผู้ผลิตสินค้าเกษตรหันเข้าสู่ภาคอุตสาหกรรม การค้าและบริการ การเกิดรูปแบบของการค้าที่หลากหลาย สินค้าจากระบบอุตสาหกรรมทั้งในและนอกประเทศเข้ามาตอบสนอง ความต้องการที่มากขึ้นของ

คนเมือง ในรูปแบบตลาดแบบใหม่ทั้งในระดับของร้านค้าในระดับชุมชน ตลาดสด ซูเปอร์มาเก็ต และห้างสรรพสินค้าขนาดใหญ่ที่มีอาณาเขตการบริการที่กว้างไกลได้เข้ามาทดแทน

บทบาทของตลาด และพฤติกรรมความต้องการจับจ่ายใช้สอยของคนเมือง มิได้มีความต้องการเพียงแต่ซื้อสินค้าที่จำเป็น รูปแบบของตลาดสมัยใหม่จะต้องสามารถตอบสนองความต้องการของผู้บริโภคในทุก ๆ ด้าน ไม่ว่าจะเป็นความสะดวกสบายในการเข้าถึง ที่จอดรถ สินค้าที่หลากหลาย ราคาถูก มีแหล่งนันทนาการ เป็นที่พักผ่อนสำหรับครอบครัวในวันหยุดได้ และกิจกรรมของห้างสรรพสินค้าที่จัดขึ้นเพื่อตอบสนองปัญหาของสังคมเมือง ห้างสรรพสินค้าจึงกลายเป็นแหล่งนันทนาการที่เข้ามาแทนที่สวนสาธารณะ ลานวัด ลานโล่งในชุมชน

5. การเปลี่ยนแปลงของรูปแบบการค้าเน้นชีวิตและสังคม

วิถีความเป็นอยู่แบบดั้งเดิมของกรุงธนบุรีเริ่มจางหายไป บ้าน ชุมชน วัด ตลาด เปลี่ยนบทบาทของตนเองไปตามกระแสของการพัฒนาและการเปลี่ยนแปลง นับตั้งแต่ สมัยรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นต้นมา ไม่มีการสร้างวัดขึ้นใหม่ เป็นเพียงแต่การบูรณะซ่อมแซมวัดที่มีอยู่เดิมให้มีสภาพดีขึ้น และทรงหันไปให้ความสำคัญกับการสร้างโรงเรียนแทน จึงมีการก่อสร้างโรงเรียนขึ้น พร้อมกับ การเปลี่ยนแปลงระบบการศึกษาอย่างมีแบบแผนของกระทรวงธรรมการ บทบาทของวัดที่เคยเป็นแหล่งความรู้แก่บุตรหลาน ระบบการเรียนการสอนในวัดเปลี่ยนเป็นการเรียนการสอนอย่างเป็นระเบียบแบบแผน มีหลักสูตรการเรียนการสอนที่แน่นอนในโรงเรียน ทั้งของรัฐบาลและเอกชนที่เกิดขึ้นใหม่ และจากสภาพเศรษฐกิจที่เข้าสู่สังคมเมือง ระบบสังคม วัฒนธรรมแบบชาวบ้านดั้งเดิม จึงถูกแทนที่ด้วยสังคมเมืองหลวง วัดที่เคยเป็นศูนย์กลางชุมชน เป็นที่พบปะสังสรรค์พักผ่อนหย่อนใจของคนในชุมชน จัดงานประจำปีตามประเพณี วัฒนธรรมที่สืบทอดกันมา ค่อย ๆ ลบเลือนลง เกิดสถานที่พบปะพักผ่อนหย่อนใจแห่งใหม่เข้ามาแทนที่ ในรูปแบบของสโมสร สมาคม โรงภาพยนตร์ รวมทั้งห้างสรรพสินค้ารุ่นใหม่ที่ทำให้ความบันเทิงได้อย่างครบครันตามกระแสสังคมตะวันตก

นอกจากบทบาท และความสำคัญของวัดจะลดน้อยลงไปแล้ว กระแสการพัฒนาได้เข้ามามีส่วนทำลายเอกลักษณ์ และคุณค่าความงดงามของ วัดวาอาราม จำนวนมากทางฝั่งธนบุรีถึง วัดริมคลองกลายเป็น วัดท้ายซอยเล็ก ที่ถูกปิดล้อมและทำลายทัศนียภาพลงด้วย ตึกแถว และอาคารสูงที่เกิดขึ้นโดยรอบ วัดที่เคยเป็นศูนย์กลางของชุมชน

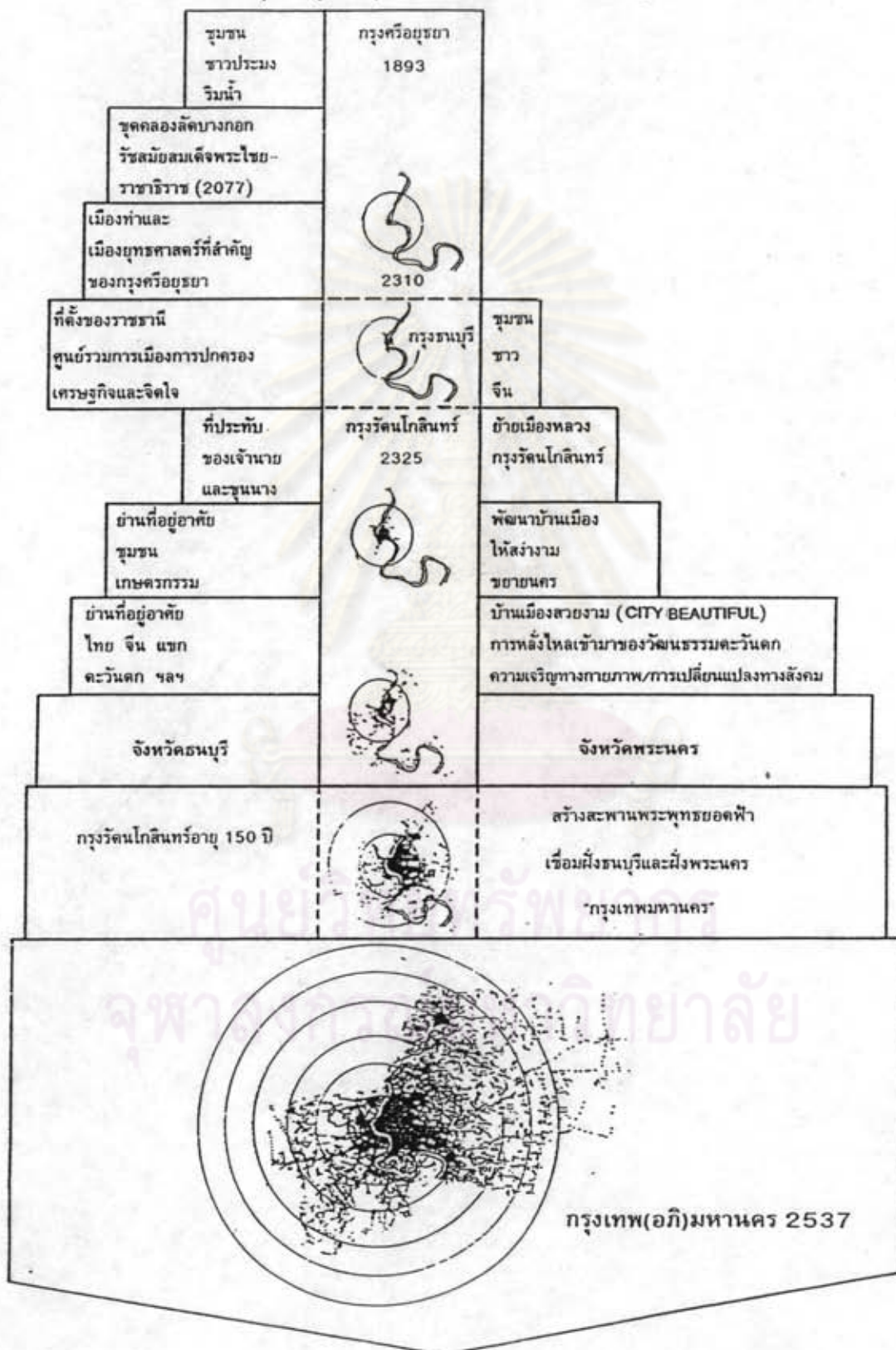
กลายเป็นลานจอดรถ สถานแวดล้อมทรศโทรม ที่ดินของวัดถูกขุดจับจองและกลายเป็นที่อยู่อาศัยหนาแน่นชุมชนแออัด ตลอดจนที่ดินในเมืองมีราคาสูงขึ้น วัดบางวัดจึงหันมาหารายได้จากที่ดินโดยรอบ เปลี่ยนบทบาทมาเป็นผู้ผลิต เครื่องรางของขลังเพื่อช้กจูงผู้คนเข้ามาทำบุญ ในรูปแบบที่เรียกว่า " พุทธพาณิชย์ " รวมทั้งกิจกรรมที่จัดขึ้นในวัดส่วนใหญ่ เป็นกิจกรรมที่ขัดแย้งต่อหน้าที่และจุดประสงค์หลักของการสร้างวัด

ในปัจจุบันสถานแวดล้อมของฝั่งธนบุรี รวมทั้งบทบาทหน้าที่ต่าง ๆ มีลักษณะเช่นเดียวกับฝั่งพระนครเมืองเก่ากรุงธนบุรีและเมืองเก่ากรุงรัตนโกสินทร์ เป็นเมืองที่อยู่ในเขตชั้นในของพื้นที่กรุงเทพมหานคร ที่มีการขยายตัวเติบโตออกไปทุกทิศทางทั้งแนวราบ และทางสูงตามกระแสการลงทุนในย่านต่าง ๆ เอกลักษณ์ของเมืองถูกบดบังและซ่อนตัวอยู่เบื้องหลังความเจริญทางวัตถุ และเทคโนโลยีที่ก้าวไปข้างหน้าอย่างไม่หยุดยั้ง ซึ่งสวนทางกับสภาพแวดล้อมของบ้านเมืองที่มีแต่จะเลวร้ายลง และกลายเป็นปัญหาเรื้อรังที่ยากจะดำเนินการแก้ไข เช่น ปัญหาความแออัดจากที่อยู่อาศัยและผู้คนที่สะสมมาเป็นเวลานาน ปัญหาสภาพแวดล้อมเป็นพิษ น้ำเน่า ขยะปฏิกูลล้นเมือง และปัญหาทัศนียภาพที่ถูกทำลายหรือทัศนอูจจาก ปัญหาการขาดแคลนที่โล่งว่างภายในเมือง รวมทั้งปัญหาการจราจรติดขัดที่แผ่ผลาญเศรษฐกิจและจิตใจลงอย่างประเมินค่ามิได้

ย่านชุมชนที่เคยปรากฏอย่างชัดเจนในสมัยก่อน อาทิ ชุมชนชาวไทยริมน้ำ ชุมชนชาวตะวันตกย่านกุฎจีน ชุมชนอิสลามมัสยิดต้นสน ชุมชนศิลปหัตถกรรมบ้านช่างหล่อ บ้านบุ บ้านขมิ้น บ้านเนิน ค่อย ๆ เจือจางและผสมผสานเข้ากับชุมชนที่เกิดขึ้นใหม่ ความเด่นชัดของชุมชนเดิมลดน้อยลง คงเหลือให้เห็นแต่เพียง กลุ่มคนดั้งเดิมที่มีถิ่นฐานบ้านเรือนอยู่ในเขตกรุงธนบุรีมาตั้งแต่บรรพบุรุษ และกลุ่มคนสมัยใหม่ที่เข้ามาสร้างบ้านเรือนพักอาศัยในบริเวณกรุงธนบุรีและพวกที่เพียงแต่มาหางานทำ ศึกษาเล่าเรียน ประกอบอาชีพต่าง ๆ ในกรุงธนบุรีและกรุงเทพมหานคร โดยยังไม่มีบ้านเรือนเป็นของตนเองอาศัยบ้านญาติ บ้านเช่า ที่พอจะหาได้พักอาศัยอยู่ชั่วคราว

จากกระแสความเจริญทางเศรษฐกิจ ความเปลี่ยนแปลงทางกายภาพที่เกิดขึ้นอย่างรวดเร็ว ยุคสมัยที่เปลี่ยนไปประกอบกับการรวมกรุงธนบุรี และพระนครเข้าเป็นกรุงเทพมหานครนี้ จึงทำให้วิถีชีวิตดั้งเดิมของผู้คนจางหายไป ย่านชุมชนที่เคยปรากฏอย่างชัดเจน จิตสำนึกของผู้คนที่มีเชื้อสายที่แตกต่างกันได้ผสมผสานเข้าด้วยกัน และมีคำเรียกรวมกันว่า " คนฝั่งธน ฯ " หรือ " คนกรุงเทพฯ " ที่ผสมผสานทั้งความแตกต่างทางเชื้อชาติในอดีต ฐานะบทบาท และหน้าที่ทางสังคมที่แตกต่างกัน แต่อยู่ร่วมกัน มีความสัมพันธ์กันในสังคมเมืองหลวงแห่งนี้

วิวัฒนาการกรุงเทพมหานคร - กรุงรัตนโกสินทร์ (1893 - ปัจจุบัน)

วิวัฒนาการของชุมชนกรุงธนบุรี

สมัย		บทบาท ของเมือง	กลุ่ม/ชนชาติ		ทำเลที่ตั้ง
ปี พ.ศ.					
กรุงศรีอยุธยา	1893	เมืองริมแม่น้ำ ก่อนจุดคลองอีดก ตำบลบางกอก	ไทย	ชุมชนชาวประมงริมแม่น้ำ	ตามแนวแม่น้ำเจ้าพระยา สายเดิม (คลองบางกอกน้อย- คลองบางกอกใหญ่)
จุดคลองอีดกตำบลบางกอก สมัยสมเด็จพระไชยราชาธิราช (พ.ศ. 2077 - 2089)					
2310	พระนารายณ์	เมืองท่า เมืองยุทธศาสตร์	ไทย	ชุมชนชาวประมงริมแม่น้ำดั้งเดิม ข้าราชการกรมท่า, ทหารจากกรุงศรีอยุธยา	บริเวณป้อมวิไชยประสิทธิ์ ริมแม่น้ำเจ้าพระยา (จุดใหม่)
			ตะวันตก	ทหารดูแลป้อมปราการ (ฝรั่งเศส)	
				กรมท่ากลาง, ท่อค้ำ	
				หมอสอนศาสนา	
			จีน	ท่อค้ำ กรมท่าซ้าย	
			อิสลาม	ท่อค้ำ, ซูต กรมท่าขวา	
เสด็จกรุงศรีอยุธยาแก่ท้าว ย้ายราชธานีกรุงศรีอยุธยาสู่กรุงธนบุรี					
กรุงธนบุรี	2310	ราชธานีแห่งที่ 3 ของประเทศไทย	ไทย	ดั้งเดิม อพยพจากกรุงศรีอยุธยา	โดยรอบพระราชวังเดิม ตามแนว แม่น้ำเจ้าพระยา และคูคลองสายสำคัญ
2325	ตะวันตก		บาทหลวง มิชชันนารี โปรตุเกส	กุฎีจีน	
			ทหารในกองทัพพระเจ้าตาก		
จีน	ทหารในกองทัพพระเจ้าตาก		ตรงข้ามพระราชวังเดิม บริเวณที่ตั้ง พระบรมมหาราชวังในปัจจุบัน		
	ท่อค้ำจากเมืองจีน				
อิสลาม	อพยพจากกรุงศรีอยุธยา		มัสยิดคันสน, มัสยิดบางหลวง		
	ท่อค้ำ, กรมท่าขวา, ซูต, ข้าราชการในราชสำนัก				
มอญ	ทหารในกองทัพพระเจ้าตาก	ปากคลองบางกอกใหญ่ คอนได้ของพระราชวังเดิม			
	จากกรุงศรีอยุธยา				
ลาว	เฉลยศึก, โพร่หลวง	คลองบางกอกน้อย, บ้านช่างหล่อ			
ย้ายราชธานีจากกรุงธนบุรี สู่ กรุงรัตนโกสินทร์					
รัตนโกสินทร์	2325	เมืองหลวงเก่า ที่อยู่อาศัยของ ข้าราชการ, ขุนนาง พ่อค้าต่างประเทศ เมืองเกษตรกรรม พื้นที่สวนชั้นดี	ไทย	ราชวงศ์, ขุนนาง, ข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ ชาวบ้านทั่วไป	แนวคูเมืองธนบุรีเดิม ขยายตัวลงมา ทางใต้จนถึงวัดประยูรวงศาวาส
2394	รัตนโกสินทร์ตอนต้น รัชกาลที่ 1-3		ตะวันตก	ท่อค้ำ หมอสอนศาสนา, มิชชันนารี, ซูต	ทางคอนได้ของพระราชวังเดิม กุฎีจีน
			จีน	ดั้งเดิม ท่อค้ำ	ย้ายไปอยู่สำเพ็ง, ทำดินแดง ตลาดพลู
อิสลาม	ชุมชนอิสลาม มัสยิดคันสน มัสยิดบางหลวง		ปากคลองบางกอกใหญ่, คลองบางกอกน้อย		

วิวัฒนาการของชุมชนกรุงเทพมหานคร

สมัย		บทบาท ของเมือง	กลุ่ม/ชนชาติ		ทำเลที่ตั้ง
ปี พ.ศ.					
2394	รัตนโกสินทร์ยุคบ้านเมืองพัฒนา รัชกาลที่ 4-6	กรุงรัตนโกสินทร์ เข้าสู่สังคมเมือง กรุงธนบุรียังคง บทบาทเดิม จังหวัดธนบุรี	ไทย	ข้าราชการ, ขุนนาง	แนวคูเมืองธนบุรีเดิม และคูคลองสายสำคัญ ขยายตัวลงมาทางตอนใต้
ชาวบ้าน, เกษตรกรสวนผลไม้					
ตะวันตก			หมอ, ครู, ชูต, มิชชันนารี	บริเวณกุฎีจีนดั้งเดิม	
			พ่อค้าที่เข้ามาช่วงปลาย ร.3	ตึกหักรับรอง บริเวณบ้าน ของเสนาบดีตระกูลขุนนาง	
จีน	ชาวจีนดั้งเดิม หัวขาย, เกษตรกร	คลองบางกอกใหญ่, ตลาดพลู			
	กรรมกรรับจ้าง		ฮวยจิ้นสง, ทำดินแดง		
	พ่อค้า, คหบดี				
อิสลาม	มุสลิมดั้งเดิม ตั้งแต่สมัยกรุงธนบุรี	มัสยิดคันสน			
	มุสลิมนิกายสุหนี่ เชื้อสายเปอร์เซีย, อิหร่าน	ปากคลองบางกอกน้อย			
2468			พ่อค้า, คหบดี	ตึกขาว ตึกแดง ทำดินแดง	
2468	ยุคแห่งการพัฒนาเข้าสู่สังคมเมือง	บ้านเมืองมีการ เปลี่ยนแปลง ในทุก ๆ ด้าน เศรษฐกิจ, สังคม, ประชากร การเมืองการปกครอง เข้าสู่ยุคนิคส์ (NICS) โลกาภิวัตน์	คนกรุงเทพฯ	คนไทยดั้งเดิม (เกษตรกร) เชื้อสายมุสลิม เชื้อสายโปรตุเกส เชื้อสายจีน	ชุมชนดั้งเดิม
ปัจจุบัน				คนสมัยใหม่ คนกรุงเทพฯ, คนต่างจังหวัด นักเรียน, นักศึกษา, รับจ้าง ข้าราชการ, หัวขาย, ข้าราชการ ภิกษุสามเณร..... ร้อยพ่อพันแม่ คนรวย คนจน	กระจายตัวอยู่ทั่วไป ทั้งในเขตกรุงเทพมหานคร และปริมณฑล

..... อ น า ก ต
..... อ น า ก ต

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

เอกลักษณ์และคุณค่าของสภาพแวดล้อมเมือง กรุงเทพมหานคร

จากการศึกษาวิวัฒนาการของกรุงเทพมหานคร ในด้านบทบาทหน้าที่และสภาพแวดล้อมเมืองในแต่ละยุคที่ผ่านมา พบว่า ในการสร้างบ้านแปลงเมืองแต่ละยุค องค์ประกอบสำคัญของเมืองที่สามารถชี้ให้เห็นถึงเอกลักษณ์และคุณค่าของเมืองในด้านรูปธรรม โดยสะท้อนออกมาให้เห็นในรูปแบบของลักษณะทางศิลปกรรม สถาปัตยกรรม ตามสภาพบ้านเมืองในแต่ละยุคได้อย่างชัดเจน คือ บ้าน วัด วัง

1. เอกลักษณ์และคุณค่าของสภาพแวดล้อมเมือง ในสมัยกรุงศรีอยุธยา

เมืองธนบุรีเป็นเมืองที่ปรากฏหลักฐานในการตั้งถิ่นฐาน มาตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาก่อนที่จะมีการขุดคลองลัดบางกอก จนกระทั่งมีบทบาทเป็นเมืองท่าและเมืองยุทธศาสตร์ที่สำคัญ ท่ามกลางความเจริญรุ่งเรืองของกรุงศรีอยุธยาแบบสภาพแวดล้อมเมืองย่อมจะรับศิลปวัฒนธรรม รูปแบบการดำเนินชีวิต งานทางสถาปัตยกรรม ศิลปกรรมที่มีลักษณะคล้ายคลึงกับอยุธยาหรือสามารถกล่าวได้ว่า รูปแบบ บ้าน วัด วังของเมืองธนบุรีในสมัยนี้ตกอยู่ภายใต้อิทธิพลของกรุงศรีอยุธยา

ลักษณะของบ้านเรือนและการตั้งถิ่นฐานมีลักษณะคล้ายคลึงกับกรุงศรีอยุธยา และด้วยปัจจัยที่เมืองทั้งสองมีลักษณะทางกายภาพที่คล้ายคลึงกัน คือ เป็นเมืองที่ตั้งอยู่ริมน้ำ ลักษณะของชุมชนริมน้ำ จึงทำให้รูปแบบวิถีชีวิตผูกพันอยู่กับน้ำเช่นเดียวกับ กรุงศรีอยุธยา รูปแบบบ้านเรือนของราษฎรทั่วไปจึงมีลักษณะเป็น เรือนแพเสียด้านเป็นส่วนใหญ่ การปลูกสร้างใช้วัสดุท้องถิ่นที่เรียบง่าย มีความสะดวกในการเคลื่อนย้าย ไม่ค่อยมีการตกแต่งประดับประดามากนักส่วนบ้านเรือนของผู้มีฐานะมักจะปลูกสร้างด้วยวัสดุที่เรียบง่ายมั่นคง แข็งแรง มีการมุงหลังคาด้วยกระเบื้องลอนดินเผาสีเหมือนอิฐ มีการตกแต่งประดับประดา ปั้นลม ตัวเสาหลังคาทรงแหลมสูงตามลักษณะของบ้านทรงไทยภาคกลาง

ส่วนงานทางสถาปัตยกรรมที่สร้างขึ้นเพื่อศาสนา และพระมหากษัตริย์ หรือเจ้านายชั้นสูง ย่อมจะเป็นผลงานที่ทรงคุณค่า ใหญ่โตสง่างาม ประดับประดาด้วยวัสดุอันมีค่าคงทน ถาวร และใช้ช่างที่มีฝีมือที่ดัดที่สุดเท่าที่จะหาได้ในยุคนั้น ๆ และสิ่งที่อยู่ใกล้ตัวผูกพันกับวิถีชีวิต และสังคมของชาวพุทธมาโดยตลอด และมีการใช้สอยตั้งแต่ ระดับชาวบ้าน จนถึงพระมหากษัตริย์ คือ วัด

วัด นอกจากเป็นงานสถาปัตยกรรมที่สะท้อนถึงศรัทธา ความเชื่อของคนในสังคมที่มีต่อพุทธศาสนาแล้ว วัดยังเป็นสิ่งที่สะท้อนถึงสภาพบ้านเมืองในแต่ละยุค ความมั่นคงทางเศรษฐกิจความมั่นคงเป็นปึกแผ่นของบ้านเมือง โดยแสดงออกมาในรูปแบบของความสะดวกสบาย วิจิตรบรรจง ของผลงานศิลปกรรมในแขนงต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นจิตรกรรม ประติมากรรม และสถาปัตยกรรม ซึ่งความงดงามของศิลปกรรมเหล่านี้ ส่งผลให้ วัด เป็นมรดกชิ้นสำคัญที่รวบรวมเอกลักษณ์คุณค่าทางวัฒนธรรม ประวัติศาสตร์ วิถีชีวิตอันยาวนานของแต่ละเมือง

จากหลักฐานทางประวัติศาสตร์ การสร้าง วัด ในเมืองธนบุรี มีตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา โดยเฉพาะตามแนวคลอง และลำน้ำสายสำคัญ เช่น แนวคลองบางกอกน้อย คลองบางกอกใหญ่ ที่เป็นแนวลำน้ำเจ้าพระยาสายเดิม รวมทั้งแถบคลองบางพรหม คลองบางระมาด คลองบางเชือกหนัง

ในสมัยกรุงศรีอยุธยา บ้านเมืองมีความมั่นคงทั้งทางเศรษฐกิจ และการปกครองมาช้านาน ผลงานทางศิลปกรรมแขนงต่าง ๆ จึงสะท้อนออกมาถึงความเป็นไทย ออกมาอย่างชัดเจน และแผ่ขยายออกไปตามภูมิภาคต่าง ๆ ทั่วไป การสร้างวัดในสมัยนี้จึงรับรูปแบบศิลปกรรมและ เอกลักษณ์ของศิลปะอยุธยา ซึ่งจะแบ่งออกได้เป็น 3 ช่วง คือ

ก. สมัยอยุธยาตอนต้น เริ่มตั้งแต่การก่อสร้างกรุงศรีอยุธยา เมื่อ พ.ศ. 1893 ถึงสมัยสมเด็จพระนเรศวรมหาราช พ.ศ. 2089

ข. สมัยอยุธยาตอนกลาง เริ่มจากสมัยของสมเด็จพระเอกาทศโลก พ.ศ. 2089 ถึงสมัยสมเด็จพระศรีสุธรรมราชา พ.ศ. 2199

ค. สมัยอยุธยาตอนปลาย เริ่มจากสมัยของสมเด็จพระนารายณ์มหาราช จนถึงสิ้นสมัยอยุธยาในปี พ.ศ. 2310 (น. ๗ ปากน้ำ, 2526 อ้างถึงใน อัมพรวิทย์ กมลาคัน ๗ อยุธยา, 2534)

ในช่วงต่าง ๆ มีเอกลักษณ์ทางสถาปัตยกรรมในการก่อสร้างศาสนสถาน ดังนี้

ก. สมัยอยุธยาตอนต้น

ลักษณะสถาปัตยกรรมทางศาสนาในสมัยนี้ เช่น อุโบสถ วิหาร นิยมสร้างในรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าฐานสูง ผนังก่ออิฐถือปูน หลังคามุงด้วยกระเบื้องดินเผา ประตูหน้าต่างใช้วิธีเจาะเป็นช่องตามแนวตั้ง เพื่อให้แสงสว่างส่องเข้ามาในอาคารได้ สิ่งก่อสร้างที่เป็นประธานของวัดมักจะทำเป็น พระปราสาท ซึ่งคัดแปลงมาจาก ปราสาทขอม แต่มีลักษณะสูงเด่นกว่า

วัด นอกจากเป็นงานสถาปัตยกรรมที่สะท้อนถึงศรัทธา ความเชื่อของคนในสังคมที่มีต่อพุทธศาสนาแล้ว วัดยังเป็นสิ่งที่สะท้อนถึงสภาพบ้านเมืองในแต่ละยุค ความมั่นคงทางเศรษฐกิจความมั่นคงเป็นปึกแผ่นของบ้านเมือง โดยแสดงออกมาในรูปแบบของความสวยงาม วิจิตรบรรจง ของผลงานศิลปกรรมในแขนงต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นจิตรกรรม ประติมากรรม และสถาปัตยกรรม ซึ่งความงดงามของศิลปกรรมเหล่านี้ ส่งผลให้ วัด เป็นมรดกชิ้นสำคัญที่รวบรวมเอกลักษณ์คุณค่าทางวัฒนธรรม ประวัติศาสตร์ วิถีชีวิตอันยาวนานของแต่ละเมือง

จากหลักฐานทางประวัติศาสตร์ การสร้าง วัด ในเมืองธนบุรี มีตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา โดยเฉพาะตามแนวคลอง และลำน้ำสายสำคัญ เช่น แนวคลองบางกอกน้อย คลองบางกอกใหญ่ ที่เป็นแนวลำน้ำเจ้าพระยาสายเดิม รวมทั้งแถบคลองบางพรหม คลองบางระมาด คลองบางเชือกหนัง

ในสมัยกรุงศรีอยุธยา บ้านเมืองมีความมั่นคงทั้งทางเศรษฐกิจ และการปกครองมาช้านาน ผลงานทางศิลปกรรมแขนงต่าง ๆ จึงสะท้อนออกมาถึงความเป็นไทย ออกมาอย่างชัดเจน และแผ่ขยายออกไปตามภูมิภาคต่าง ๆ ทั่วไป การสร้างวัดในสมัยนี้จึงรับรูปแบบศิลปกรรมและ เอกลักษณ์ของศิลปะอยุธยา ซึ่งจะแบ่งออกได้เป็น 3 ช่วง คือ

ก. สมัยอยุธยาตอนต้น เริ่มตั้งแต่การก่อสร้างกรุงศรีอยุธยา เมื่อ พ.ศ. 1893 ถึงสมัยสมเด็จพระนเรศวรมหาราช พ.ศ. 2089

ข. สมัยอยุธยาตอนกลาง เริ่มจากสมัยของสมเด็จพระเอกาทศโลก พ.ศ. 2089 ถึงสมัยสมเด็จพระศรีสุธรรมราชา พ.ศ. 2199

ค. สมัยอยุธยาตอนปลาย เริ่มจากสมัยของสมเด็จพระนารายณ์มหาราช จนถึงสิ้นสมัยอยุธยาในปี พ.ศ. 2310 (น.พ. ปากน้ำ, 2526)

ในช่วงต่าง ๆ มีเอกลักษณ์ทางสถาปัตยกรรมในการก่อสร้างศาสนสถาน ดังนี้

ก. สมัยอยุธยาตอนต้น

ลักษณะสถาปัตยกรรมทางศาสนาในสมัยนี้ เช่น อุโบสถ วิหาร นิยมสร้างในรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าฐานสูง ผนังก่ออิฐถือปูน หลังคามุงด้วยกระเบื้องดินเผา ประตูหน้าต่างใช้วิธีเจาะเป็นช่องตามแนวตั้ง เพื่อให้แสงสว่างส่องเข้ามาในอาคารได้ สิ่งก่อสร้างที่เป็นประธานของวัดมักจะทำเป็น พระปราสาท ซึ่งดัดแปลงมาจาก ปราสาทขอม แต่มีลักษณะสูงเด่นกว่า

ส่วนประกอบ เช่น หน้าบัน พระวิหาร หรือพระอุโบสถ ไม่มีลวดลาย แต่จะสลักไม้เป็นรูปคน หรือเทวดา เช่น พระนารายณ์ทรงครุฑ ภายในอาคารบนเพดานเป็น จำหลักไม้รูปดาว ดอกจอกและลวดลายต่าง ๆ การวางแผนผังวัดจะหันหน้าโบสถ์ไปสู่ทิศ ตะวันออกเสมอ โบสถ์เป็นหินชนวนขนาดใหญ่และหนามาก ไม่มีลวดลายตกแต่งแต่อย่างใด

ส่วนผลงานทางด้านจิตรกรรม เป็นผลงานเกี่ยวข้องกับพระพุทธรูปศาสนา ภาพพระพุทธรูปองค์เรียงซ้อนเป็นแถว ภาพพุทธประวัติ สี่ที่ไข่มุข ๓ สี คือ สีดำ สีขาว และ สีแดง มีการปิดทองบนภาพบ้างเล็กน้อย

ข. สมัยอยุธยาตอนกลาง

การก่อสร้างอาคารทางพุทธศาสนา ยังคงลักษณะในแบบสมัยอยุธยา ตอนต้น แต่ส่วนที่เป็นประธานของวัด ไม่นิยมสร้าง พระปราสาท แต่หันมาสร้างเจดีย์ทรงกลม ตามแบบนิยมของสุโขทัยแทน และมีการปรับปรุงรายละเอียด เกี่ยวกับการตกแต่งบ้าง บางประการ เช่น ที่ฐานมีรูปครุฑหรือยักษ์แบกงองค์เจดีย์อยู่จนถึงสมัยพระเจ้าปราสาททอง ได้มีการตัดแปลงเจดีย์ทรงกลมเป็นเหลี่ยมที่มีชื่อเรียกว่า " เจดีย์เหลี่ยมย่อมุมไม้สิบสอง " ซึ่งถือได้ว่าเป็นแบบอย่าง และเอกลักษณ์ของเจดีย์อยุธยาที่นิยมกันมาจนทุกวันนี้อย่างกว้างขวาง เจดีย์ตั้งอยู่หลังวิหาร ซึ่งหันหน้าออกทางแม่น้ำ

ส่วนประกอบหน้าบันสลักรูปนารายณ์ทรงครุฑ มีลายกนกเป็นเครือเถา ล้อมรอบ โบสถ์เป็นหินชนวนเช่นเดิม แต่มีขนาดเล็กและบางกว่า เหวเสมอ มีลักษณะคอค มีลวดลายประดับประดาเล็กน้อย

ผลงานทางด้านจิตรกรรม มักจะพบได้ตามสมุดไทย เรื่องราวยังคง เป็นภาพพุทธประวัติ ภาพประกอบเรื่องไตรภูมิบนสมุดไทย และมีการเขียนสีหลายสีขึ้น

ค. สมัยอยุธยาตอนปลาย

สมัยนี้เป็นยุคของความเจริญก้าวหน้าทางด้าน การออกแบบ และงานช่างฝีมือมีการเปลี่ยนแปลงรูปแบบทางศิลปะ ประเทศชาติมีการติดต่อค้าขายกับชาติทางยุโรป สภาพบ้านเมืองและเศรษฐกิจมีความมั่งคั่งมากขึ้น ผลงานทางด้านสถาปัตยกรรมแขนงต่าง ๆ มีการช่วยเหลือจาก ฝรั่งเศส มีการก่อสร้างป้อมปราการ หอรบ ปราสาทราชวัง ตามแบบ ฝรั่งเศส ซึ่งเป็นศิลปะไทยประยุกต์ กับศิลปะยุโรป ซึ่งถือได้ศิลปะพระราชนิยมอีกแบบหนึ่งด้วย

รูปแบบของพระอุโบสถมีขนาดย่อมลง มีลักษณะพิเศษ คือ ฐานอุโบสถ และหลังคาอ่อนโค้งคล้ายเรือสำเภา (ท้องอัสตงค์) มีช่อฟ้าใบระกา พระสถาปัตยกรรมนิยมทำ ในแบบเจดีย์ย่อมุมไม้สิบสอง จนจัดได้ว่าเป็นเอกลักษณ์ของงานศิลปกรรมไทยสมัยอยุธยาที่เด่นชัดอีกลักษณะหนึ่ง ใบเสมาเปลี่ยนจากหินชนวนมาเป็นหินทรายแดง และมีขนาดเล็กลง ทรวดทรงมีขนาดเอวคอคเข้า ลวดลายวิจิตรบรรจงขึ้น เป็นใบเสมานั่งแท่นฐานปัทมย่อมุมไม้สิบสอง ตรงส่วนรองรับใบเสมาเป็นคอกบัว หรือฐานบัว ข้างล่างเป็นแข้งสิงห์ บางแห่งมีซุ้มเตี้ย ๆ ลักษณะ กว้างประกอบ

ผลงานจิตรกรรมมีการปรับปรุงเทคนิคการวาด มีทั้งภาพที่เขียนสีแดง สีดำ สีเหลือง สีขาว และสีเขียว ที่เรียกว่า " สีเบญจรงค์ " และผลงานที่เป็นสีเอกรงค์ ผลงานมีอิทธิพลจากช่างเขียนชาวจีน ในการเขียนแบบธรรมชาติ เช่น ต้นไม้ น้ำ ภูเขา เรือ และภาพคน เรื่องราวมักจะเขียนในเรื่องไตรภูมิ และเทพชุมนุม

วัดที่สร้างขึ้นในสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้นนั้น ส่วนใหญ่จะกระจายตัว อยู่ทางแถบพื้นที่ตอนในเขตภาษีเจริญไม่เกินแนวคลองบางกอกน้อย คลองบางกอกใหญ่ที่เป็น แนวแม่น้ำเจ้าพระยาสายเดิม เช่น วัดแก้ว วัดตะพาน วัดเพลงในคลองบางพรหม วัดบางแวก บริเวณในคลองบางระมาด คลองบางเชือกหนัง คลองแม่น้ำอ้อม (น. ๓ ปากน้ำ , 2514)

วัดที่สร้างขึ้นในสมัยอยุธยา มักจะเป็นกลุ่มวัดที่มีการกระจุกตัวไปกับ ชุมชนสำคัญ ที่มีการตั้งถิ่นฐานตามแม่น้ำลำคลอง ที่เป็นเส้นทางคมนาคมหลักในสมัยนั้น โดย สามารถแบ่งออกเป็นกลุ่มได้ 5 กลุ่มดังนี้

1. กลุ่มวัดในคลองบางกอกใหญ่ มีกลุ่มวัดสมัยอยุธยา ที่เห็นได้เด่นชัด คือ กลุ่มวัดคูหาสวรรค์ ซึ่งเป็นบริเวณชุมชนดั้งเดิม ที่มีการสันนิษฐานว่าเป็นศูนย์กลางของเมืองธนบุรี ก่อนที่จะมีการขุดคลองลัดบางกอกบริเวณนี้ ประกอบด้วย วัดคูหาสวรรค์ (วัดศาลาลีหน้า) วัดกำแพง วัดโบสถ์อินสารเพชร วัดทองศาลางาม กลุ่มวัดปากน้ำ บริเวณปากคลองด่าน ประกอบด้วย วัดปากน้ำภาษีเจริญ วัดนวลนรดิศ กลุ่มวัดอินทาราม ประกอบด้วย วัดอินทาราม (วัดบางยี่เรือใต้) วัดจันทาราม (วัดบางยี่เรือเหนือ) วัดราชคฤหรววิหาร และกลุ่มบริเวณปากคลองบางกอกใหญ่ ประกอบด้วย วัดหงษ์รัตนาราม (วัดเจ็สวัง) วัดประดิษฐาราม (วัดมอญ) และวัดโมลีโลกยาราม (วัดท้ายตลาด)

2. กลุ่มวัดในคลองบางกอกน้อย ประกอบด้วย กลุ่มวัดสุวรรณาราม (วัดทอง) วัดศรีสุธาราม (วัดชีปะขาว) วัดนายโรง (วัดเจ้ากล้วย) วัดคลังชั้น ซึ่งเรียงตัว

ทางตอนปากคลอง และกลุ่มวัดแก้ว วัดกาญจนสิงหาสน์(วัดทอง) วัดรัชฎาธิษฐาน(วัดเงิน) ซึ่งเกาะกลุ่มอยู่ทางตอนในของคลองบริเวณใกล้ ๆ กับคลองมอญ

3. กลุ่มวัดในเขตคูเมืองเดิมกรุงธนบุรี ริมแม่น้ำเจ้าพระยาฝั่งตะวันตกเป็นกลุ่มวัดที่มีความสำคัญทางประวัติศาสตร์ และคุณค่าทางศิลปกรรม เช่น วัดอมรินทราราม(วัดบางหว้าน้อย) วัดระฆังโฆสิตาราม(วัดบางหว้าใหญ่) วัดอรุณราชวราราม(วัดมะกอก) และวัดทางตอนบน เช่น วัดคสิคาราม(วัดเสาชิงช้า)

4. กลุ่มวัดในคลองมอญ มีวัดในสมัยอยุธยาอยู่ทางบริเวณปากคลองใกล้ ๆ กับริมแม่น้ำเจ้าพระยาที่ตัดขึ้นใหม่ ได้แก่ วัดพระยาทำ วัดนาคกลาง วัดครุฑ และวัดบางเสาชิงช้าในตอนท้ายของคลอง

5. กลุ่มพื้นที่ชั้นใน ซึ่งเป็นบริเวณตอนในของกรุงธนบุรีที่เป็นพื้นที่สวนผลไม้ดั้งเดิม ชุมชนในบริเวณนี้มีการกระจายตัวอยู่ทั่วไป และไม่หนาแน่นเหมือนชุมชนริมคลอง วัดในบริเวณนี้จึงกระจายตัวไปตามชุมชนต่าง ๆ ไม่กระจุกตัวเป็นกลุ่มดัง เช่น วัดริมคลอง กลุ่มพื้นที่ชั้นในนี้มีวัดในสมัยอยุธยาที่สำคัญ ได้แก่ วัดเจ้าอาม วัดบางขุนนนท์ วัดไชยทิศ วัดยางสุทธาราม วัดรวกสุทธาวาส วัดใหม่พิเรนทร์ วัดราชสิทธาราม(วัดนวล) และวัดท่าพระ

และจากการที่ เมืองธนบุรีในสมัยกรุงศรีอยุธยาเป็นเมืองท่าและเมืองยุทธศาสตร์ รูปแบบผลงานสถาปัตยกรรมประเภทพระราชวัง วัง หรือบ้านเจ้านายที่ก่อสร้าง ในสมัยนี้มักจะไม่ค่อยมีปรากฏให้เห็น คงเป็นเพียงแต่เรือนพักของบรรดาเจ้านาย ข้าราชการที่ควบคุมกรมท่า และกองทหารเท่านั้น การก่อสร้างอาจทำด้วยวัสดุที่ไม่คงทนถาวร หรืออาจจะมีการรื้อและปลูกสร้างสิ่งต่าง ๆ ขึ้นทดแทนในสมัยต่อมา ณ บริเวณเดียวกัน จึงไม่ปรากฏร่องรอยหลักฐานให้พบเห็นได้ในปัจจุบัน นอกจากป้อมปราการปากคลองบางกอกใหญ่ ที่ดำเนินการก่อสร้าง โดย นายช่างและวิศวกร ชาวฝรั่งเศส ในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ที่ยังคงปรากฏหลักฐานแสดงความเป็นเมืองยุทธศาสตร์ที่คอยป้องกันภัยทางน้ำมาจนทุกวันนี้

2. เอกลักษณ์และคุณค่าของสภาพแวดล้อมเมือง ในสมัยกรุงธนบุรี

ในสมัยกรุงธนบุรี ถึงแม้บริเวณนี้จะเป็นที่ตั้งของราชธานีต่อจากกรุงศรีอยุธยา แต่ลักษณะรูปแบบเอกลักษณ์ของสถาปัตยกรรมสิ่งก่อสร้างต่าง ๆ ที่สะท้อนออกมาถึงเอกลักษณ์ที่แท้จริงของกรุงธนบุรีแทบจะไม่มีให้เห็นมากนัก เนื่องจากบ้านเมืองเพิ่งจะผ่านพ้นภัยสงคราม บ้านแตกสาแหรกขาด ทำให้สภาพบ้านเมือง สภาพเศรษฐกิจ รวมทั้งจิตใจของประชาชนยังไม่กลับคืนสู่สภาวะปกติ ประกอบกับระยะเวลาของสมัยกรุงธนบุรีมีเพียง 15 ปี การสร้างบ้านแปลงเมืองในยุคนั้นจึงเป็นลักษณะชั่วคราว นวัตกรรมที่ป้องกันภัยจากข้าศึกศัตรูเท่านั้น

ลักษณะบ้านเรือนของราษฎรพอจะแยกออกได้เป็น 2 ลักษณะใหญ่ ๆ คือ บ้านเรือนราษฎรทั่วไป และบ้านของผู้มีฐานะ ซึ่งมีลักษณะที่คล้ายคลึงกับสมัยกรุงศรีอยุธยา คือ ราษฎรทั่วไปลักษณะบ้านยังคงเป็น เรือนแพ ที่เคลื่อนย้ายหนีภัยสงครามจากกรุงศรีอยุธยา และมาตั้งหลักแหล่งอยู่บริเวณคลองบางกอกใหญ่ การก่อสร้างบ้านเรือนยังคงยึดรูปแบบที่เรียบง่าย สะดวกต่อการเคลื่อนย้ายภายหลัง ต่อมาในช่วงที่บ้านเมืองเริ่มมีความสงบเรียบร้อย สภาพบ้านเรือนจึงมีลักษณะที่มั่นคงและถาวรตามมา การปลูกสร้างบ้านเรือนของบรรดาขุนนาง คหบดี ผู้มีฐานะในสมัยนี้เป็น บ้านทรงไทย หลังคาจั่วทรงแหลมสูง เช่น บ้านของพระยามหากษัตริย์ศึก ที่ต่อมาได้ครองราชย์เป็นพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชที่อยุธยาในสมัยกรุงธนบุรี เป็นที่ประทับของเจ้านายในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น และถวายเป็นหอไตรวัดระฆังฯ ต่อมา ซึ่งเป็นของพระยามหากษัตริย์ศึกนี้ ถือได้ว่าเป็นเอกลักษณ์ของบ้านทรงไทยที่งดงามหลังหนึ่งในสมัยกรุงธนบุรี โดยปลูกเป็นเรือนฝาปะกนใต้ถุนสูง สามหลังแฝด ซึ่งถือได้ว่าเป็นบ้านที่มีขนาดใหญ่โตงดงามและยังคงคุณค่ามาจนทุกวันนี้

วัดวาอารามในสมัยนี้แทบจะไม่มีการสร้างขึ้นใหม่ คงมีเพียงแต่การบูรณะวัดเดิมที่มีมาตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา ซึ่งวัดที่มีการบูรณะมากที่สุด ได้แก่ วัดที่อยู่ในเขตกำแพงเมือง และพื้นที่ใกล้เคียงในคลองบางกอกใหญ่ โดยมีการบูรณะ วัดแจ้ง หรือวัดมะกอก (วัดอรุณราชวราราม) วัดท้ายตลาด (วัดโมลีโลกยาราม) ทรงบูรณะให้เป็นวัดในเขตพระราชฐานตามแบบประเพณีของกรุงศรีอยุธยาไม่มีพระสงฆ์จำพรรษาอยู่ นอกจากนี้ยังมีการบูรณะวัดบางหัวน้อย (วัดอมรินทราราม) วัดบางหัวใหญ่ (วัดระฆังโฆสิตาราม) วัดหงษ์รัตนาราม วัดโบราณตึกคลองมอญ (วัดเครือวัลย์ราชวรวิหาร) นอกจากวัดในเขตกำแพงเมืองแล้ว ยังทรงบูรณะวัดบางยี่เรือ (วัดอินทาราม) ทรงใช้เป็นที่เจริญวิปัสสนาในช่วงปลายรัชกาล

วัดที่ได้รับการบูรณะในสมัยกรุงธนบุรี จะมีเอกลักษณ์ของศิลปะในสมัยกรุงธนบุรีที่สามารถพบเห็นได้ คือ การเจาะช่องหน้าต่าง 2 ช่อง บนหน้าบันของพระวิหารหรือ พระอุโบสถ ดังเช่น พระอุโบสถ วัดระฆังโฆสิตาราม วัดอินทาราม และวัดหงษ์รัตนาราม ส่วนลักษณะของผลงานทางสถาปัตยกรรมการก่อสร้างต่าง ๆ เช่น พระอุโบสถพระวิหาร เจดีย์ ฯลฯ คงเป็นรูปแบบของลักษณะที่สืบทอดมาจากช่างสมัยกรุงศรีอยุธยา (น. ณ ปากน้ำ, 2514)

พระราชวัง ที่เป็นที่ประทับของพระมหากษัตริย์ในสมัยกรุงธนบุรี ในระยะเริ่มแรกเป็นเพียง พระราชวังเครื่องไม้ ที่มีกำแพงขอบเขตพระราชวังทำด้วยไม้ทองหลางมิได้เป็น พระราชวังก่ออิฐถือปูน มีความวิจิตรบรรจงดังเช่นพระราชวังในสมัยกรุงศรีอยุธยาหรือสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ เนื่องจากบ้านเมืองยังไม่สงบเรียบร้อย

จากประวัติความเป็นมาของพระราชวังเดิม หลังจากสิ้นสมัยกรุงธนบุรีลงแล้ว พระราชวังเดิม ยังคงเป็นที่ประทับของเจ้านายหลายพระองค์ ตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 1 ถึง 4 อาทิ (พลตรี กริธา พรธนะแพทย์ , 2537)

1. สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช
2. เจ้าฟ้ากรมหลวงอิศเรศร์ดิษฐ์
3. พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย
4. เจ้าฟ้ากรมหลวงพิทักษ์มนตรี
5. พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
6. พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว
7. กรมพระราชวังบวรวิไชยชาญ
8. กรมหลวงวงศาธิราชสนิท (ต้นสกุล สนิทวงศ์)
9. สมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ กรมพระจักรพรรดิพงษ์ (ต้นสกุล จักรพันธุ์)

ในแต่ละสมัยที่เจ้านายประทับอยู่นี้ ได้มีการก่อสร้างอาคารใหม่ รื้อถอนอาคารเก่า โยกย้ายอาคารจากที่อื่นมาปลูก และย้ายอาคารจากพระราชวังเดิมไปปลูกที่อื่น ฉะนั้นลักษณะของสถาปัตยกรรมที่มีคุณค่าในเขตพระราชวังเดิมนั้น จึงมีจำนวนมากทั้งที่เป็นตัวสถาปัตยกรรมที่มีประวัติศาสตร์อันยาวนาน เช่น ท้องพระโรง พระตำหนักแก่งคู่มิประตุ พระตำหนักแก่งพระปิ่นเกล้าฯ สถานที่ศักดิ์สิทธิ์ เช่น ศาลสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช อนุสรณ์สถาน เช่น ป้อมวิชัยประสิทธิ์ เขาดิน เขามอ และโบราณวัตถุ เช่น ระฆังเงิน เป็นต้น

3. เอกลักษณ์และคุณค่าของสภาพแวดล้อมเมือง ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์

ก. สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (รัชกาลที่ 1 - รัชกาลที่ 3)

หลังจากที่ได้มีการย้ายราชธานีจากกรุงธนบุรีมายังกรุงรัตนโกสินทร์ แล้วถือได้ว่า เป็นยุคสมัยที่มีการสร้างบ้านเมืองใหม่อย่างแท้จริง มีการพัฒนาบ้านเมือง การก่อสร้างพระบรมมหาราชวัง วัด สถานที่ราชการ อาคารบ้านเรือน ขึ้นทางฝั่งพื้นที่ปาก ตะวันออกของแม่น้ำเจ้าพระยา บนพื้นที่ที่ไม่เคยมีการปลูกสร้างสิ่งใดมาก่อนเลยนอกจากชุมชน ชาวจีนเล็ก ๆ เท่านั้น ส่วนพื้นที่ที่เป็นกรุงธนบุรีเดิมได้มีการบูรณะปฏิสังขรณ์วัดวาอาราม โบราณที่มีมาตั้งแต่ สมัยกรุงศรีอยุธยา สิ่งใดที่เสื่อมโทรมก็ได้มีการสร้างขึ้นใหม่ รวมทั้งมีการสร้างสิ่งใหม่ขึ้นเพิ่มเติมในแต่ละรัชกาล รูปแบบของการพัฒนาใน สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น สามารถแบ่งออกได้เป็น 2 ช่วง คือ

1. ช่วงย้ายเมืองหลวง (รัชกาลที่ 1-2) ถึงแม้จะมีการย้าย เมืองหลวง สร้างบ้านเมืองใหม่ ในระยะแรกนี้เป็นเพียงแต่การสร้างพระบรมมหาราชวัง ในเขตกรุงธนบุรีเดิมเพียงแต่เป็นคนละฝั่งของแม่น้ำเจ้าพระยาเท่านั้น ราษฎรส่วนใหญ่ที่ร่วมกันสร้างบ้านเมืองใหม่นี้ เป็นราษฎรที่อพยพมาจากกรุงศรีอยุธยา ร่วมกันกอบกู้บ้านเมืองและ อยู่ที่กรุงธนบุรีมาก่อน และด้วยพระราชดำริของพระมหากษัตริย์ไทยในสมัยนั้นต้องการให้ กรุงรัตนโกสินทร์ใหญ่โตสง่างาม ดังเช่น กรุงศรีอยุธยา ฉะนั้นเอกลักษณ์ทางศิลปกรรม สภาพแวดล้อมเมือง การวางผังเมืองในระยะแรกจึงเป็นแบบอย่างที่จะคล้ายคลึงกับสมัย กรุงศรีอยุธยารุ่งเรือง

ลักษณะของการก่อสร้างบ้านเรือนของราษฎร แม้กระทั่งกุฏิสงฆ์ก็ เป็นรูปแบบเดียวกัน เพียงแต่แตกต่างกันตามขนาด วัสดุในการก่อสร้างและการตกแต่งที่เป็น เครื่องบ่งชี้สถานะทางสังคมของผู้อยู่อาศัย ซึ่งลักษณะของเอกลักษณ์ของบ้านเรือนในสมัย รัตนโกสินทร์ตอนต้นนี้ มักจะปรากฏอยู่บนภาพจิตรกรรมฝาผนังของวัดวาอารามต่าง ๆ เช่น ภาพที่หอไตรวัดระฆังฯ มีมืออาจารย์ นาค เขียนเป็นเรือนมุงหลังคาแผ่นไม้ ปลูกง่าย ๆ แบบเรือนฝาสำรวด ผสมขัดแตะใช้วัสดุท้องถิ่นที่หาได้ เช่น ไม้ไผ่ ส่วนบ้านของผู้มีฐานะก็จะ เป็นไม้เนื้อแข็ง เช่น ไม้เต็ง ไม้สัก ตามยุคสมัยของบ้านเรือนที่ยังมีตึกสงคราม เศรษฐกิจ ยังไม่มั่นคงเท่าใดนัก การปลูกสร้างยังคงมีทั้งเรือนแพตามริมแม่น้ำลำคลอง ดังเช่น สมัยกรุง ศรีอยุธยา และกรุงธนบุรี

ลักษณะของเรือนแพที่ปรากฏในสมัยรัตนโกสินทร์ มักจะมีสองหลัง แผลด ด้านออกแม่น้ำหลังใหญ่ ส่วนคู่แผลดหลังเล็กอยู่ด้านใกล้ฝั่ง ส่วนครอบครัวใหญ่ก็จะทำ เรือนแผลดหลังใหญ่เท่ากัน มีเรือนพาไลขนาดเล็กอีกหลังหนึ่งอยู่ด้านหลัง แล้วต่อชายคา ด้านสกัดยื่นออกมา เพื่อจะได้มีเนื้อที่กว้างขึ้น ต่อมาเมื่อชาวจีน ตั้งบ้านเรือนค้าขายริมน้ำก็มี ลักษณะเป็น เรือนแพ เป็นโรงค้าขายอีกรูปแบบหนึ่งเพิ่มขึ้นมา

ลักษณะของผลงานสถาปัตยกรรมประเภทศาสนสถานในช่วงก่อสร้าง บ้านเมืองใหม่นี้ มักจะมีการก่อสร้าง วัดวาอาราม ขึ้นใหม่ทางฝั่งกรุงรัตนโกสินทร์ เสียเป็น ส่วนมาก ทั้งนี้เนื่องจากวัดทางฝั่งกรุงธนบุรีมีอยู่เป็นจำนวนมากแล้ว ซึ่งเป็นวัดโบราณที่มีมา ตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์จึงเป็นเพียงแต่การบูรณะซ่อมแซมวัดโบราณ ที่มีอยู่เป็นจำนวนมากให้มีสภาพดีขึ้น โดยเฉพาะวัดในเขตกรุงธนบุรีและในเขตพื้นที่ต่อเนื่อง ในแนว คลองบางกอกน้อย คลองบางกอกใหญ่

การบูรณะซ่อมแซมวัดในเขตกรุงธนบุรี ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช พระองค์ทรงบูรณะปฏิสังขรณ์ พระราชทานนามขึ้นใหม่ หลายวัดด้วยกัน เช่น วัดอมรินทราราม วัดราชสิทธิาราม วัดสุวรรณาราม วัดโมลีโลกยาราม วัดระฆังโฆสิตาราม นอกจากนี้ยังมีวัดที่พระบรมราชินีในรัชกาลของพระองค์ทรงสถาปนาอีก คือ วัดรัชฎาธิษฐาน และวัดที่เจ้านายชั้นผู้ใหญ่ทรงสถาปนา คือ วัดทองธรรมชาติ วัดเศวตฉัตร วัดศรีสุदारาม วัดกุหาสวรรค์ วัดกาญจนสิงหาสน์ วัดกนิษฐาต วัดสุทธินาราม วัดหิรัญบุรี

ต่อมาในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ทรงบูรณะ วัดอรุณราชวรารามเสียใหม่ ทั้งที่มีการสถาปนาโบสถ์ และวิหาร ในปลายรัชสมัยพระองค์ ทรงบูรณะ องค์พระปรมาภิไธยให้ยิ่งใหญ่ สูงสง่าแก่พระนคร โดยมีความสูงถึง 33 วาเศษ ก่ออิฐ ถือปูนประดับด้วยชั้นกระเบื้องเคลือบสีต่าง ๆ อย่างปราณีตงดงาม (การบูรณะองค์พระปรมาภิไธยนี้มาเสร็จสิ้นในสมัยรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว) นอกจากนี้ยังมีวัดที่ เจ้านายทรงบูรณะปฏิสังขรณ์เพิ่มเติมขึ้นอีก เช่น วัดหงส์รัตนาราม วัดบวรเม่งคล วัดหนึ่ง

ลักษณะพิเศษของวัดในช่วงรัตนโกสินทร์ตอนต้น ที่ยังคงถือตามแบบ ศิลปนิยม ในสมัยกรุงศรีอยุธยา คือ มีฐานและหลังคาที่อ่อนโค้ง ลวดลาย โดยเฉพาะหน้า บันโบสถ์ วิหารมีการประดับประดาตกแต่งอย่างงดงาม แต่คงมีการตัดแปลงในองค์ประกอบ บ้างเล็กน้อย ผลงานทางด้านจิตรกรรมฝาผนังก็ยังคงคตินิยมตั้งเช่น สมัยกรุงศรีอยุธยา ตอนปลาย คือ ไม่คำนึงถึงภาพบุคคล มีขนาดใหญ่พอ ๆ กับสถาปัตยกรรมในภาพ ลีที่ใช้ระบาย สีมีโครงสร้างของสีมากขึ้น นิยมการใช้การปิดทองที่ภาพ พื้นสีของภาพมีความหนักแน่นมากกว่า

พื้นภาพสีของอยุธยา ภาพเขียนที่มีคุณค่ามาก ได้แก่ ภาพเขียนลายรดน้ำบนตู้พระธรรมที่หอพระไตรปิฎกวัดระฆังโฆสิตาราม ซึ่งจากการวิเคราะห์หลักฐานตามรูปแบบของศิลปะไทยจากผู้ช่วยศาสตราจารย์ เพื่อ หรินัทธ์ (ศิลปินแห่งชาติทางด้านศิลปกรรม) มั่นใจว่าผลงานดังกล่าวเป็นผลงานของพระพุทธรูปเลิศล้ำนภลัย และผลงานภาพจิตรกรรมฝาผนังเรื่องทศชาติพุทธประวัติมาลงอยู่ในพระอุโบสถวัดสุวรรณาราม วัดสุทัศน์าราม วัดระฆังโฆสิตาราม วัดอรุณราชวราราม วัดราชสิทธาราม เป็นต้น สำหรับผลงานทางด้านประติมากรรมที่ถือว่าเป็นเอกลักษณ์เฉพาะของสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น คือ พระพุทธรูปปางมารวิชัย " พระพุทธรูปมหาราชโลกชาติโลก " องค์พระประธานในพระอุโบสถวัดอรุณราชวราราม ลักษณะวางพระหัตถ์ขวาตั้งเป็นฉาก และ บรรดาพระพุทธรูปบูชาอีก 120 องค์ ตามระเบียบองค์ วัดอรุณราชวราราม ซึ่งถือได้ว่าเป็นฝีมือช่างปั้นชั้นครูในสมัยรัชกาลที่ 2

2. ช่วงรับศิลปะวัฒนธรรมจากต่างชาติ สมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ในสมัยนี้บ้านเมืองเริ่มมีความมั่นคงทั้งทางเศรษฐกิจและการปกครองสงครามต่าง ๆ เริ่มสงบลง บ้านเมืองเริ่มมีการติดต่อกับชาวยุโรปนานาชาติมากขึ้น ทั้งชาติในเอเชีย และยุโรปการติดต่อกับนานาชาตินี้นำมาซึ่งอิทธิพลในการเปลี่ยนแปลงรูปแบบเอกลักษณ์สถาปัตยกรรมไทย ที่มีมาตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา เริ่มมีการประยุกต์ให้เข้ากับศิลปะของชาติอื่น โดยเฉพาะการประยุกต์ศิลปะไทยและจีน เข้าด้วยกันจนเกิดเป็นรูปแบบเอกลักษณ์ของศิลปกรรมในช่วงรัชกาลที่ 3 ที่โดดเด่น

ลักษณะบ้านเรือนที่อยู่อาศัย ในยุคนี้ได้เริ่มมีการเปลี่ยนแปลงเกิดรูปแบบการก่อสร้างบ้านเรือนที่แตกต่างไปจากเดิม มีการพัฒนารูปแบบบ้านเรือนในหมู่ของผู้มีฐานะเปลี่ยนจากการปลูกสร้างบ้านทรงไทย หลังคาจั่วแหลมสูง มาเป็นการนิยมปลูกสร้างบ้านติดตามแบบของชาวตะวันตก เช่น บ้านของมิชชันนารีหมอสอนศาสนา ชาวอเมริกัน ที่เข้ามามิชชันนารีในขณะนั้น คือ เป็นบ้าน 2 ชั้นที่มีเนื้อที่กว้างขวาง มีเฉลียงด้านหน้า และมีบันไดอยู่ข้างนอกชั้นที่เฉลียง ซึ่งยังพบได้ทางแถบทางตอนใต้ของกรุงธนบุรี ตั้งแต่วัดกัลยาณมิตรไปจนถึงคลองสาน แต่ในปัจจุบัน บ้านรูปแบบตะวันตกเหล่านี้ขาดการบำรุงรักษาและส่วนใหญ่ตั้งอยู่ริมแม่น้ำเจ้าพระยา จึงมีความทรุดโทรมและผุพังไปอย่างมาก

ลักษณะที่อยู่อาศัยที่แตกต่างออกไปจากเดิมอีกรูปแบบหนึ่ง คือ ลักษณะของบ้านพ่อค้าคหบดีชาวจีน ที่ตั้งถิ่นฐานอยู่ทางแถบคลองสาน ท่าดินแดง ทางตอนใต้ของกรุงธนบุรี ซึ่งมีทั้งบ้านของผู้มีฐานะที่มีขนาดใหญ่โต ล้างข้างและวัสดุอุปกรณ์มาจากเมืองจีน มีการตกแต่งเครื่องบนหลังคา และสลักเป็นลวดลายอย่างหรูหรา กระเบื้องที่นำมาปูหลังคา

ใช้กระเบื้องรางแบบจีน ตัวไม้ ชื่อ แป และจันทน์ก็ทำอย่างประณีตฝีมือ เกะสลักฝาเพ็ชรม
บานประตูอย่างงดงาม และบ้านชั้นเดียวก่ออิฐ มุงหลังคากระเบื้องตามแบบจีน

สำหรับบ้านเรือนของราษฎรไทยทั่วไป ก็ยังคงรูปแบบของ
บ้านไทยที่มีเอกลักษณ์ของบ้านไทยริมน้ำให้เห็นอยู่โดยทั่วไป

จากการที่ประเทศชาติ ในยุคนี้มีการติดต่อกับต่างชาติ
มากทำให้สภาพเศรษฐกิจโดยรวมของบ้านเมืองมีความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น ทั้งในหมู่พ่อค้าประชาชนทั่วไป
ข้าราชการ ขุนนาง ตลอดจนระดับเจ้านายชั้นสูง และพระมหากษัตริย์ เงินทอง ผลกำไร
จากการค้าขายส่วนหนึ่ง ได้นำมาทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา ทำการบูรณะปฏิสังขรณ์วัดวาอาราม
ที่มีอยู่เดิม และสร้างวัดขึ้นใหม่ขึ้นอีกเป็นจำนวนมาก

รูปแบบของผลงานศิลปกรรมในยุคนี้ เป็นยุคที่นิยมรูปแบบของ
ศิลปประยุกต์ทั้งแบบไทย-จีน และไทย-ยุโรป แต่รูปแบบส่วนใหญ่ในงานสถาปัตยกรรมเพื่อ
พุทธศาสนานิยมในรูปแบบของไทย-จีนมากกว่า ซึ่งจะเห็นได้จากวัดวาอารามที่สร้างขึ้นใหม่
ในยุคนี้ มักจะมีพระอุโบสถที่เป็นอาคารก่ออิฐถือปูน หลังคาลาด 2 ชั้น มุงกระเบื้องเคลือบไม่มี
ช่อฟ้าใบระกา มีระเบียงเดินได้รอบพระอุโบสถ เสานางจรัสที่รองรับชายคาเป็นเสาเหลี่ยม
ไม่มีการตกแต่งหัวเสา หน้าบันประดับด้วยกระเบื้องเคลือบแผ่นใหญ่ และด้วยชามจีน การ
ตกแต่งประดับประดาด้วยลายดอกไม้ ลวดลายศิลปะแบบจีน เช่น พระอุโบสถวัดกัลยาณมิตร
วัดคฤหบดี ที่สร้างขึ้นโดยเจ้านายในรัชกาลที่ 3 พระอุโบสถวัดบางขุนนนท์ (วัดไชยชิด)
ที่ถือได้ว่าเป็นศิลปะในรูปแบบผสมไทย-จีนทั้งงดงามแห่งหนึ่ง วัดราชโอรสารามราชวรวิหาร
และในพื้นที่รอบนอก ได้แก่ วัดทองนพคุณ วัดนิชัยญาติการาม วัดนางนองวรวิหาร วัดอัปสร
สวรรค์ วัดนางชี นอกจากผลงานทางสถาปัตยกรรมรูปแบบผสมระหว่างไทย-จีน เป็นที่นิยม
อย่างแพร่หลายในยุคนี้แล้ว ยังมีการตกแต่งประดับประดาภูมิทัศน์โดยรอบพระอุโบสถ โบสถ์
วิหารต่าง ๆ ด้วยตึกตาคานหิน กระดาษต้นไม้ กระเบื้องปูพื้น จากเมืองจีนที่พ่อค้าบรรทุกลง
เรือสำเภากลับมาเมืองไทยเป็นจำนวนมาก

ผลงานจิตรกรรมในสมัยรัชกาลที่ 3 นี้เป็นยุคที่จิตรกรรมไทย
มีความสมบูรณ์ยุคหนึ่ง ทั้งการจัดภาพ ลี ความวิจิตรบรรจง และเทคนิควิธีการใช้สีตัดเส้น
ซึ่งเป็นเอกลักษณ์ของงานจิตรกรรมไทยประเพณี และเป็นยุคที่เกิดช่างที่มีฝีมือชั้นครูขึ้น เช่น
หลวงเสนีย์บริรักษ์ (ครูคงแป๊ะ) และหลวงวิจิตรเจษฎา (ครูทองอยู่) ที่ฝากฝีมือในการ
เขียนภาพจิตรกรรมฝาผนังประชันกันที่พระอุโบสถวัดสุพรรณาราม พระอุโบสถวัดอรุณราชวราราม

รูปแบบของสถาปัตยกรรมแบบผสมนี้ ได้เริ่มเข้ามามีบทบาท
 ในรูปแบบการก่อสร้างผลงานสถาปัตยกรรมในทุกระดับ ไม่ว่าจะเป็นบ้านหรือวัดดั่งที่ได้กล่าว
 ไปแล้ว จนกระทั่ง วงที่ก่อสร้างในสมัยนี้ก็เริ่มที่จะมีรูปแบบศิลปะแบบประยุกต์ เช่น
 พระตำหนักของพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่ทรงสร้างขึ้นที่พระราชวังกรุงธนบุรี
 ขณะดำรงพระยศเป็น สมเด็จเจ้าฟ้ากรมขุนอิศเรศรังสรรค์ หรือที่เรียกกันในปัจจุบันว่า
 พระตำหนักแก่งพระปิ่น ๔ ภายในเขตพระราชวังเดิม เป็นสถาปัตยกรรมในรูปแบบของ
 " ตึกของฝรั่ง " เป็นตึก 2 ชั้น รูปสี่เหลี่ยมมีเฉลียงด้านหน้าและบันไดอยู่ด้านนอก ดังเช่น
 บ้านของมิชชันนารีในสมัยนั้นโดยทั่วไป

ข. สมัยรัตนโกสินทร์ตอนกลาง (รัชกาลที่ 4 - รัชกาลที่ 6)

สภาพเหตุการณ์บ้านเมือง ในช่วงปลายรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ต่อเนื่องจนถึงรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นระยะหัวเลี้ยวหัวต่อของการเปลี่ยนโฉมหน้าเมืองไทยให้ทัดเทียมอารยประเทศ การติดต่อทางการทูต และการพาณิชย์กับนานาประเทศมีบทบาทมากขึ้น พระมหากษัตริย์ไทยในยุคนั้น จำเป็นต้องเร่งรัดพัฒนาประเทศชาติให้ทันสมัยแบบตะวันตก ประเทศไทยเข้าสู่ยุคสยามใหม่ (New Siam) มีการพัฒนาบ้านเมืองในทุก ๆ ด้าน รวมทั้งศิลปวัฒนธรรมที่เปลี่ยนแปลง ตั้งแต่ระดับพระมหากษัตริย์มาจนถึงระดับชาวบ้านทั่วไป

สภาพบ้านเรือนที่อยู่อาศัยในยุคนั้น สามารถแบ่งออกตามรูปแบบของสถาปัตยกรรมได้ 3 ลักษณะ คือ บ้านเรือนแบบไทย บ้านเรือนแบบจีน และบ้านเรือนแบบฝรั่ง บ้านเรือนแบบไทย ของราษฎรทั่วไปยังคงปรากฏให้เห็นได้ในลักษณะที่สืบทอดกันมาตั้งแต่อดีต คือ เรือนไทยใต้ถุนสูง หลังคาจั่วแหลมสูง ฝาไม้ประทุน หรือขัดแตะขนาด และวัสดุที่ใช้ในการก่อสร้างแตกต่างกันไปตามฐานะของเจ้าของ ส่วนบ้านเรือนแพริมแม่น้ำที่เคยหนาแน่นทางฝั่งกรุงธนบุรี เริ่มเบาบางลงและกลายเป็นเรือนแบบทั่วไปที่อยู่บนบก เนื่องจากความเจริญทางถนนหนทาง และการเกิดคลื่นรบกวนจากเรือกลไฟขนาดใหญ่ที่เข้ามาติดต่อค้าขาย

บ้านแบบจีน ในกลุ่มของชุมชนชาวจีนที่ตั้งถิ่นฐานทางตอนใต้บริเวณ " อวยจู้ลิ่ง " หรือท่าดินแดงในปัจจุบัน มีทั้งรูปแบบประเภทเรือนแถว ตึกแถว 2 ชั้นแบบจีนสำหรับลูกจ้าง และกรรมกร ซึ่งมีรายได้อันกลางค่อนข้างต่ำ และบ้านของพ่อค้าหบดีชาวจีนมักจะเป็นหมู่อาคารก่ออิฐถือปูนขนาดใหญ่ มีอาคารหลังประธานหันหน้าออกสู่แม่น้ำ หรือถนน และมีอาคารรอง 2 หลัง ด้านหน้าของอาคารมักจะมีลานกว้าง ชุมประตูปแบบจีน หลังคาประดับลวดลายแบบจีน มีการเขียนภาพประดับประดาตกแต่งด้วยตุ๊กตาหินจากเมืองจีนที่ประดับทางเข้า

บ้านแบบฝรั่ง ส่วนมากจะเป็นบ้านของกลุ่มพ่อค้า หมอสอนศาสนา ชาวตะวันตก เจ้านาย ขุนนาง และข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ของไทย โดยมากจะก่อสร้างอยู่บริเวณริมแม่น้ำเจ้าพระยาทางตอนใต้ของกรุงธนบุรี ตั้งแต่บริเวณปากคลองบางกอกใหญ่ไปจนถึงหน้าวัดประยุรวงศาวาส และบริเวณบางรัก สีสลม ทางฝั่งพระนคร

รูปแบบของบ้านแบบตะวันตก โดยมากจะเป็นตึก 2 ชั้นตามแบบของสิงคโปร์ หลังคาทรงจั่วลาดกว่าแบบไทย หรือที่เรียกว่า ทรงปั้นหย่า มีระเบียงโดยรอบ

หลังคามุงกระเบื้องดินเผา มีช่องระบายลมระดับฝ้าและเพดาน หน้าต่างเป็นช่องบานเกล็ด มีชายคายยื่นออกมา ที่เชิงชายเป็นลูกไม้ลงดงาม หรือที่เรียกว่า " เรือนขนมปังขิง " มีเสาที่ระเบียงเป็นเสาไม้กลึง หน้าจั่วข้างบนเป็นหน้าจั่วแบบยุโรปในสมัยเรอเนสซองส์ ที่เรียกว่า เพดิเมนต์ (Pediment) มีเส้นโค้งเว้าเข้าทั้งสองใต้หน้าจั่วคล้ายแบบศิลปะบาร็อค และมีการตกแต่งภายนอกอาคารด้วยกระถางหิน ต้นไม้ รูปปั้น การตกแต่งภายในอาคารด้วยเฟอร์นิเจอร์ที่นำเข้ามาจากต่างประเทศ เช่น ชุดรับแขก พรมพืน ฝ้าฉาบ โคมไฟ เครื่องถ้วยชาม และเครื่องอำนวยความสะดวกอื่น ๆ ตามวัฒนธรรมการกินอยู่แบบชาติตะวันตก

ลักษณะการก่อสร้างอาคารที่แตกต่างออกไปจากเดิม ทั้งลักษณะของการผสมผสานแบบไทย-จีน และแบบไทย-ตะวันตกนี้ เริ่มมีบทบาทมากขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 5-6 เป็นต้นมา สิ่งก่อสร้างที่อยู่อาศัยทั้งในระดับพระมหากษัตริย์ ขุนนาง เจ้านาย ผู้มีฐานะต่าง ๆ ตลอดจนสถานที่ราชการ วัดวาอาราม หมุกกุศลสิ่งทีก่อสร้างในยุคนี้ เช่น อาคารศาลาโถง ก่ออิฐ วัดกัลยาณมิตร ที่สร้างในสมัยรัชกาลที่ 5 ตึกกุฎสงฆ์วัดอนงคาราม กุฏิเจ้าอาวาส วัดกุหลาบวรารค์ ฯลฯ ที่เป็นรูปแบบตะวันตก

สำหรับเอกลักษณ์ของสถาปัตยกรรมเพื่อศาสนาในช่วงรัชกาลที่ 4-6 มีการก่อสร้างวัดใหม่ขึ้นทางฝั่งกรุงธนบุรี คือ วัดชีโนรสารามวรวิหาร ก่อสร้างโดยสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระปรมานุชิตชิโนรส และวัดที่สร้างขึ้นใหม่โดยเจ้านายในรัชกาลที่ 4 ทางบริเวรรอบนอกของกรุงธนบุรี (คลองบางกอกน้อย - คลองบางกอกใหญ่) เช่น วัดเปาโรหิตย์ และเป็นการบูรณะปฏิสังขรณ์ของเดิมโดยมีการเปลี่ยนแปลงรูปแบบไปจากเดิมบ้างเล็กน้อย เช่น ลักษณะอาคารเป็นอาคารที่ใช้กำแพงเป็นตัวรับน้ำหนัก มีกันสาด และชายคายื่นออกมาเพื่อบังแดดและฝน โครงสร้างหลังคาเป็นแบบก่ออิฐฉาบปูน มักทำซุ้ม " ทรงมงกุฎ " แต่งหน้าบันด้วยช่อฟ้าเป็นรูปหัวนาค ลายองค์เป็นต้นนาค หางหงษ์เป็นนาค ดังเช่น พระอุโบสถ วัดรวกสุทธารวาส องค์พระเจดีย์ มีการกลับไปนิยมเจดีย์ย่อมุมไม้สิบสองในสมัยอยุธยา ใบเสมานิยมทำเป็นซุ้มมงกุฎอย่างวิจิตร

วัดที่มีการบูรณะปฏิสังขรณ์ในสมัยนี้ ได้แก่ วัดสุวรรณาราม วัดนายโรง วัดศรีสุทธาราม วัดทองนพคุณ และหอพระธรรมมณเฑียรเถลิงพระเกียรติ วัดกัลยาณมิตร

ผลงานทางจิตรกรรมในสมัยรัชกาลที่ 4 มีการเขียนตามแบบตะวันตก เข้ามาผสมผสานกับจิตรกรรมแบบไทยประเพณี เรื่องราวในภาพเปลี่ยนจากภาพพุทธประวัติ มาเป็นภาพทัศนียภาพตึกกรมแบบฝรั่ง ชีวิตความเป็นอยู่ของผู้คนตามวัฒนธรรมฝรั่งจากจินตนาการของช่างไทย มีการนำการเขียนแบบ Perspective เข้ามาใช้ในงานจิตรกรรม ผลงานทาง

จิตรกรรมในลักษณะการเลียนแบบการเขียนแบบยุโรปของชาวอินโดจีน ศิลปินชั้นครูในยุคนี้ได้
อย่างงดงามทางฝั่งธนบุรี คือ ภาพจิตรกรรมฝาผนัง วัดทองนพคุณ วัดชีโนรส

ต่อมาในรัชกาลที่ 5 เป็นต้นไป ผลงานที่นับว่าเป็นเอกลักษณ์
เฉพาะตัวไม่ค่อยปรากฏเด่นชัดเหมือนในอดีต เป็นช่วงที่ย้อนกลับมาเอาเอกลักษณ์ของงาน
สถาปัตยกรรมไทยในอดีตเข้ามาผสมผสานตามความคิดของช่าง รูปทรงของพระอุโบสถ โบสถ์
วิหาร มีความเพริศสูงขึ้น ด้านหน้ามักทำเป็นหน้าบัน 2 ชั้นเป็นเชิงลงมา มีเสารับด้านหน้า
และหลังด้านละสี่เสา ตกแต่งหน้าบันด้วยลวดลายต่าง ๆ บางครั้ง มีการนำเอาารายณ์
ทรงครุฑมาใช้อีก กันสาค และชายคามักยื่นออกไปมาก โดยมีเสานางเรียงรับโดยรอบ
รูปแบบของพระสถูปเจดีย์ต่าง ๆ ไม่มีแบบแผนแน่นอนขึ้นอยู่กับความคิดของช่าง วัดที่มีการสร้าง
ในสมัยนี้ได้แก่ วัดโชนิมิตร

การก่อสร้างพระราชวัง วังเจ้านาย ส่วนใหญ่จะมีการก่อสร้างทาง
ฝั่งกรุงรัตนโกสินทร์วังที่สร้างขึ้นทางฝั่งกรุงธนบุรีมีอยู่เพียงวังเดียว คือ พระราชวังนันทอุทยาน
ที่ก่อสร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 4 บริเวณริมคลองมอญฝั่งธนบุรี มีลักษณะเป็นตึกทรงฝรั่ง 3 ชั้น
ตามสมัยนิยม มีกำแพงเขื่อนเพชรล้อมรอบ

ภาพประกอบที่ 3.15 พระราชวังนันทอุทยาน

ค. ยุคปัจจุบัน (รัชกาลที่ 7 - ปัจจุบัน)

ตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 7 เป็นต้นมาประเทศชาติมีการเปลี่ยนแปลงและเกิดเหตุการณ์สำคัญขึ้นหลายประการ เช่น การเปลี่ยนแปลงการปกครอง และการก่อสร้างสะพานพระพุทธยอดฟ้าฯ เชื่อมกรุงเทพฯ-ธนบุรี ใน พ.ศ.2475 สงครามโลกครั้งที่ 2 ใน พ.ศ.2482 - 2488 และการใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 1 ในปี พ.ศ.2504 ซึ่งปัจจัยต่าง ๆ เหล่านี้ ทำให้เกิดการพัฒนาประเทศในทุก ๆ ด้านไม่ว่าจะเป็นการเมือง เศรษฐกิจ และสังคม ซึ่งมีผลต่อการเปลี่ยนแปลงรูปแบบเอกลักษณ์วัฒนธรรมของไทยที่สืบทอดมาตั้งแต่อดีตเข้าสู่สมัยใหม่ ตามกระแสแห่งการพัฒนาและลงทุนที่เกิดขึ้นอย่างรวดเร็ว

รูปแบบบ้านเรือนที่เกิดขึ้นในยุคนี้ ได้มีการเปลี่ยนแปลงไปจากเดิมเป็นอย่างมากลักษณะของบ้านที่เป็นเอกลักษณ์ที่สืบทอดกันมาได้เลือนหายไป บ้านชั้นเดียว บ้านตึก 2 ชั้นที่ออกแบบโดยสถาปนิกได้เข้ามาแทนที่บ้านทรงไทย ตึกอย่างฝรั่งริมน้ำ เกิดรูปแบบของการออกแบบอย่างเสรีตามสมัยนิยม เกิดรูปแบบของการก่อสร้างเพื่อตอบสนองความต้องการที่อยู่อาศัยในเชิงพาณิชย์ของคนทุกระดับ ไม่ว่าจะเป็นที่เจ้าของปลูกสร้างเอง ที่อยู่อาศัยในรูปแบบของ หมู่บ้านจัดสรร และที่ดินจัดสรร ตึกแถว ทาวน์เฮ้าส์ แพลตอาหารท์เมนต์ คอนโดมิเนียม และสลัม การก่อสร้างคำนึงถึงประโยชน์ใช้สอย ความคุ้มค่า ในกระแสการลงทุนมากกว่าที่จะคำนึงถึง ความสวยงาม วิจิตรบรรจงจนเกิดเป็นเอกลักษณ์ดังเช่นในอดีต

และจากความต้องการที่เพิ่มขึ้นของที่อยู่อาศัย ที่ทำงาน และอาคารประเภทต่าง ๆ ทำให้เกิดการก่อสร้างที่ตอบสนองความต้องการเหล่านั้น โดยขาดการวางแผน ที่รัดกุมจึงเกิดปัญหาของเมืองที่ติดตามมา อาทิ ปัญหาการขาดแคลนสาธารณูปโภค สาธารณูปการ ปัญหา ชุมชนแออัด ปัญหามลพิษ ปัญหาจราจร และปัญหาทัศนียภาพหรือทัศนอุจาด

การพัฒนาประเทศอย่างรวดเร็วในช่วงนี้ทำให้เกิดกระแสการลงทุน การอพยพย้ายถิ่นของคนชนบทเข้าสู่เมืองหลวง วิถีชีวิตของผู้คนเข้าสู่วิถีชีวิตของคนเมืองที่เกิดท่ามาหากินเลี้ยงปากท้องท่ามกลางสภาพเศรษฐกิจที่บีบรัด ชีวิตของคนเมืองหลวงจึงห่างออกจากวัดขึ้นทุกที รูปแบบความสำคัญของวัดและศาสนาลดน้อยลง การก่อสร้างเพื่อศาสนาเปลี่ยนจากการก่อสร้างทำนุบำรุงด้วยแรงศรัทธา มาเป็นรูปแบบของเชิงพาณิชย์ที่มีสิ่งแลกเปลี่ยนทดแทน อาคารที่ใช้ประกอบพิธีทางศาสนาเป็น อาคารประยุกต์ที่นำเอารูปแบบ

ของอดีตมาผสมผสานกับรูปแบบที่คิดขึ้นเองตามใจชอบของผู้สร้าง จนเกิดรูปแบบที่แปลกตาออกไป เช่น การนำเอารั้วเหล็กอัลลอยด์มาทำประตูรั้ว การติดลูกกรงเหล็กตัดตามประตูหน้าต่าง พระอุโบสถ วิหาร หรือการก่อสร้างอาคารในบริเวณข้างเคียงที่มาข่มความสง่างามของอาคารเดิมที่มีคุณค่า แม้กระทั่งการรื้ออาคารเก่าเพื่อก่อสร้างอาคารใหม่ขึ้นทดแทน

รูปแบบของวัดในยุคนี้จึงไม่มีการก่อสร้างวัดขึ้นใหม่ จึงมีเพียงแต่การทำบำรุงของเดิมที่มีอยู่ และการก่อสร้างสิ่งใหม่ขึ้นในบริเวณวัดและบริเวณใกล้เคียง โดยนำรูปแบบของศิลปะในอดีตมาประยุกต์และทดแทนของเดิมโดยปราศจากรูปแบบและแนวทางร่วมกันที่จะเกิดเป็นเอกลักษณ์ที่เด่นชัด

สำหรับพระราชวัง และวังที่ก่อสร้างขึ้นในพื้นที่กรุงธนบุรีตั้งแต่ในสมัยกรุงธนบุรีจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น เป็นเพียงวังที่ประทับของเจ้านายองค์สำคัญ และผู้มีบทบาทในหน้าที่ราชการ เป็นที่ไว้วางพระราชหฤทัยของพระมหากษัตริย์ในรัชกาลนั้น ๆ ซึ่งมีทั้งที่ประทับในพระราชวังเดิมและวังที่สร้างขึ้นใหม่ในบริเวณใกล้เคียง เช่น พระราชนิเวศน์เดิม วังสวน มังคุด วังบ้านปูน เป็นต้น

พระราชวัง และวัง ที่สร้างขึ้นในเขตกรุงธนบุรีในสมัยนี้ได้ใช้เป็นที่ประทับของเจ้านายหลายพระองค์ จึงเกิดการก่อสร้างตัดแปลง การรื้อและสร้างขึ้นใหม่ในบริเวณเดิม และในปัจจุบันบริเวณที่เคยเป็นพระราชวังและวังต่าง ๆ เหล่านี้ได้ถูกตัดแปลงและมีการก่อสร้างสถานที่ราชการขึ้นใหม่ในบริเวณเดิมในช่วงรัชกาลที่ 5 เป็นต้นมา วังต่าง ๆ จึงเหลือคุณค่าไว้เพียงแต่ชื่อที่บอกต่อมายังลูกหลาน และอนุสรณ์ที่ปรากฏหลักฐานถึงความเป็นมาในอดีต ดังเช่น

พระราชวังเดิม ในปัจจุบันอยู่ในการควบคุมดูแลของ สำนักงานเลขานุการ กองทัพอากาศ อาคารที่มีคุณค่า เช่น ท้องพระโรง ชั้นบนใช้เป็นห้องรับรองพิเศษ และห้องประชุมกองทัพอากาศ ส่วนชั้นล่างใช้เป็นสถานที่ประกอบงานพิธีของกองทัพอากาศในบางโอกาส เช่น พิธีประดับยศนายทหาร พิธีต้อนรับแขกชาวต่างประเทศของกองทัพอากาศ

พระตำหนักแก่งพระปิ่นเกล้าฯ ใช้เป็นที่ทำการของผู้บัญชาการกองทัพอากาศ

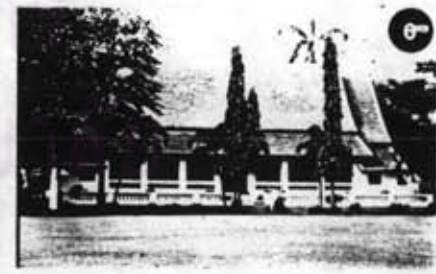
พระนิเวศน์เดิม และวังริมพระนิเวศน์เดิม ในปัจจุบันอยู่ในความดูแลของกรมอุทยานแห่งชาติและสวนสัตว์ เสมอที่สร้างขึ้นเป็นอนุสรณ์

วังบ้านปูน ปัจจุบันไม่ปรากฏร่องรอยของวัง คงปรากฏแต่ชื่อของสถานที่นั้นโดยที่ ชาวบ้านในสมัยรัชกาลที่ 6 เรียกทางเดินเข้าวัดระฆังโฆสิตารามด้านถนนอรุณอมรินทร์ว่า "ตรอกเจ้าขุนแตร"

ภาพประกอบที่ 3.16 แสดงตัวอย่างสภาพแวดล้อมภายในพระราชวังเดิม

1. ศาลพระเจ้าตากสิน
2. ซุ้มประตูเขตพระราชฐาน
- 3,7 ป้อมวิไชยประสิทธิ์
4. พระตำหนักแก่งพระปิ่นฯ
- 5,6,8 ห้องพระโรง
9. พระตำหนักแก่งคู

วังสวนมกุฎ ในปัจจุบันเป็นบ้านเรือนของเอกชนไปหมด (บ้านของเชื้อสายสกุล อิศรางกูร ณ อยุธยา) ไม่ปรากฏอาคารใดเหลืออยู่ ยกเว้นแนวกำแพงอิฐยาวประมาณ 20.00 เมตร ในซอยศาลาต้นจัน ถนนอรุณอมรินทร์

พระราชวังนั้นทอดยาน ปัจจุบันเป็นที่ทำการของหน่วยงานในสังกัดกองทัพเรือ พระตำหนักที่ประทับถูกรื้อลงเพราะมุ่งเกินกว่าจะดูแลรักษา จึงไม่เหลืออะไรให้ปรากฏว่าเป็นพระราชวังเก่าอีกเลย นอกจากเพียงชื่อที่กำลังจะถูกกลืนเลือนไป

โดยสรุป รูปแบบ และเอกลักษณ์ของทางกายภาพของกรุงธนบุรีที่ปรากฏอยู่ทุกวันนี้ย่อมแสดงให้เห็นว่า กรุงธนบุรีเป็นเมืองที่มีคุณค่าทั้งทางด้านประวัติศาสตร์ สถาปัตยกรรม และศิลปกรรม ตลอดจนวิถีชีวิตทางสังคม ที่สั่งสมมาเป็นเวลากว่า 459 ปี นับตั้งแต่มีการขุดคลองลัดบางกอกในปี พ.ศ. 2077 จนถึงปัจจุบันนี้ ด้วยประวัติศาสตร์อันยาวนานที่แสดงออกมาทางสถาปัตยกรรมสิ่งก่อสร้างที่บ่งชี้ความต่อเนื่องทางวัฒนธรรม รูปแบบของวิวัฒนาการของความเป็นชนชาติไทยได้อย่างชัดเจน ผลงานทางศิลปกรรมที่มีคุณค่าในสมัยต่าง ๆ ของ ชาติไทยได้ถูกรวบรวมไว้ ณ กรุงธนบุรีแห่งนี้

กรุงธนบุรีเปรียบเสมือนรอยต่อทางประวัติศาสตร์ที่รวบรวมถึงความเจริญรุ่งเรืองทางศิลปวัฒนธรรมของกรุงศรีอยุธยา และกรุงรัตนโกสินทร์ แต่ด้วยสภาพความเป็นจริงในปัจจุบัน คุณค่าของกรุงธนบุรีกำลังจะถูกกลืนเลือนไป ด้วยกระแสแห่งการพัฒนาอย่างรวดเร็วขอบเขต กำลังจะเข้ามาทำลายคุณค่าของกรุงธนบุรีที่สะสมมากกว่า 459 ปี ลงไปอย่างน่าเสียดาย และน้อยคนนักที่จะตระหนักถึงคุณค่าของกรุงธนบุรีแห่งนี้

ศูนย์วิทยพัทยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ภาพประกอบที่ 3.17 แสดงวิวัฒนาการรูปแบบของบ้าน

วิวัฒนาการรูปแบบของผลงานทางศิลปกรรม สถาปัตยกรรม กรุงเทพมหานคร

ยุคสมัย	บ้าน	วัด	วัง	
กรุงศรีอยุธยาตอนต้น (พ.ศ. 1893-2089)	เรือนแพริมน้ำ	อุโบสถทรงสี่เหลี่ยมพื้นผ้าฐานสูง ก่ออิฐถือปูน เจาะช่องประตูและ หน้าค่าง ใต้ตงเข้าได้ เสมวใหญ่ มีพระปรางค์เป็นประธานของวัด	ไม่ปรากฏ การก่อสร้าง พระราชวัง, วังเจ้านาย มีเพียงแต่สถานที่ราชการ (กรมท่า, ตึกบริวารมั่ง) ฝรั่ง	
	เรือนแพริมน้ำ บ้านคหบดีชาวไทย บ้านทรงไทย หลังคาจั่ว ใต้ถุนสูง	ประธานของวัดเปลี่ยนมาเป็นเจดีย์ ทรงกลม และเจดีย์ย่อมุมไม้สิบสอง เสมวบางกว่าเดิม มีการตกแต่งประดับ ประคนเล็กน้อย		
	เรือนแพริมน้ำ บ้านทรงไทย หลังคาจั่ว ใต้ถุนสูง ฝาปะกน ฝาขัดแตะ	อุโบสถมีขนาดย่อมลง มีการตกแต่ง ช่องฟ้าโบระกา พื้นพระอุโบสถเป็นแบบ ห้อยเสามา มีสตูประดับแบบย่อไม้ สิบสองเป็นประธาน เสมวมีการตกแต่ง มากขึ้น มีซุ้มเดี่ยว กระจอบ		
กรุงธนบุรี (พ.ศ. 2310-2325)	เรือนแพริมน้ำ บ้านทรงไทย หลังคาจั่ว ใต้ถุนสูง ฝาปะกน ฝาขัดแตะ	ไม่ปรากฏการสร้างวัดใหม่ ศาสนารูปพระ วัดเดิมที่มีอยู่ มีรูปแบบที่เฉพาะตัวของ กรุงธนบุรี คือ รูปแบบที่เรียบง่าย เอกถัณฑ์ที่เด่นชัด คือ การเจาะช่องหน้าค่าง ที่หน้าบัน อุโบสถและวิหาร	พระราชวังเดิม ห้องพระโรงมิกวาม เรือนง่าย ใช้เป็นที่ประทับ ยามศึกสงคราม พระนิเวศน์เดิม	
รัตนโกสินทร์ตอนต้น (รัชกาลที่ 1 - รัชกาลที่ 2)	เรือนแพริมน้ำขนาด 2 หลังแฝด ใช้ถ้ำชาย และทักอหทัย เรือนไทย คหบดี	ถือรูปแบบศิลปนิยม ตามแบบอย่าง กรุงศรีอยุธยา มีการตกแต่งประดับประดา ที่วิจิตรบรรจงขึ้น	อาศัยพระราชวังเดิม และ สร้างวัง สวนมั่งคุด วังบ้านปูน	
	รัชกาลที่ 3 (ช่วงรับอิทธิพลศิลปะ จากต่างชาติมาประยุกต์ เป็นแบบ พระราชนิยม)	บ้านเรือนไทยริมน้ำ บ้านสวน	ศิลปะประยุกต์ ไทย - จีน หลังคาโบสถ์	พระตำหนักแก่งพระปิ่นฯ
		บ้านตึก 2 ชั้นแบบฝรั่ง	วิหารไม่มีช่องฟ้าโบระกา ประดับ ตกแต่งด้วย	ตึก 2 ชั้นแบบฝรั่ง
		บ้านคหบดีแบบจีน	ด้วยกระเบื้อง ภูมิทัศน์ และจัดสวน ด้วย ตุ๊กตาทินจากเมืองจีน	มีเจดีย์ และบันไดด้านหน้า
รัตนโกสินทร์ตอนกลาง (รัชกาลที่ 4 - รัชกาลที่ 6)	บ้านเรือนไทยริมน้ำ บ้านสวน	อุโบสถ วิหารใช้กันแวงรับน้ำหนัก	พระราชวังนันทอุทยาน	
	บ้านทรงปั้นหยา ทรงมนิลา	มีกันสาดและชายคายื่นออกมา	ตึกแบบฝรั่ง 3 ชั้น	
	บ้านตึก 2 ชั้นแบบฝรั่ง	โครงสร้างหลังคาก่ออิฐฉาบปูน	ล้อมรอบด้วยเขื่อนเพชร	
	บ้านคหบดีแบบจีน	ซุ้มประตู ทรงมงกุฎ เจดีย์ย่อมุมไม้สิบสอง	ปัจจุบันไม่ปรากฏหลักฐาน	
รัตนโกสินทร์ปัจจุบัน (รัชกาลที่ 7 - ปัจจุบัน)	บ้านสวนริมน้ำ บ้านเก่า บ้านสมัยใหม่, ตึกแถว บ้านจัดสรร, ทาวน์เฮ้าส์ คอนโดมิเนียม, แฟลต อพาร์ทเมนท์, สตูดิโอ	รูปแบบผสมผสานผลงานศิลปกรรมในอดีต กับแนวความคิดใหม่ โดยปราศจาก แนวทางร่วมที่ยึดถือเป็นเอกลักษณ์ที่เด่นชัด	ไม่ปรากฏหลักฐาน การก่อสร้าง พระราชวัง และ วัง ทางฝั่งกรุงธนบุรี	